

CRNOGORSKA PRIVREDA U 2017. GODINI
SA PRIJEDLOZIMA MJERA ZA UNAPREĐENJE POSLOVANJA



**CRNOGORSKA PRIVREDA U 2017. GODINI
SA PRIJEDLOZIMA MJERA ZA UNAPREĐENJE POSLOVANJA**

SADRŽAJ

UVOD	7
1. STANJE U EKONOMIJI	8
1.1. Makroekonomski indikatori	8
1.2. Tekući račun platnog bilansa	12
1.2.1. Razmjena usluga	13
1.2.2. Strane direktne investicije.....	14
2. POSLOVANJE PO SEKTORIMA.....	16
2.1. Poljoprivreda i prehrambena industrija	16
2.2. Šumarstvo i drvoprerađivaštvo	20
2.3. Energetika, rudarstvo i metalurgija	21
2.4. Trgovina	25
2.4.1. Unutrašnja trgovina.....	25
2.4.2. Spoljna trgovina.....	26
2.4.3. Posredničke usluge u spoljnoj trgovini.....	31
2.5. Turizam i ugostiteljstvo	33
2.6. Saobraćaj	38
2.7. Informaciono-komunikacione tehnologije	41
2.8. Bankarstvo	43
2.9. Građevinarstvo	45
2.10. Komunalne usluge	46
2.11. Mala i srednja preduzeća	48
3. ZAKONODAVNI OKVIR.....	51
3.1. Zakon o privrednim društvima.....	51

3.2. Zakon o radu.....	53
3.3. Zakon o socijalnom savjetu.....	55
3.4. Zakon o javnim nabavkama.....	56
3.5. Zakon o izvršenju i obezbjeđenju.....	57
3.6. Zakon o državnim i drugim praznicima.....	57
3.7. Zakon o zaradama zaposlenih u javnom sektoru.....	58
3.8. Zakon o unutrašnjoj trgovini.....	59
3.9. Krivični zakonik.....	59
3.10. Zakon o inspeksijskom nadzoru.....	60
3.11. Zakon o administrativnim taksama.....	61
3.12. Zakon o poreskoj administraciji.....	61
3.13. Zakon o reprogramu poreskog potraživanja.....	61
3.14. Zakon o planiranju prostora i izgradnji objekata.....	61
3.15. Zakon o porezu na nepokretnosti.....	62
3.16. Zakon o finansijskom lizingu, faktoringu, otkupu potraživanjam mikro-kreditiranju i kreditno-garantnim poslovima.....	63
3.17. Zakon o sanaciji banaka i Zakon o izmjenama i dopunama Zakona o bankama.....	63
3.18. Porezi, takse i ostale dažbine.....	64
3.19. Zaštita konkurencije i državna pomoć.....	70
4. OBRAZOVANJE.....	72
5. DOMAĆI PROIZVODI.....	76
KONSTATACIJE I PREPORUKE.....	83

UVOD

Privredna komora Crne Gore, u okviru svojih programskih aktivnosti, kontinuirano prati poslovanje privrede, te kao rezultat analize podataka, saopštenih stavova i sopstvenih istraživanja, godišnje priprema sveobuhvatne informacije sa prijedlozima mjera za unapređenje poslovnog ambijenta.

Informacija „Crnogorska privreda u 2017. godini sa prijedlozima mjera za unapređenje poslovanja“ sadrži analizu stanja u ekonomiji kroz sagledavanje makroekonomskih pokazatelja. U nastavku je analizirano poslovanje crnogorske privrede po sektorima, zakonodavni okvir, obrazovanje. Pored toga, u informaciji je dat osvrt na značaj boljeg pozicioniranja i plasmana domaćih proizvoda na tržište sa krajnjim ciljem jačanja konkurentnosti i ublažavanja negativnog bilansa robne razmjene. U namjeri da pružimo konkretan doprinos kreiranju povoljnijeg poslovnog ambijenta, u posljednjem dijelu informacije dati su prijedlozi i preporuke.

1. STANJE U EKONOMIJI

1.1. Makroekonomski indikatori

Svjetska ekonomija¹ je u 2016. godini rasla po stopi od 3,2%, a procjenjuje se da će uz povećanje investicija, trgovine i proizvodnje u 2017. godini rast iznositi 3,6%, odnosno 3,7% u 2018. Doprinos ovakvom rastu najviše daju ekonomije u ekspanziji i razvoju koje su u 2016. godini ostvarile rast od 4,3%, u 2017. se očekuje 4,6%, a u 2018. godini 4,9%. Među njima najveći rast su ostvarile Indija (7,1% u 2016, 6,7% u 2017 i 7,4% u 2018. godini) i Kina (6,7% u 2016, 6,8% u 2017. i 6,5% u 2018.). Razvijene zemlje bilježe niže stope rasta (1,7% u 2016, 2,2% u 2017. i 2,0% u 2018.). U 2016. godini u ovoj grupi zemalja najveći rast su ostvarile Španija 3,2% i Njemačka 1,9%, dok je ekonomija SAD zabilježila rast od 1,5%.

Ekonomija EU ostvarila je rast od 2,0% u 2016. godini, dok se u ovoj očekuje blago povećanje sa stopom rasta od 2,3%, odnosno 2,1% u 2018. Evropske ekonomije u ekspanziji i razvoju (gdje se svrstava i Crna Gora) zabilježile su rast od 3,1% u 2016. godini, a prognozira se rast od 4,5% u 2017. i 3,5% u 2018. godini. Najveće stope rasta među ovim zemljama u 2016. godini ostvarile su Rumunija 4,8%, Bugarska 3,4% i Turska 3,2% (tabela u prilogu 1).

Makroekonomska kretanja u Crnoj Gori u ovoj godini karakteriše rast većine indikatora: bruto domaćeg proizvoda, zaposlenosti, zarada, obima usluga, posebno u turizmu, građevinarstvu i svim vidovima saobraćaja, te rast neto stranih investicija.

U 2016. godini ostvaren je realan rast crnogorskog bruto domaćeg proizvoda od 2,9%, dok je nominalan rast iznosio 8,2%. U I kvartalu ove godine² zabilježen je rast od 3,2%, u II kvartalu 5,1%. Na polugodišnjem nivou crnogorska ekonomija je rasla po stopi od 4,2%, a još veći rast očekuje se do kraja godine. Crna Gora se prema ekonomskom rastu u II kvartalu ove godine našla na petom mjestu u poređenju sa evropskim državama. Ispred nje su Malta, Rumunija, Irska i Estonija, u rangu je sa Turskom, dok su zemlje regiona ostvarile niže stope rasta.

¹ MMF, World Economic Outlook, oktobar 2017

² Preliminarni podaci MONSTAT-a

Prema projekcijama Ministarstva finansija realni rast crnogorske ekonomije u 2017. će iznositi 3,0%, a u 2018. godini 2,8%, što su prognoze i Međunarodnog monetarnog fonda. Prognoze Evropska banka za obnovu i razvoj ukazuju na rast od 3,7% u 2017.godini, odnosno 3,3% u 2018.

Svjetska banka procjenjuje da će crnogorska ekonomija u 2017. rasti po realnoj stopi od 4,2%, ali se naredne godine očekuje usporavanje rasta na 2,8%, prvenstveno zbog mjera fiskalne konsolidacije. U poređenju sa zemljama regiona prognoze pokazuju da će u 2017. godini Crna Gora ostvariti najveći rast, izuzimajući Kosovo (4,4%).

	2016.	2017.	2018.	2019.
Albanija	3,4	3,8	3,6	3,5
BiH	3,1	3,0	3,2	3,4
Kosovo	3,4	4,4	4,8	4,8
BJR Makedonija	2,4	1,5	3,2	3,9
Crna Gora	2,9	4,2	2,8	2,5
Srbija	2,8	2,0	3,0	3,5
Zapadni Balkan	2,9	2,6	3,3	3,6

Tabela 1: Realni rast BDP-a
(u procentima)

Izvor: Svjetska banka, Redovni ekonomski izvještaj br. 12

Struktura BDP-a u 2016. godini u tekućim cijenama (tabela u prilogu 2) pokazuje da najveće učešće ima sektor trgovine 12,2%, poljoprivrede, šumarstva i ribarstva 7,5%, zatim državne uprave 7,4%, usluge smještaja i ishrane 7,1%, poslovi sa nekretninama 6,0% i građevinarstvo 5,6%.

Posmatrano po potrošnoj metodi obračuna bruto domaćeg proizvoda, ekonomski rast tokom I i II kvartala 2017.godine zasnovan je na rastu potrošnje od 6,7%, (prvenstveno lične potrošnje domaćinstava 7,1%, zatim potrošnje države 5,0%), rastu investicija od 2,9% i zaliha od 2,8%. Negativan uticaj na rast BDP-a ima rast uvoza od 8,1%, prvenstveno roba, dok su na strani izvoza pozitivna kretanja zabilježena zahvaljujući rastu prihoda od usluga u turizmu i građevinarstvu.

Tabela 2:
BDP po potrošnoj metodi
(u hilj. eura)

Izvor: MONSTAT

Kategorije potrošnje	2015.	2016.	I-II Q 2016.	I-II Q 2017.
1. Finalna potrošnja	3.594.493	3.810.556	1.725.549	1.841.539
1.1 Lična potrošnja domaćinstva	2.892.977	3.035.067	1.389.033	1.488.110
1.2 Potrošnja države	701.516	775.489	336.516	353.429
2. Bruto investicije	736.277	916.725	464.313	477.963
3. Promjene u zalihama	-1.897	115.141	101.061	103.928
4. Saldo izvoza i uvoza roba i usluga	-674.361	-888.211	-705.024	-728.952
4.1 Izvoz roba i usluga	1.539.210	1.599.912	464.086	534.721
4.2 Uvoz roba i usluga	2.213.571	2.488.123	1.169.111	1.263.673
5. Bruto domaći proizvod	3.654.512	3.954.212	1.585.898	1.694.478

Rastu crnogorskog BDP-a u ovoj godini posebno su doprinijeli rast u sektoru građevinarstva od 43,4%, mjereno vrijednošću građevinskih radova, zbog intenziviranja radova na dionici autoputa, izgradnje lokalne infrastrukture i realizacije investicija u turizmu i energetici. Podsticaj rastu daje i turizam gdje je zabilježeno 16,9% više dolazaka i 9,8% više noćenja turista, sa multiplikativnim efektima na cjelokupnu privredu. Na rast su uticali i povećanje proizvodnje u ostalim sektorima, povećana kreditna aktivnost banaka, te neto priliv stranih direktnih investicija.

Tabela 3:
Makroekonomski indikatori

Izvor: MONSTAT, CBCG,
*procjena Min. finansija,
** devet mjeseci

	2014.	2015.	2016.	I-IX 2017.
BDP u mil. eura	3.458	3.655	3.954	4.202,1*
BDP po stanovniku	5.561	5.873	6.354	6.750
Realan rast u %	1,8	3,4	2,9	3,0
Industrija rast u %	-11,4	7,9	-4,4	-6,7
Zaposlenost	173.595	175.617	177.908	183.927
Stopa nezaposlenosti %	15,0	17,2	21,1	21,0
Prosječna zarada neto u eurima	477	480	499	510
Priliv SDI u mil. eura	498,1	757,4	687,1	368,2
Neto SDI u mil. eura	353,9	619,3	371,6	284,7
Tekući račun platnog bilansa	525,8	-482,8	-714,9	-385,8**
Saldo roba u mil.eura	-1.376,4	-1.463,5	-1.657,3	-1.356,8**
Saldo usluga u mil.eura	690,3	789,2	769,1	807,9**
Suficit/deficit budžeta u mil. eura	103,0	-291,3	-129,4	-102,6
Suficit/deficit/BDP u %	3,0	-8,0,	-3,3	-2,4
Spoljni dug u mil.eura	1.561,7	1.956,4	2.002,0	2.059,0
Spoljni dug /BDP %	45,2	53,5	50,6	49,0

Industrijska proizvodnja je za devet mjeseci bila niža za 6,7% u odnosu na isti period prethodne godine, pri čemu su dva sektora zabilježila smanjenje proizvodnje i to: snabdijevanje električnom energijom za 28,8% (zbog loših hidroloških uslova) i prerađivačka industrija za 4,5%. Sektor vađenja ruda i kamena bilježi rast proizvodnje od 115,3%, prije svega zbog pokretanja proizvodnje ruda metala, i povećane proizvodnje uglja od 18%.

U sektoru prerađivačke industrije, rast je postignut u osam oblasti: proizvodnji pića 10%, proizvodnji proizvoda od drveta 3,3%, proizvodnji proizvoda od papira 63,5%, proizvodnji hemikalija i hemijskih proizvoda 40%, namještaja 57,5%, proizvoda od ostalih nemetalnih minerala 41,2%, odjevnih predmeta 6,4% i proizvoda od gume i plastike 2%. Proizvodnja osnovnih metala je bila niža za 2,3%, farmaceutskih proizvoda za 30,8%, a prehrambenih proizvoda za 0,6%, što je i uticalo da ukupna prerađivačka industrija zabilježi pad budući da ove oblasti najviše učestvuju u strukturi ovog sektora.

Kretanje cijena posljednjih godina je uravnoteženo, što kao rezultat ima relativno niske stope inflacije. Inflacija, mjerena indeksom potrošačkih cijena, u septembru mjesecu je iznosila 0,9% u odnosu na avgust, dok je stopa infacije u septembru u odnosu na isti mjesec prethodne godine bila 2,8%.

Prosječan broj zaposlenih za devet mjeseci 2017. u odnosu na isti period prethodne godine veći je 3,4%, a u prosjeku je bilo 183.927 zaposlenih lica. Rast broja zaposlenih je zabilježen u 15 sektora, a najveći je ostvaren u sektoru - administrativne i pomoćne uslužne djelatnosti 17,1%, građevinarstvu 7,8% i snabdjevanju električnom energijom 7,0%. Niži prosječan broj zaposlenih zabilježen je u četiri sektora: poljoprivredi, šumarstvu i ribarstvu 2%, poslovanju sa nekretninama 5,6%, finansijskim djelatnostima 0,8% i umjetnost, zabava i rekreacija 1,4%.

Jedan od glavnih problema crnogorske ekonomije je visoka nezaposlenost, posebno mladih i obrazovanih lica. Na evidenciji Zavoda za zapošljavanje je u periodu januar-septembar 2017. godine prosječno bilo 50.208 nezaposlenih lica, što je više za 21,3% u odnosu na broj nezaposlenih u istom periodu prethodne godine. Tržište rada karakteriše nefleksibilnost, neusklađenost ponude i tražnje, te angažovanje velikog broja nerezidenata. Na dan 30. septembra ove godine na evidenciji Zavoda za zapošljavanje je bilo više 6.269 nezaposlenih lica u odnosu na stanje godinu dana ranije. Stopa nezaposlenosti je visoka i iznosi 21,0%, dok je u uporednom periodu iznosila 18,3%.

Prosječna bruto zarada u septembru 2017. godine je iznosila 767 eura, dok je prosječna neto zarada iznosila 511 eura. U odnosu na septembar 2016. godine prosječna neto zarada je porasla za 2,4%. Realne neto zarade su u septembru u odnosu na avgust zabilježile pad od 0,5%, obzirom da su potrošačke cijene u istom periodu zabilježile rast od 0,9%.

Budžet Crne Gore je zadnjih godina u deficitu i ima rastući trend. Za devet mjeseci 2017. godine deficit je iznosio 102,6 mil. eura ili 2,4% procijenjenog BDP-a.

Ukupan državni dug na kraju septembra 2017. godine je iznosio 2.490,3 mil. eura, što predstavlja 59,26% procijenjenog BDP-a. Inostrani dug je dostigao nivo od 2.058,9 mil.eura ili 49,0% BDP-a, dok je unutrašnji dug 431,3 mil. eura ili 10,26% BDP-a, a depoziti su iznosili 94,1 mil. eura odnosno 2,24% BDP-a.

1.2. Tekući račun platnog bilansa

Deficit tekućeg računa platnog bilansa za devet mjeseci 2017. godine iznosio je -385,8 mil.eura i niži je 9,2% u odnosu na uporedni period prethodne godine. Smanjenju deficita tekućeg računa najviše je doprinio suficit na računu usluga koji je porestao za 8,8%, zatim rast primarnog dohotka preko tri puta i rast sekundarnih dohodaka za 16,7%.

Tabela 4: Tekući račun platnog bilansa Crne Gore (u hilj.eura)

Izvor: CBCG

Naziv	2013.	2014.	2015.	2016.	I-IX 2017.
TEKUĆI RAČUN	-486.634	-525.765	-482.796	-714.954	-385.824
SALDO ROBA I USLUGA	-675.395	-686.059	-674.361	-888.211	-548.843
Robe**	-1.328.624	-1.376.404	-1.463.517	-1.657.272	-1.356.762
- Izvoz, f.o.b.	395.712	357.496	325.286	345.331	275.605
-Uvoz, f.o.b.	1.724.335	1.733.900	1.788.803	2.002.603	1.632.367
Usluge	653.229	690.345	789.156	769.061	807.919
-Prihodi	994.418	1.030.642	1.213.924	1.254.581	1.185.095
-Rashodi	341.189	340.297	424.768	485.520	377.176
Primarni dohodak	65.544	45.901	92.803	52.882	67.860
-Prihodi	212.668	226.093	247.699	257.828	202923
-Rashodi	147.124	180.192	154.896	204.946	135.063
Sekundarni dohodak	123.217	114.393	98.762	120.374	95.160
-Prihodi	187.810	184.074	171.866	189.323	149.051
-Rashodi	64.593	69.681	73.104	68.948	53.891

Jedini negativan uticaj na stanje tekućeg računa imao je deficit roba koji je za devet mjeseci 2017. godine povećan za 6,9% i iznosio je -1.356,8 mil. eura.

1.2.1. Razmjena usluga

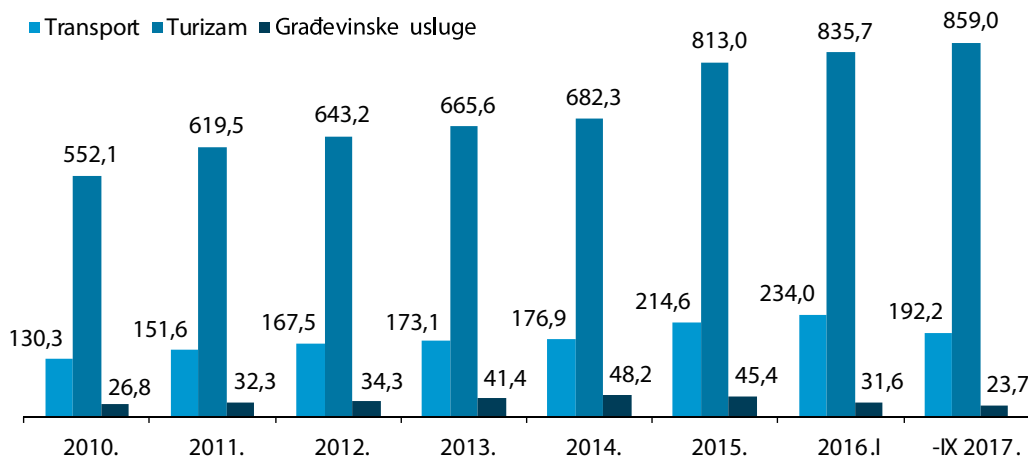
U razmjeni usluga Crna Gora konstantno ostvaruje suficit kojim se djelimično ublažava visok robni deficit i popravlja platni bilans zemlje.

	2013.	2014.	2015.	2016.	I-IX 2017.
Saldo usluga	653,2	690,3	789,2	769,1	807,9
Prihodi	994,4	1.030,6	1.213,9	1.254,6	1.185,1
Rashodi	341,2	340,3	424,7	485,5	377,2
Saldo usluga po vrsti					
Transport	42,6	45,6	63,9	48,8	30,6
Turizam - putovanja	629,7	646,8	772,8	775,6	816,9
Građevinske usluge	33,0	28,2	-2,8	5,9	6,5
Ostale poslovne usluge	-47,1	-24,6	-40,2	-37,5	-28,4
Ostale usluge	-5,0	-5,6	-4,5	-23,7	-17,6

Tabela 5: Struktura usluga
(u mil. eura)

Izvor: CBCG

Ukupan obim razmjene usluga za devet mjeseci 2017. iznosio je 1.562,3 mil. eura, ili 8,2% više od istog perioda prethodne godine. Ukupni prihodi od usluga iznosili su 1.185,1 mil. eura i veći su za 8,4%, dok su ukupni rashodi iznosili 377,2 mil. eura i veći su za 7,7%. U posmatranom periodu je ostvaren suficit od usluga u iznosu od 807,9 mil. eura, i porastao je za 8,8%.



Grafik 1: Prihodi od usluga
(u mil. eura)

Izvor: CBCG

Najveći prihodi od usluga ostvaruju se u oblasti turizma, i to u ljetnoj sezoni, transporta i građevinskih usluga. Prihodi od turizma za devet mjeseci tekuće godine su iznosili 859,0 mil. eura i veći su 7,9% u poređenju sa istim periodom prethodne godine. Prihodi od usluga transporta su veći za 9,1%, a prihodi od građevinskih usluga 9,4%.

1.2.2. Strane direktne investicije

Strane direktne investicije (SDI) jedan su od pokretača rasta crnogorske ekonomije. Neto priliv SDI za devet mjeseci 2017. godine iznosio je 311,7 mil. eura ili 10,6% više u poređenju sa istim periodom 2016. godine. Ukupan priliv iznosio je 409,8 mil. eura ili 25,7% manje, dok je ukupan odliv iznosio 98,1 mil. eura ili 63,7% manje.

Tabela 6:
Struktura ukupnog priliva SDI
(u mil. eura)

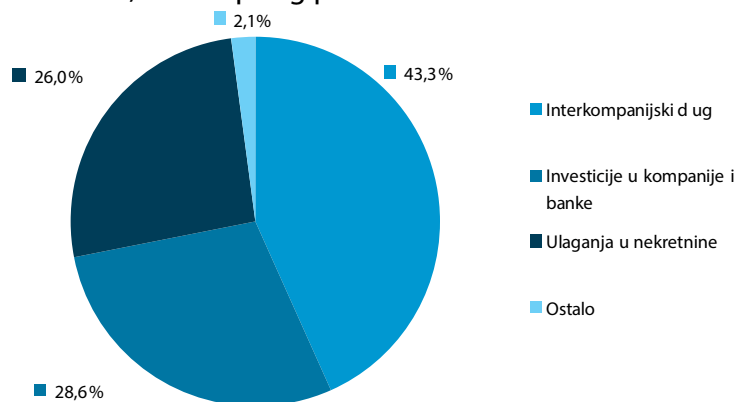
Izvor: CBCG; *Preliminarni podaci

	2015.*	2016.*	I-IX 2016.*	I-IX 2017.*	Index
Investicije u kompanije i banke	349,2	175,4	139,5	117,1	83,9
Interkompanijski dug	255,2	186,9	135,0	177,3	131,4
Nekretnine	141,1	133,1	87,9	106,7	121,4
Ostalo	12,0	191,9	189,5	8,7	4,6
Ukupan priliv	757,4	687,1	551,9	409,8	74,3
Ukupan odliv	138,2	315,6	270,0	98,1	36,3
Neto SDI	619,3	371,6	281,9	311,7	110,6

U strukturi ukupnog priliva učešće investicija u kompanije i banke iznosi 28,6%, interkompanijskog duga 43,3%, ulaganja u nekretnine 26,0%, dok je priliv novčanih sredstava po osnovu povlačenja sredstava rezidenata investiranih u inostranstvu iznosio 2,1% ukupnog priliva.

Grafik 2:
Struktura priliva SDI u periodu
januar – septembar 2017.godine

Izvor: CBCG



Koncentracija priliva je velika, jer ulaganja iz deset zemalja sa najvećim učešćem čine 75,4% od ukupnog priliva. Pojedinačno, najviše novca je stiglo iz Ujedinjenih Arapskih Emirata 20,7%, Ruske Federacije 11,2%, Njemačke 8,2%, Italije i Švajcarske 6,8%, dok je od zemalja regiona Srbija na sedmom mjestu sa 5,6% od ukupnog priliva.

		I-IX 2017.	
	Zemlja	Vrijednost SDI	Učešće u %
1.	Ujedinjeni Arapski Emirati	84,6	20,7
2.	Ruska Federacija	45,8	11,2
3.	Njemačka	33,5	8,2
4.	Italija	28,0	6,8
5.	Švajcarska	28,0	6,8
6.	Azerbejdžan	26,3	6,4
7.	Srbija	23,0	5,6
8.	Turska	17,2	4,2
9.	Španija	12,7	3,1
10.	Austrija	10,1	2,5
	1-10	309,2	75,4
	Ostale zemlje	100,6	24,6
	Ukupan priliv	409,8	100,0

Tabela 7:
Priliv SDI po zemljama
(u mil. eura)

Izvor: CBCG

U godinama iza nas, SDI su bile faktor koji je u najvećoj mjeri uticao na ekonomski razvoj jer Crna Gora nema dovoljno sopstvene akumulacije, pa je u velikoj mjeri usmjerena na strane izvore finansiranja.

Karakteristika SDI u zadnjih nekoliko godina je pojačan interes stranih investitora za sektor energetike, poljoprivrede i turizma. Ipak, zabrinjava trend rasta interkompanijskog duga, ulaganja u nekretnine, ali i smanjenja ulaganja u kompanije, odnosno nedovoljan nivo greenfield investicija, koji daju najbolje efekte na ukupan ekonomski rast.

Stoga je u predstojećem periodu izazov privlačenje novih investicija, posebno u proizvodne i prerađivačke kapacitete, čija će realizacija doprinijeti rastu proizvodnje i izvoza. U tom cilju neophodno je stalno unapređenje investicione i poslovne klime, uz kontinuirani rad svih organa na državnom i lokalnom nivou, uklanjanje ograničenja poslovanju među kojima su siva ekonomija, nelikvidnost, pristup finansiranju, te smanjenje administrativnih barijera.

Visok potencijal za priliv SDI, kojeg čine resursi i ukupan zakonodavni okvir, osnova su za optimistička očekivanja i u narednom periodu, ali je potrebno uraditi još mnogo toga da bi se on u potpunosti realizovao.

2. POSLOVANJE PO SEKTORIMA

2.1. Poljoprivreda i prehrambena industrija

Poljoprivreda predstavlja jedan od ključnih sektora ekonomije što potvrđuju podaci o učešću u BDP od 7,5% u 2016. godini, odnosno ostvarena bruto dodata vrijednost u poljoprivredi, šumarstvu i ribarstvu koja je iznosila 295,5 mil. eura.

Raspoloživi podaci³ za devet mjeseci ove godine ukazuju da je u odnosu na isti period 2016.godine došlo do povećanja otkupa i prodaje proizvoda poljoprivrede, šumarstva i ribarstva za 11,%, odnosno da je vrijednost otkupa iznosila 26,8 mil. eura. Takođe, došlo je do rasta broja zaklanih goveda u klanicama za 27,7%, ovaca za 40,8%, svinja za skoro 4 puta i živine za preko 2 puta.

Tokom devet mjeseci 2017.godine otkupljeno je 19,3 mil. litara mlijeka⁴, što je u odnosu na isti period prethodne godine više za 4,3%. Važno je napomenuti da je kvalitet otkupljenog mlijeka (prema broju bakterija i somatskih ćelija) veći za 33,2%.

U sistemu subvencija u biljnoj proizvodnji bilo je 4.861 ha. Do povećanja površina je došlo kod ratarskih kultura za 15% (3.235 ha), a najveći porast zabilježen je kod voćarstva za 67% (784 ha).

Izvoz voća je povećan za 20% (lubenica, mandarina, stonog grožđa, breskvi, nektarina, borovnica), a izvoz povrća smanjen za 23%, prvenstveno zbog smanjenja izvoza pečurki, što je posljedica suše. Izvoz krompira, paprika, salate i luka bio je u porastu.

Kompanija "Plantaze AD" raspolaže najvećim površinama pod breskvama i grožđem (vinogradi 2.300 ha, zasadi breskve 60 ha), a u ovoj godini je podignuto 20ha novih voćnjaka (rane sorte breskve i nektarine) i 35ha vinograda. U ovoj godini proizvedeno je 1,2 mil.kg breskvi i nektarina, 2,3 mil. kg stonog i 14,2 mil. kg vinskog grožđa. Zbog ekstremne suše smanjena je proizvodnja vinskog grožđa za 30%, ali je izuzetnog kvaliteta sa visokim sadržajem šećera, što će doprinijeti vrhunskom kvalitetu vina. Slična je situacija i u Evropi gdje je ostvarena najmanja proizvodnja vinskog grožđa u posljednjih 36 godina.

³ MONSTAT

⁴ Podaci Ministarstva poljoprivrede i ruralnog razvoja

Proizvodnja jaja je u stalnom porastu što je rezultat novih investicija. To potvrđuju i podaci o smanjenju uvoza za 1% tokom devet mjeseci 2017. u odnosu na isti period prethodne godine (od 2014. godine uvoz ima tendenciju pada i smanjen je za 24%). Investiranjem u posljednje dvije godine u rekonstrukciju farmi i nabavku nove opreme povećani su kapaciteti koka nosilja, tako da skoro u potpunosti mogu zadovoljiti potrebe domaćeg tržišta, osim u sezoni (kapaciteti su oko 580.000 jaja).

Tokom oktobra 2017.godine kompanija „Mesopromet“ je otvorila novi pogon za bezdimno sušenje proizvoda od svinjskog mesa i uposlila 70 radnika. Na govedarskoj farmi na Žabljaku („HM Durmitor“) nabavljeno je 299 grla angus goveda, a u toku je nabavka osnovnog stada za farmu svinja u Spužu (Niksen trade). U Nikšiću je u avgustu počela sa radom mljekara „Nika“ kapaciteta 20 hiljada litara dnevno. Kompanija „Milkraft“ na sjeveru gradi farmu kapaciteta 500 grla, kao i mljekaru kapaciteta 60t prerade dnevno. U toku su i nove investicije u proširenje kapaciteta na farmi koka nosilja u Martinićima.

Program otkupa tržnih viškova jagnjadi (14.200 grla) realizuje se uz pomoć Vlade, IRF-a i kompanija „Goranović“, „Mesopromet“ i „Gradina“ kroz obezbjeđenje povoljnih kreditnih sredstava, plaćanja dijela kamate od strane Vlade i poseban model plaćanja PDV-a⁵.

Krajem 2016. godine Njeguški pršut postao je prvi crnogorski proizvod zaštićen kao geografska oznaka⁶, a u toku 2017. godine oznaku porijekla⁷ je dobio i Pljevaljski sir.

Juna 2017.godine izvozne EU brojeve dobile su klanice „Mesopromet“ i „Goranović“, mesne industrije „Goranović“, „Mesopromet“ i „Gradina company“ i farme za proizvodnju jaja „Rebracommerce“ i „Alkose“⁸. Dobijanje EU izvoznih brojeva znači da je Crna Gora ispunila visoke standarde EU u oblasti bezbjednosti hrane i kvaliteta za proizvode animalnog porijekla. Dodjela EU izvoznih brojeva za ova preduzeća predstavlja potvrdu da imaju visoko bezbjedne i kvalitetne proizvode usaglašene sa standardima EU, što je u prethodnom periodu zahtijevalo ulaganja u objekte, opremu, kadrove i uvođenje sistema standarda, za šta su koristile sopstvena

5 Poseban model plaćanja PDV-a podrazumijeva da se prilikom isporuke jagnjadi kupcima ne obračunava PDV, jer se radi o isporuci između fizičkih lica (poljoprivrednik-penzioner), pod uslovom da prihod poljoprivrednog proizvođača nije veći od 18.000 eura.

6 Zaštićena geografska oznaka - proizvod mora da bude tradicionalno i djelimično proizveden (priprema, obrada ili proizvodnja) u određenom regionu i na taj način stiče jedinstvena svojstva.

7 Zaštićena oznaka porijekla - proizvod mora da bude tradicionalno i potpuno proizveden (priprema, obrada i proizvodnja) u određenom regionu i na taj način se stiču jedinstvena svojstva.

sredstva, bankarske kredite, sredstava IRF-a i bespovratna sredstva EU kroz IPARD Like 1 i 2.

Rezultati u proizvodnji prehrambenih proizvoda za devet mjeseci 2017. su na nivou ostvarenja iz istog perioda prethodne godine, dok je proizvodnja pića veća za 10%. Tokom 2016. godine započeto je preseljenje Duvanskog kombinata u biznis zonu, investicija još uvijek nije završena, te nije bilo proizvodnje cigareta.

Potencijal za brži razvoj poljoprivrede je u snaženju i daljem razvoju prerađivačkog sektora za koji postoje kvalitetne sirovine. Upravo kroz program IPARD Like 2 obezbijediće se investiranje u prerađivačke kapacitete koji će biti pokretači razvoja ne samo primarne poljoprivredne proizvodnje već i pratećih djelatnosti (proizvodnju ambalaže i opreme, transport, razne usluge, turizam, trgovinu i sl.), i doprinijeti većoj zaposlenosti.

Podaci dobijeni od privrednih subjekata pokazuju da je tokom devet mjeseci ove godine ostvaren rast proizvodnje i plasmana od 3% do 30% kod skoro svih proizvođača. Naročito dobri rezultati ostvareni su tokom turističke sezone.

Ukupna robna razmjena poljoprivredno-prehrambenih proizvoda za devet mjeseci 2017. iznosila je 430,3 mil. eura (tabela u prilogu 3), i bilježi rast od 6,4% u odnosu na isti period prethodne godine. Izvezeno je robe u vrijednosti od 34,8 mil. eura ili 3,1% manje, dok je uvoz iznosio 399,5 mil. eura, i bilježi rast od 7,1%.

Promet poljoprivredno-prehrambenim proizvodima je i dalje najveći sa CEFTA zemljama koje učestvuju sa 55% ili 5,2% više u odnosu na isti period 2016. godine, dok je razmjena poljoprivredno prehrambenih proizvoda sa EU iznosila 153,2 mil. eura ili 35,6%.

U uvozu kao i ranijih godina najviše učestvuje svježe i rashlađeno meso sa 14,8% (najviše svinjsko), zatim pića sa 13,2%, mlijeko i mliječni proizvodi 9,1%. Povećanje uvoza je ostvareno kod mesa i drugih klaničnih proizvoda za 12%, pića za 10%, mlijeka i mliječnih proizvoda, jaja i meda za 6,2%, živih životinja za 10%, riba za 12,9%, zatim raznih proizvoda za ishranu 12,8%. Uvoz brašna je porastao za 23,7%.

Najveće učešće u izvozu poljoprivredno-prehrambenih proizvoda tradicionalno imaju pića i to 37%, zatim suhomesnati proizvodi sa 18,1%, pekarski i konditorski proizvodi 13,1%, zatim voće sa 7,1%, mesne i riblje prerađevine 6,9%. Povećanje

izvoza ostvareno je kod suhomesnatih proizvoda za 8,2% i prerađevina od mesa za 10%, pića 3,2%, voća 20% i pekarskih proizvoda za 5%. Pad izvoza je zabilježen kod duvana za 83%, povrća za 27% i brašna za 45% (glavno izvozno tržište za brašno je Albanija, gdje je zbog konkurencije brašna iz Srbije izvoz smanjen za 3,0 mil. kg).

U posljednjih deset godina evidentan je razvoj sektora hrane ne samo u kvantitativnom već i u kvalitativnom smislu i sve više domaćih proizvoda ispunjava stroge zahtjeve potrošača. I pored kontinuiranog razvoja, najveći problem je nedovoljna konkurentnost proizvoda što utiče na plasman ne samo na inostranom tržištu, već i na domaćem tržištu. Stoga je osnovni cilj povećanje konkurentnosti u proizvodnji hrane što će omogućiti bolji plasman domaćih proizvoda. Pored toga, kompanije iz ove oblasti se već niz godina susreću sa brojnim ograničenjima u poslovanju. To se, prije svega, odnosi na:

- Naplatu potraživanja, koja predstavlja jedan od najvećih problema. Usvojeni Zakon o rokovima izmirenja novčanih obaveza nije dao očekivane rezultate jer nisu donijeta podzakonska akta, kojim bi se omogućila efikasnija primjena;
- Duge rokove plaćanja bez postojanja garancija, mjeničnog ili bilo kakvog drugog oblika obezbjeđenja potraživanja;
- Slabu prodaju i plasman poljoprivrednih proizvoda zbog nepostojanja organizovanog otkupa;
- Učestale analize roba prilikom uvoza iako se radi o istim i/ili poznatim dobavljačima što stvara dodatne troškove i u krajnjem utiče na poskupljenje proizvoda;
- Različite stope PDV-a za sirovine i prerađene proizvode (svježe meso-suhomesnati proizvodi; pšenica-brašno);
- Nedostatak stručnih kadrova;
- Visoke takse na lokalnom i državnom nivo, kao što su visoke takse prilikom uvoza/izvoza⁸, kao i druge administrativne i lokalne takse (taksa kod prijave potraživanja u stečaju, takse za ovjeru prepisa, naknade za pristup lokalnim putevima, članski doprinosi turističkim organizacijama i sl.)⁹.

8 To su: taksa za rješenja za uvoz koja izdaje Veterinarska uprava na tri mjeseca u iznosu od 100 eura po dobavljaču i po vrsti robe dok je njihov rok važenja samo 90 dana (što je kratak rok) i predstavlja značajan trošak kao i veliko angažovanje administrativnih kapaciteta za praćenje; taksa koja se plaća Veterinarskoj inspekciji za pregled robe na granici u iznosu od 3 eura/t;

9 Taksa kod prijave potraživanja u stečaj iznosi 10 eura plus 0,5% od vrijednosti potraživanja; takse za pristup lokalnim putevima; porez na nepokretnostima za prehrambenu industriju od 1% na godišnju vrijednost nepokretnosti (oporezuju se i investicije u toku).

Reorganizacija modela koncesionog korišćenja šuma uslovlila bi promjenu sistema upravljanja i gazdovanja šumama u Crnoj Gori. Reorganizacijom se predlaže odvajanje poslova upravljanja i gazdovanja državnim šumama, pri čemu bi poslovi upravljanja bili organizovani u sastavu ministarstva, a gazdovanje šumama u okviru samostalnog društva sa ograničenom odgovornošću u državnom vlasništvu. Radi unapređenja gazdovanja šumama neminovno je uvođenje revirnog sistema koji vodi ka odgovornom upravljanju ovim resursom. Ovakav model je usklađen sa najčešćom evropskom praksom, a slično se posluje i u državama u okruženju (Hrvatska, Slovenija). Za uspostavljanje i funkcionisanje ovakvog modela u studiji su predložene dvije varijante, koje detaljno opisuju potrebne mjere i aktivnosti, kao i kadrovske i finansijske resurse

Tabela 8:
Proizvodi drvne industrije
(u mil. eura)

Izvor: MONSTAT

za njihovo sprovođenje. Studijom se predlaže i novi koncept finansiranja sektora šumarstva, tako što bi privredno društvo preuzelo obavezu finansiranja poslova od javnog interesa u gazdovanju šumama po osnovu ostvarenih prihoda tog preduzeća, uz uslov redefinisivanja finansijske podrške lokalnim samoupravama. Takođe se predlaže osnivanje budžetskog fonda za šume, kojim bi upravljalo Ministarstvo poljoprivrede i ruralnog razvoja, a u kojem bi se sakupljali svi budžetski prihodi (naknade i takse) iz šuma, kao i dobit od gazdovanja. Ministarstvo je zaduženo da pripremi predlog zakonodavnih i organizacionih promjena u skladu sa opredjeljenim konceptom, sa rokom do kraja prvog kvartala 2018. godine.

2.2. Šumarstvo i drvoprerađiva

Programom gazdovanja šumama za 2017. godinu utvrđeno je da ukupna raspoloživa drvna masa koja može biti predmet korišćenja iznosi 700.689 m³ bruto drvne mase, (u državnim šumama 523.135 m³, a u privatnim šumama 177.554 m³). Projektovana vrijednost prihoda po ovom osnovu iznosi 5,6 mil. eura.

Raspoloživi podaci¹⁰ pokazuju da je ukupno ostvarena proizvodnja bruto drvne mase za devet mjeseci 2017. godine iznosila 243.684 m³ (četinara 171.216 m³ i lišćara 72.468 m³) i veća je za 25,5% u odnosu na isti period 2016.

Ukupan izvoz proizvoda drvne industrije u periodu januar-septembar 2017. godini iznosio je 26,1 mil. eura, što je za 8,3% manje u poređenju sa istim periodom prethodne godine. Učešće ovih proizvoda u ukupnom crnogorskom izvozu iznosilo je 9,6%, a najveću stavku predstavlja izvoz drveta i proizvoda od drveta 21,9 mil. eura (8,0% ukupnog izvoza).

Proizvod	Tarifa	2015.		2016.		I-IX 2017.	
		izvoz	uvoz	izvoz	uvoz	izvoz	uvoz
Drvo i proiz. od drveta	44	30,02	22,79	29,04	25,91	21,90	22,06
Drvo neobra. ili grubo ob.	4403	6,11	0,89	4,44	0,88	0,08	0,46
Hartija i kar. i pr. od h. i k.	48	2,68	25,98	2,84	27,0	1,88	20,12
Štamp. knj. i proiz. graf. ind.	49	2,03	10,95	2,33	10,81	1,48	8,16
Namještaj, posteljina	94	1,08	59,97	1,18	15,12	0,85	53,59
Ukupno		35,81	119,69	35,39	78,84	26,11	102,47
% u ukupnom		11,30	6,01	10,87	3,83	9,60	6,10

Proizvodi drvne industrije učestvuju sa 6,1% u ukupnom uvozu realizovanom za devet mjeseci 2017. godine, gdje dominira uvoz namještaja, posteljine i drugih proizvoda sa učešćem 3,2% u ukupnom uvozu i uvoz drveta i proizvoda od drveta sa 1,3%. U poređenju sa istim periodom 2016. godine uvoz namještaja je veći za 7,9%, a drveta i proizvoda od drveta za 10,9%.

¹⁰ MONSTAT

2.3. Energetika, rudarstvo i metalurgija

U 2017. godine došlo je do potpune segmentacije Elektroprivrede Crne Gore na nezavisna privredna društva za proizvodnju i distribuciju električne energije. Svi subjekti u proizvodnji, prenosu i distribuciji električne energije rade po definisanim pravilima koja imaju za cilj sigurno snabdijevanje električnom energijom.

Primat u razvoju energetskog sektora je na razvoju "zelene energije", zbog čega je u ovoj godini dato više koncesije za gradnju malih hidroelektrana. Uskoro se očekuje i ulazak vjetroelektrane Krnovo u energetski sistem.

Crnoj Gori je potreban novi veći energetski objekat koji će obezbijediti energetsku nezavisnost zemlje, sigurnost i stabilnost u snabdijevanju, diverzifikaciju izvora, kao i riješiti pitanje deficita, a sve uz poštovanje standarda u oblasti energetike i zaštite životne sredine.

U junu 2017. godine osnovana je Berza električne energije. Osim što će u infrastrukturnom smislu izgradnjom podmorskog kabla sa Italijom, Crna Gora postati energetsko čvorište, stvaranjem sopstvene berze biće omogućeno da se pod transparentnijim i kvalitetnijim uslovima trguje električnom energijom.

Promet naftom i naftnih derivata se odvija u granicama planiranog, bez ikakvih poremećaja u snabdijevanju. Prema direktivi EU potrebno je da se formira direkcija za rezerve naftnih derivata i taj proces je u toku.

Značajno je pomenuti i inicijativu na nivou vlada Crne Gore, BiH, Italije, Albanije i Azerbejdžana o formiranju kompanije za upravljanje transporta gasom sa sjedištem u Podgorici. Izvjesnost ovog projekta znaće se sljedeće godine.

Stanje u rudarstvu je poboljšano. Ponovo je otvoren Rudnik uglja Berane i Rudnik boksita Nikšić, čime je došlo do povećanja proizvodnje, uvođenja višesmjenskog rada i povećanja broja radnika. Poslovanje Rudnika uglja Pljevlja zavisi od poslovanja TE Pljevlja koja je i najveći kupac, pa svaki prekid rada TE dovodi do zastoja u proizvodnji Rudnika.

Od novog sistema se očekuje povećanje budžetskih prihoda, stvaranje uslova za investiciona ulaganja te da se dio sredstava opredijeli za podršku drvopreradivačima koji žele da idu na višu fazu finalizacije proizvoda. Reorganizacijom se želi izabrati optimalni model korišćenja šuma, za razliku od dosadašnjeg modela koncesija koji nije dao najbolje rezultate.

Efekte reforme mogu biti uspješni uz dodatnu edukaciju i rješavanje problema nedostajućeg stručnog kadra, kroz podsticanje obrazovanja mladih za bavljenje ovom djelatnošću.

Privredna komora Crne Gore je od kraja novembra prethodne godine vodila intenzivnu komunikaciju sa Regulatornom agencijom za energetiku (REA) u vezi Metodologije za utvrđivanje regulatorno dozvoljenog prihoda i cijena za korišćenje prenosnog i distributivnog sistema električne energije.

Puna primjena Metodologije prvenstveno je bila odložena za 1. aprila tekuće godine. Do odgađanja početka primjene, koje je bilo propisano za 1. januar, došlo je upravo na inicijativu Komore, budući da je smatrala to neodrživim zbog nedostatka pojedinih podzakonskih akata, koja su u međuvremenu donesena. U odnosu na prvobitni tekst ovog Akta, koji je Agencija izradila u skladu sa obavezom koja joj je utvrđena Zakonom o energetici, zajedničko analiziranje efekata primjene uticalo je i da se pojedine odredbe izmijene, kako bi se primjena Metodologije učinila povoljnijom za privredna društva, a da se pri tome ne ugrozi njen

cilj, očuvanje sigurnosti i kvaliteta elektroenergetskog sistema i snabdijevanja energijom. Izmjenama je omogućeno da se 1) pored godišnjeg ugovaranja snage sa distributerom, može vršiti i ugovaranje na mjesečnom nivou, što je posebno važno za preduzeća čije je poslovanje sezonskog karaktera, i da se 2) opseg dozvoljenih odstupanja ugovorene snage poveća u odnosu na predviđeni raspon, tako da će umjesto -10/+5% biti -20/+10%, što će olakšati primjenu propisa kroz planove koje daju privredna društva kroz ugovore.

RAE je odgodila primjenu Metodologije do 1. januara 2018. godine.

Obije institucije, Privredna komora Crne Gore i REA, nastaviće saradnju po pitanju praćenja primjene Metodologije, kako bi se kroz praksu mogli cjelovito i realno sagledati efekti njene primjene i dodatno, po potrebi, izvršiti eventualna usklađivanja.

Proizvodnja osnovnih metala u period januar-septembar 2017. godine manja je za 2,3%, u odnosu na isti period prethodne. Proizvodnja metalnih proizvoda, osim mašina i uređaja, u istom periodu manja je za 12,0%, a proizvodnja mašina i opreme za 9,1%.

Kombinat aluminijuma-Uniprom metali je za devet mjeseci 2017.godine ostvario proizvodnju od 29.255 tona od čega je 27.594 tone T-ingote i 1.661 tona omega ingote. U dosadašnjoj strukturi proizvodnje dominirali su T i omega-ingoti, što sa niskom berzanskom cijenom aluminijuma, značajno umanjuje ekonomske efekte ovog sektora. Dodatno, u martu je istekao jednogodišnji ugovor o snabdijevanju električnom energijom po povoljnoj cijeni sa slovačkom firmom LE Trading, a novi snabdjevač je EPCG.

Proizvodnja u željezari Toščelik Nikšić je iznosila 14.281 tona u ingotima. Metalac Termochem je izradio 617.280 tona čeličnih konstrukcija, koje su najvećim dijelom rađene za TE Ugljevik, Republika Srpska.

I pored najava menadžmenta oba industrijska sistema o ulaganjima u proizvodnju alatnih čelika i aluminijskih legura, odnosno, proizvoda sa većim stepenom finalne prerade, do toga nije došlo. Izgradnja prerađivačkih kapaciteta za proizvode viših faza prerade, odnosno finalne proizvode značajno bi doprinijela jačanju ovog sektora.

Tokom devet mjeseci 2017. godine izvoz aluminijuma i proizvoda od aluminijuma je iznosio 55,1 mil. eura, odnosno 8,2% više u odnosu na uporedni period prethodne godine i uglavnom se odnosio na izvoz sirovog aluminijuma (52,6 mil. eura). U istom periodu uvoz aluminijuma bio je na nivou od 19,1 mil. eura i manji je 6,1%.

Proizvodi	Carinska tarifa	2015.		2016.		I-IX 2017.	
		izvoz	uvoz	izvoz	uvoz	izvoz	uvoz
Aluminijum i proiz. al	76	71,31	20,89	65,77	26,91	55,06	19,11
- nelegirani aluminijum	7601	68,35	0,19	62,32	0,09	52,63	0,04
Gvožđe i čelik	72	24,57	37,33	15,94	40,32	18,58	40,32
Proiz. od gvožđa i čelika	73	1,75	49,76	3,32	81,95	4,95	68,61
Bakar i pr. od bakra	74	4,85	2,37	5,27	2,39	4,50	1,96
Olovo i pr. od olova	78	0,17	0,04	0,11	0,04	0,13	0,02
Cink i proiz. od cinka	79	0,002	0,21	0,03	0,21	0,04	0,18
Ukupno		102,65	110,6	90,44	152,82	83,26	130,20
% u ukupnom		32,37	6,01	27,76	7,37	30,55	7,75

Tabela 9:
Osnovni metali i metalni
proizvodi
(u mil. eura)

Izvor: MONSTAT

Rast izvoza za devet mjeseci 2017. godine zabilježen je i kod ostalih osnovnih metala. Izvoz gvožđa i čelika bio je 18,6 mil. eura, što je 43,6% više u odnosu na uporedni period 2016, dok je uvoz iznosio 40,3 mil. eura i takođe bilježi rast od 49,0%. Izvoz proizvoda od gvožđa i čelika porastao 90,1% i iznosio je 5,0 mil. eura, a uvoz je porastao 10,6% i bio je na nivou od 68,6 mil. eura.

Energetska efikasnost - Komora je tokom 2017.godine, u saradnji sa Ministrstvom održivog razvoja i turizima, radila na informisanju privrede o zahtjevima Poglavlja 27 - zaštita životne sredine. Ispunjenje obaveza iz ovog Poglavlja zahtijeva značajna finansijska sredstva, posebno u sektorima upravljanja otpadom, pročišćavanja otpadnih voda, te smanjenja emisija i zagađenja iz industrijskog sektora. U razgovorima sa privredom razmatran je prelazni rok koji je potreban crnogorskoj industriji (KAP, Željezara i drugi veliki industrijski objekti) kako bi se uskladila sa navedenim zahtjevima, a što će poslužiti kao osnov u daljim pregovarima sa EU.

U ovoj godini razmatrana je i Socioekonomska analiza investicija za potvrđivanje Pariskog sporazuma¹, koja je urađena u cilju utvrđivanja ukupnih neto efekata planiranih investicija i mjera neophodnih za ublažavanje klimatskih promjena. Cilj Pariskog sporazuma je ograničavanje globalnog zagrijavanja na nivou „znatno nižem“ od 2°C, koji obavezuje sve države potpisnice na smanjenje emisije gasova. Crna Gora će doprinijeti globanoj borbi protiv klimatskih promjena smanjnjem emisije gas-

ova za minimum 30% (u odnosu na nivo iz 1990.) do 2030. godine. Analizom je utvrđena socio-ekonomska opravdanost investicije, a projekti na koje se odnosila su izgradnja hidroelektrana na Morači i Komarnici, revitalizacija HE Piva i Perućica, revitalizacija Termo-elektrane Pljevlja i gradnja drugog bloka, vjetroelektrane na Krnovu i Možuri, izgradnja malih hidroelektrana i revitalizacija postojećih, gradnja elektrane na biogas, investicije u energetske efikasnost i obnovljive izvore energije iz javnih izvora, modernizacija tehnološkog procesa u KAP-u, te ekološke mjere u poljoprivredi.

Komora je uključena u aktivnosti koje sprovodi Ministarstvo održivog razvoja i turizma na osnivanju Fonda za zaštitu životne sredine (Eko fond) za koji je prema Zakonu o životnoj sredini propisan krajnji rok avgust 2018. Korišćenjem finansijskih instrumenata, funkcionisanje Eko fonda u najvećem dijelu biće zasnovano na principu „zagađivač plaća“ tako što će sredstva prikupljena od strane subjekata koji zagađuju životnu sredinu, biti namjenski plasirana u programe i projekte u oblasti zaštite životne sredine na državnom i lokalnom nivou.

2.4. Trgovina

2.4.1. Unutrašnja trgovina

U sektoru trgovine ostvaruje se pojedinačno najveći dio bruto dodate vrijednosti, a u strukturi BDP-a učestvuje sa 12,2% (podaci za 2016.godinu).

Ostvareni promet u trgovini na malo u tekućim cijenama u periodu januar-septembar 2017. godine je iznosio 1.023,1 mil. eura i veći je za 4,9% u odnosu na uporedni period, dok je u stalnim cijenama veći za 3,1%. Posmatrano po mjesecima, najveći promet ostvaren je u avgustu 157,7 mil. eura. Posmatrajući promet po djelatnostima, uočava se da se najveći rast ostvaruje u trgovini na malo motornim gorivima, zatim farmaceutskim, medicinskim, kozmetičkim i toaletnim preparatima i u trgovini na malo u nespecijalizovanim prodavnicama.

Sektor trgovine ima najveći broj zaposlenih u poređenju sa drugim sektorima djelatnosti i zapošljava 20,2% od ukupnog broja zaposlenih. U periodu januar-septembar 2017. u trgovini je u prosjeku radilo 37.229 zaposlenih, što je 1,8% više u odnosu na isti period prethodne godine. Prosječna bruto zarada je iznosila 524 eura i veća je 1,8%, dok je prosječna neto zarada iznosila 350 eura i bilježi rast od 2,0%. Prema visini zarada sektor trgovine ima najniže zarade, izuzev sektora administrativnih i pomoćnih uslužnih djelatnosti.

U sektoru trgovine kontinuirano je prisutna otežana naplata potraživanja. Na poslovanje negativan uticaj ima i siva ekonomija, i to u dijelu: neregistrovanja djelatnosti, rad "na crno", odnosno neformalno zapošljavanje, posebno u dijelu osiguranja zaposlenih na minimalnu zaradu, uplate doprinosa; primanje dijela zarade "na ruke"; nelegalna prodaja putem novinskih oglasa, interneta, društvenih mreža; nelegalna prodaja akciznih proizvoda. Privrednici ukazuju da je nakon prve faze povećanja akcize na cigarete i alkoholna pića (1.jul 2017.godine) došlo do značajnog smanjenja prometa ovih proizvoda u legalnim trgovinama, što navodi na zaključak da je dio trgovine akciznim proizvodima preusmjeren i odvija se nelegalnim tokovima.

Poslovanje privrednih subjekata opterećuju i visoke takse i naknade posebno na lokalnom nivou kao što su komunalne takse, takse za odlaganje komunalnog otpada, naknade za pristup poslovnim objektima sa glavne saobraćajnice, administrativne takse (posebno takse za ovjeru raznih dokumenata), članski doprinos lokalnim turističkim organizacijama.

Tokom ljetnjih mjeseci, u kojim se godinama bilježi značajno povećanje uvoza hrane, zbog turističke sezone, vršena je pojačana kontrola i obavljen veliki broj laboratorijskih analiza. U periodu jun-avgust, veterinarski, fitosanitarni i inspektori za hranu su pregledali 14.415 pošiljki, od čega je za laboratorijsku analizu uzeto 3.879¹¹ uzoraka ili 26,9%. Laboratorijske analize su pokazale da od ukupnog broja analiziranih uzoraka 1,6% ili 60¹² uzoraka nije bilo u skladu sa propisanim standardima. Povećan obim laboratorijskih pregleda usporio je i poskupio uvoz roba. Mjere inspekcijских službi dovele su do toga da sva carinska skladišta budu popunjena, zbog čega se dešavalo da pošiljke rezultate analiza čekaju na carinskim terminalima, na izrazitom visokim temperaturama.

2.4.2. Spoljna trgovina

Ukupna robna razmjena Crne Gore sa inostranstvom u periodu januar-septembar 2017. iznosila je 1.953,8 mil. eura i veća je za 9,4% u odnosu na isti period prethodne godine. Izvezeno je robe 272,7 mil. eura, ili 17,8% više, dok je uvoz iznosio 1.681 mil. eura i veći je za 8,2%.

Ostvaren je robni deficit od 1.408,3 mil. eura i bilježi rast od 6,5%. Pokrivenost uvoza izvozom iznosila je 16,2% i veća je u odnosu na isti period prethodne godine (14,9%).

Tabela 10:
Robna razmjena Crne Gore sa
inostranstvom
(u mil. eura)

Izvor: MONSTAT

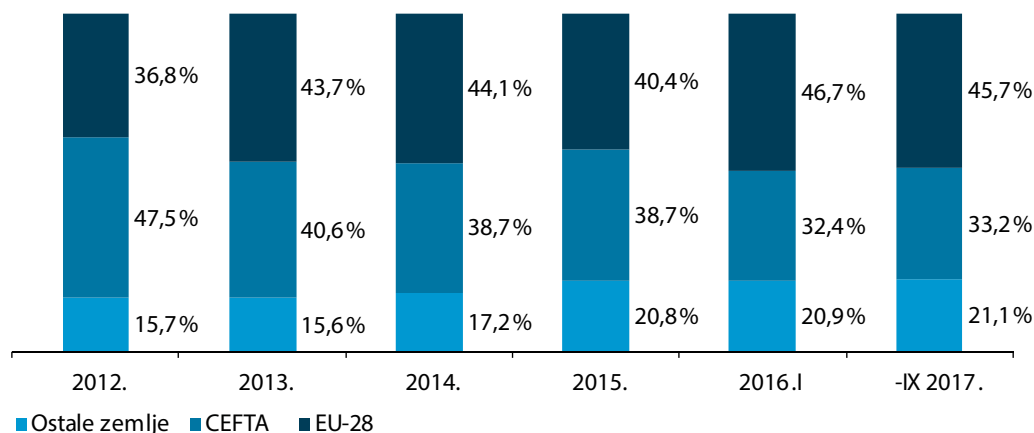
	2014.	2015.	2016.	I-IX 2017.	I-IX 2017/ I-IX 2016
Ukupno	2,117,4	2,158,7	2,387,5	1.953,8	109,4
Izvoz	333,2	317,2	325,8	272,7	117,8
Uvoz	1,784,2	1,841,5	2,061,7	1.681,0	109,2
Deficit	-1,451,0	-1,524,3	-1,735,8	-1.408,3	106,5
Pokrivenost uvoza izvozom	18,67	17,22	15,80	16,2	

Posmatranjem regionalne strukture robne razmjene u ovom periodu uočava se najveća zastupljenost trgovine sa zemljama EU 45,7%, dok zemlje regiona CEFTA učestvuju sa 33,2%.

¹¹ Nedostaje broj uzoraka sjemenskog i sadnog materijala, sredstava za zaštitu i ishranu bilja, kao i bilja sa aspekta zdravlja za jun mjesec.

¹² Broj uzoraka koji nisu u skladu sa zahtjevima pri uvozu predmeta koji dolaze u kontakt s hranom, u junu i julu nije dostupan.

Izvoz proizvoda iz Crne Gore u 2017. godini realizovan je u 72 zemlje, od čega je 75,6% izvoza skoncentrisano na 10 zemalja od kojih najviše u Srbiju, BiH, Hong Kong, Mađarsku i Tursku. Istovremeno je realizovan uvoz iz 180 zemalja svijeta, od čega je iz 10 zemalja realizovano 73,3% ukupnog crnogorskog uvoza, a najviše iz Srbije, Kine, Njemačke i Italije.



Grafik 3: Regionalna usmjerenost robne razmjene (u procentima)
Izvor: MONSTAT

Glavni uvozno-izvozni partner Crne Gore je Srbija sa kojom je realizovano 16,8% ukupnog izvoza (mineralna goriva i ulja 11,6 mil. eura, farmaceutski proizvodi 7,7 mil.eura i meso 4,3 mil. eura) i 22,4% uvoza (mineralna goriva i ulja 33,7 mil. eura, zatim piće, alkohol i sirće 33,4 mil. eura, plastične mase i proizvodi od plastičnih masa 17,8 mil. eura i namještaj, posteljina i madraci 16,7 mil. eura).

Drugo po vrijednosti izvozno područje je Bosna i Hercegovina sa učešćem od 12,5% u ukupnom izvozu, odnosno 34,0 mil. eura i to uglavnom aluminijuma i proizvoda od aluminijuma 16,2 mil. eura, zatim mineralna goriva i ulja 3,5 mil. eura i pića, alkoholi i sirće 2,9 mil. eura. Treće izvozno područje je Hong Kong gdje je realizovano 8,7% ukupnog izvoza ili 23,7 mil. eura i to ruda. U Mađarsku je izvezeno 23,5 mil. eura raznih proizvoda ili 8,6% ukupnog izvoza, uglavnom aluminijuma.

Kina je druga zemlja po vrijednosti uvoza iz koje je uvezeno raznih roba 151,4 mil. eura odnosno 9,0% ukupnog uvoza. Iz ove zemlje se najviše uvoze električne mašine i njihovi djelovi 47,7 mil. eura, mašine i mehanički uređaji 26,0 mil. eura, obuća i slični proizvodi 9,1 mil. eura, kao i proizvodi od gvožđa i čelika 8,0 mil. eura.

Iz Njemačke (treća po vrijednosti uvoza) uvezeno je 138,9 mil. eura raznih roba, odnosno 8,3% ukupnog uvoza. Najviše su se uvozili automobili 52,9 mil. eura, zatim mašine i mehanički uređaji 16,6 mil. eura, meso i drugi klanični proizvodi 10,6 mil. eura, farmaceutski proizvodi 6,3 mil. eura i mlijeko, proizvodi od mlijeka, jaja, med 5,5 mil. eura.

Uvoz iz Italije (108,3 mil. eura) odnosio se na mašine i mehaničke uređaje 13,2 mil. eura, namještaj, posteljina i madraci 10,1 mil. eura, keramičke proizvode 5,7 mil. eura, električne mašine i njihove djelove 5,6 mil. eura, proizvode gvožđa i čelika 5,3 mil. eura.

Tabela 11:

Deset zemalja sa najvećim obimom robne razmjene (u mil. eura)

Izvor: MONSTAT

I-IX 2017.						
R.b	Zemlja	izvoz	% učešća	Zemlja	Uvoz	% učešća
	UKUPNO	272,7	100,0	UKUPNO	1.681,0	100,0
1.	Srbija	45,7	16,8	Srbija	376,3	22,4
2.	BiH	34,0	12,5	Kina	151,4	9,0
3.	Hong Kong	23,7	8,7	Njemačka	138,9	8,3
4.	Mađarska	23,5	8,6	Italija	121,5	7,2
5.	Turska	17,4	6,4	BiH	114,2	6,8
6.	Kosovo	16,0	5,9	Grčka	104,9	6,2
7.	Slovenija	13,5	4,9	Hrvatska	95,5	5,7
8.	Poljska	11,2	4,1	Turska	52,1	3,1
9.	Litvanija	11,1	4,1	Slovenija	40,3	2,4
10.	Italija	10,0	3,6	Francuska	37,7	2,2
	Svega 1-10	206,1	75,6	Svega 1-10	1.232,8	73,3

Struktura robne razmjene se niz godine nije bitnije mijenjala. U izvozu su i dalje najviše zastupljeni aluminijum, gvožđe i čelik, mineralna goriva, rude, mašine i mehanički uređaji i pića, prvenstveno vino. U uvozu su to mineralna goriva i ulja, mašine i mehanički uređaji, električne mašine, vozila, meso, namještaj.

I-IX 2017.							
	Naziv	Izvoz	%		Naziv	Uvoz	%
Tarifa	Ukupan izvoz	272,7	100	Tarifa	Ukupan uvoz	1.681,0	100
76	Aluminijum i proizv. od al.	55,1	20,2	27	Mineralna goriva, ulja	196,7	11,7
26	Rude, zgure i pepeo	37,9	13,9	84	Mašine i mehanički uređaji	132,0	7,8
27	Mineralna goriva, ulja	35,1	12,9	85	Vozila i njihovi djelovi	117,7	7,0
44	Drvo i proizvodi od drveta	21,9	8,0	87	Električne mašine i oprema, djelovi	114,8	6,8
72	Gvožđe i čelik	18,6	6,8	73	Proizv.gvožđa i čelika	68,6	4,1
89	Brodovi, čamci	13,8	5,1	02	Meso i drugi klanični proiz.	59,1	3,5
84	Mašine i mehanički uređaji	11,9	4,4	94	Namještaj, posteljina	53,6	3,2
22	Pića, alkoholi i sirće	11,6	4,3	22	Pića, alkoholi i sirće	52,5	3,1
30	Farmaceutski proizvodi	8,0	2,9	30	Farmaceutski proizvodi	52,1	3,1
02	Meso i drugi klanični proiz.	5,7	2,1	39	Plast. mase i proiz. od plast. masa	50,1	3,0

Tabela 12:
Deset najzastupljenijih grupa proizvoda u robnoj razmjeni (u mil. eura)

Izvor: MONSTAT

U strukturi izvoza dominiraju proizvodi niže faze prerade, uglavnom sirovine i repromaterijali. Struktura izvoza pokazuje slabu diverzifikaciju, odnosno ograničenost na mali broj proizvoda. Od ukupno realizovanog izvoza 80,6% vrijednosti odnosi se na deset grupa proizvoda (aluminijum, rude, mineralna goriva, drvo i proizvodi od drveta, gvožđe i čelik i proizvodi od gvožđa i čelika, itd.). Svi ostali izvozni proizvodi čine 19,4% ukupne vrijednosti izvoza.

Lepeza proizvoda iz uvoza je mnogo šira i odnosi se uglavnom na potrošne robe. U periodu januar-septembar 2017. godine najzastupljenija su bila mineralna goriva i ulja sa učešćem od 11,7% u ukupnom uvozu. Pored toga, veliko učešće u uvozu čine mašine i mehanički uređaji 7,8%, vozila 7,0%, električne mašine i njihovi djelovi 6,8%, proizvodi od gvožđa i čelika 4,1%, meso i drugi klanični proizvodi 3,5%, namještaj, posteljina 3,2%, pića, alkoholi 3,1%, farmaceutski proizvodi 3,1%. U proteklom dijelu 2017. godine najveći izvoz ostvarile su kompanije:

Uniprom, Uniprom-metali, EPCG, Jugopetrol, Toscelik Alloyed Engineering's, Gradir Montenegro, Jadransko brodogradilište, Plantaže, Hemomont i Daido metal, dok su najveći uvoz ostvarili Jugopetrol, EPCG, China Road&Bridge Corporation, Voli, Glosarij, Uniprom, Kips, Mesopromet, Okov i Nregelija.

Rezultati u robnoj razmjeni sa inostranstvom nisu povoljni već više godina, deficit je izuzetno visok, a izvoz robe pokriva ne više od petine uvoza. Razlozi tome su osim premalih kapaciteta, usitnjenosti proizvodnje, niske diverzifikovanosti tržišta, nedovoljna konkurentnost privrede, takođe i različite interne i eksterne barijere koje se pojavljuju u realizaciji prometa.

Stvaranje povoljnijeg trgovinskog bilansa zahtijeva: 1. povećanje broja izvoznika i vrijednosti izvoza, 2. promjenu strukture izvoza, 3. jačanje konkurentnosti, 4. supstituciju uvoza, kao i 5. jačanje svijesti potrošača o važnosti kupovine domaćih proizvoda (koji su kvalitetni i cjenovno konkurentni). Iz godine u godinu se ponavlja da imamo i prirodnih, i tehnoloških, i ljudskih resursa da više izvozimo, a manje uvozimo.

Potrebno je imati u vidu da je karakter ekonomskog i društvenog sistema takav da su kompanije u svojim poslovnim aktivnostima primarno motivisane tržišnim uspjehom, zaradom, profitom. Kompanije kreiraju strategije proizvoda, cijena, kanala distribucije, segmentiranja tržišta tako da nastoje da maksimalno kapitalizuju one elemente i kvalitete vlastite ponude za koje smatraju da će imati najveću efektivnu tražnju.

U takvom kontekstu, kada je u pitanju izvoz, odnosno nastup na tržištima izvan Crne Gore, logika i kriterijumi na mikroekonomskom i makroekonomskom nivou ne moraju biti i najčešće nisu istovjetni. Drugim riječima, normalno je da je mnogim kompanijama nastup samo na domaćem tržištu najbolji izbor i da nemaju motiva, a možda ni sposobnosti, da ulaze u velike rizike tržišnog sudara sa mnogo moćnijima od sebe. S druge strane, na nivou države, veći izvoz i manji uvoz su interesi od prioritetnog značaja. Nadležni državni organi, kao regulator, treba da kreiraju takav okvir da za kompanije orijentacija na izvoz bude najbolja poslovna odluka, odnosno poslovni cilj u koji vrijedi investirati.

U interesu ukupnog privrednog rasta potrebno je u vladinim politikama dati prioritet izvozu roba, te izraditi cjelovitu strategiju rasta izvoza, koja kroz koordinirane aktivnosti nadležnih organa treba da doprinese povoljnijim bilansima robnih tokova sa inostranstvom.

2.4.3. Posredničke usluge u spoljnoj trgovini

Poslovima zastupanja pred carinskim organom bavi se 149 privrednih društava, kojima je od Uprave carina izdato odobrenje za obavljanje djelatnosti. Primarna djelatnost skoro trećine ovih preduzeća je trgovina, proizvodnja, prevoz, a poslove zastupanja obavljaju uglavnom za sopstvene potrebe. Pružanjem logističkih usluga i zastupanjem pred carinskim organom se bavi 103 privredna subjekta koji zapošljavaju 847 radnika. Prosječna zarada u ovom sektoru je 726 eura u bruto iznosu. Preko 95% ovih preduzeća su mikro i mala, dok je svega nekoliko u grupi srednjih preduzeća.

S obzirom na prirodu djelatnosti, zastupanja i posredovanja u spoljnoj trgovini, poslovanje ovih privrednih društava u velikoj mjeri zavisi od organizacije rada i efikasnosti državnih organa na graničnim prelazima i carinskim terminalima u unutrašnjosti.

Glavni partner privrednih subjekata u ovom sektoru je Uprava carina, koja je posljednjih godina unaprijedila rad u smislu transparentnosti, efikasnosti, sistema analize rizika, odnosno carinskih kontrola, te uključivanja predstavnika privatnog sektora u izradu novih i izmjene postojećih propisa. U oblasti elektronskih servisa i elektronske komunikacije sa privrednim subjektima, Uprava carina je ostvarila napredak u odnosu na druge državne organe. Od posebnog je značaja početak implementacije pojednostavljenih carinskih postupaka na osnovu knjigovodstvenih upisa (kućno carinjenje), koje se obavlja bespapirno. Privredni subjekti moraju ispuniti zahtjevne kriterijume za dobijanje pojednostavljenja, ali kada to uspiju benefiti su značajni i ogledaju se u uštedi vremena, manjim troškovima i boljoj organizaciji. U cilju efikasnijeg funkcionisanja cijelog sistema potrebno je da i drugi državni organi slijede ovakvu praksu u smislu unapređenja informacionih sistema, elektronske razmjene podataka sa privatnim sektorom, te bolje organizacije kadrova. Nemogućnost elektronske razmjene podataka sa inspekcijским organima usporava poslovanje i povećava troškove privrednih subjekata.

Ograničenja u realizaciji spoljnotrgovinskih poslova su najizrazitija tokom turističke sezone. Priliv gostiju i povećan uvoz proizvoda u ovom periodu stvara gužve na graničnim prelazima što dovodi do dodatnog opterećenja graničnih ispostava i terminala. Jedan od razloga nastanka zagušenja i kolona je ograničenost infrastrukturnih kapaciteta, graničnih prelaza, pristupnih saobraćajnica, što utiče na usporavanje transporta i rast troškova. Radno vrijeme inspekcijских službi na graničnim prelazima dodatno otežava promet.

Rezultati Studije mjerenja prosječnog vremena carinjenja, između ostalog, su pokazali:

- *Postupak izvoza traje u prosjeku 8 sati i 6 minuta, od čega se 5 sati i 20 minuta odnosi na unutaršnji transport od terminala Podgorica do graničnog prelaza Dobrakovo. Prevoznik i carinski zastupnik na terminalu potroše ukupno 72 minuta, dok carinski organ sve procedure završi za 48 minuta.*
- *Nakon tranzita, pošiljka se na graničnom prelazu Dobrakovo u prosjeku zadržavala 38 minuta, od čega je 28 minuta iznosilo čekanje, 7 minuta carinski postupak i 3 minuta policijska kontrola.*
- *Prosječno vrijeme oslobađanja roba koje se uvoze preko graničnog prelaza Dobrakovo i carine na terminalu Podgorica iznosi 16 sati i 4 minuta, od čega se 5 sati 44 minuta odnosi na unutrašnji tranzit od granice do terminala Podgorica.*
- *Prilikom uvoza na graničnom prelazu Dobrakovo, vrijeme čekanja u prosjeku je trajalo 65 minuta. Za robu koja podliježe veterinarskoj kontroli vrijeme čekanja je bilo značajno duže, zbog organizacije posla veterinarske inspekcije, i u prosjeku je iznosilo 4h i 18 minuta.*
- *Carinski organ je formalnosti na granici završavao prosječno za 11 minuta, za to vrijeme službenici su vršili dokumentarni pregled i otvaranje kamiona u 100% slučajeva, vaganje u 25% i fizički pregled pošiljke u 34% slučajeva.*
- *Veterinarska i fitosanitarna inspekcija su kontrolu obavljale za prosječno 13 minuta. Dokumentarna kontrola rađena je u 100% slučajeva, fizički pregled u 50% slučajeva od strane fitosanitarnih inspektora i 87% slučajeva od strane veterinarskih inspektora. Nijedna inspekcija nije vršila uzorkovanje robe.*
- *Zastupnici pred carinskim organom su za podnošenje carinske deklaracije u prosjeku trošili 13 minuta.*
- *Procedure koje sprovodi carinski organ na terminalu Podgorica u prosjeku su trajale 1 sat 27 minuta.*
- *Ukupno vrijeme potrebno za sanitarni pregled na terminalu iznosilo je u prosjeku 52 minuta. Sanitarna inspekcija je vršila dokumentarnu kontrolu u 100% slučajeva, dok je fizičkom pregledu bilo podvrgnuto 17,5% pošiljki, a uzorkovanja za laboratoriju nije bilo.*
- *Radiološki pregledi su na terminalu trajali prosječno 24 minuta, dok je vrijeme potrebno za pripremu i podnošenje carinske deklaracije od strane privrednika iznosilo prosječno 28 minuta.*

Pozitivan primjer za ublažavanje negativnih efekata, odnosno ubrzanje protoka roba, je uvođenje rada u dvije smjene, od 8 do 22h, na graničnom prelazu Dobrakovo, u julu i avgustu ove godine, te omogućavanje da se dva dana sedmično obavlja promet hrane za životinje preko graničnog prelaza Ranče i živih životinja preko graničnog prelaza Dračenovac.

Prostora za ubrzanje protoka roba ima, što je potvrdila i Studija mjerenje prosječnog vremena carinjenja. Studiju je realizovala Uprava carina uz podršku Međunarodne finansijske korporacije (IFC) na četiri carinske ispostave: Terminal Podgorica, granični prelaz Dobrakovo, Slobodna zona Bar i na Aerodromu Podgorica, u periodu od 19. novembra do 15. decembra 2016. godine, tokom sedam uzastopnih dana na svakoj pojedinačnoj lokaciji.

2.5. Turizam i ugostiteljstvo

Turizam iz godine u godinu sve snažnije opravdava ulogu strateške privredne grane, posebno imajući u vidu činjenicu da njegovo učešće u BDP kontinuirano raste, što je slučaj i sa ostalim pokazateljima - broj turista, ostaveranih noćenje, te prihoda ovog sektora.

Trend rasta kvantitativnih pokazatelja nastavlja se i u prvih devet mjeseci 2017. godine. Ukupan broj dolazaka turista povećan je za 8%, a ostvarenih noćenja za 4% u odnosu na isti period prethodne godine¹³. Broj dolazaka stranih turista veći je za 11%, dok je broj ostvarenih noćenja povećan za 6%. Trend pada zabilježen je kod domaćih turista, gdje je broj dolazaka manji za 25%, a ostvarenih noćenja za 37%. Prosječna dužina boravka turista u posmatranom periodu bila je 6,1 dan.

Porast turističkog prometa u posmatranom periodu je zabilježen u većini opština (izuzev opština: Rožaje, Plav i Plužine). Regionalno gledano najviše noćenja ostvareno je u primorskim mjestima (89%), Glavnom gradu (5%), planinskim mjestima (4%) i ostalim turističkim mjestima (2%). Posmatrano po oštinama najviše noćenja ostvareno je u Budva (50%), zatim Herceg Novom (14%) i Baru (10%).

U strukturi noćenja stranih turista evidentno je da noćenja turista iz deset zemalja učestvuje sa 82%. Najviše su zastupljeni gosti iz Rusije 27%, Srbije

S obzirom da regionalno povezivanje u turizmu predstavlja budućnost razvoja i konkurentnosti ove privredne grane, udruženja za turizam Privredne komore Srbije i Privredne komore Crne Gore, pokrenula su aktivnosti za unapređenje međusobne saradnje u oblasti turizma i kreiranja zajedničkog proizvoda Crne Gore i Republike Srbije. Projekat je podržan od strane Ministarstva održivog razvoja i turizma i Nacionalne turističke organizacije.

Timovi dvije komore, kreirali su sedam tematskih programa za zajednički turistički proizvod, a sve u cilju razvoja turističke destinacije i produženja turističke sezone. Ovi programi publikovani su u brošuri, koja je finansirana iz projekta Evropska mreža preduzetništva. Projekat „Zajednički turistički proizvod Srbije i Crne Gore“, predstavljen je 22. februara 2017.godine u Privrednoj komori Srbije, a obuhvata različite programe utemeljene na specifičnoj prirodnoj i kulturnoj baštini dvije zemlje - od morskog, planinskog i banjskog turizma, preko avanturističkih doživljaja, do gastronomije i uživanja u tradicionalnim jelima.

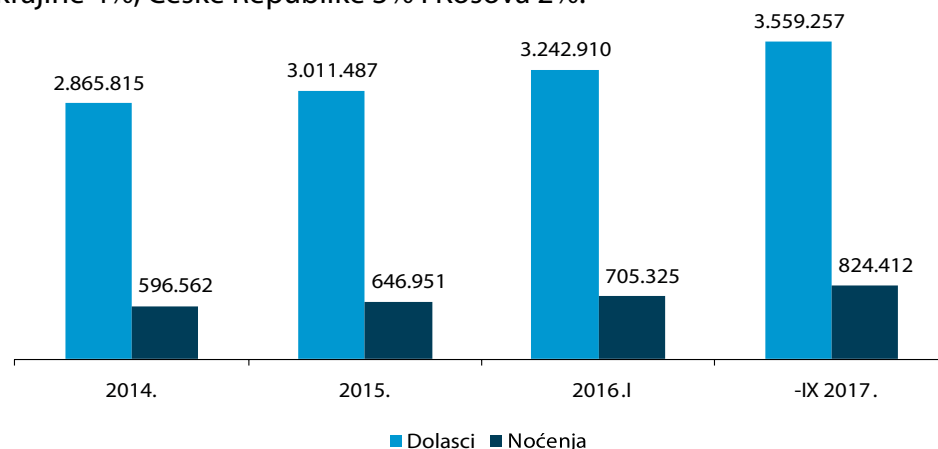
U projekta „Zajednički turistički proizvod Srbije i Crne Gore“ uključene su četiri turističke agencije – „Panakomp zemlja čuda“ i „Wild Serbia“ iz Srbije, te „Adria D.M.V“ i „Explorer“ iz Crne Gore, koje su i kreirale programe.

¹³ Prema podacima Nacionalne turističke organizacije

26%, BiH 9%, Francuske 3%, Poljske 3%, Velike Britanije 2%, Njemačke 3%, Ukrajine 4%, Češke Republike 3% i Kosova 2%.

Grafik 4: Dolasci i noćenja turista

Izvor: MONSTAT



U Crnoj Gori je tokom devet mjeseci 2017. u kolektivnom smještaju, boravilo 824,4 hiljada turista što predstavlja povećanje od 16,9% u odnosu na isti period prethodne godine, uz ostvarenje 3,56 miliona noćenja, odnosno više za 9,8%.¹⁴

Broj dolazaka stranih turista je veći za 18%, a ostvarenih noćenja za 10%. Trend rasta zabilježen je i kod domaćih turista, gdje je broj dolazaka povećan za 8%, a ostvarenih noćenja za 4%. Prosječna dužina boravka turista u posmatranom periodu bila je 4,3 dana, i niža je u odnosu na godinu ranije kada je iznosila 4,6 dana.

Regionalno gledano najviše noćenja u kolektivnom smještaju, ostvareno je u primorskim mjestima (90%), Glavnom gradu (5%), planinskim mjestima (3%) i ostalim turističkim mjestima (2%). U strukturi noćenja stranih turista evidentno je da noćenja turista iz deset zemalja učestvuje sa 66%. Najviše su zastupljeni gosti iz Rusije 18%, Srbije 18%, Francuske 7%, Poljske 5%, BiH 4%, Velike Britanije 3%, Ukrajine 3%, Njemačke 3%, Češke Republike 3% i Italije 2%.

Po podacima Ministarstva održivog razvoja i turizma, do novembra 2017.godine, kategorisano je 391 ugostiteljskih objekata za kolektivni smještaj - hoteli i sličan smještaj, od toga sa 5* zvjezdica je 9 hotela (2,3%), sa 4* zvjezdice 132 hotela

¹⁴ Prikazanim podacima MONSTAT-a nisu obuhvaćeni smještajni objekti koji pružaju usluge smještaja u domaćinstvima (individualni turistički smještaj, odnosno tzv. „privatni smještaj“), a koji prema Zakonu o turizmu („Sl. list CG“, br. 61/10, član 109) podrazumijevaju smještajne jedinice sa najviše 15 ležajeva i čiji su vlasnici fizička lica. Zavod za statistiku će po novoj metodologiji podatke o privatnom smještaju objavljivati na godišnjem nivou od 2018. godine (podaci za 2017. godinu).

(33,8%), sa 3* zvjezdice 142 hotela (36,3%), sa 2* zvjezdice 85 hotela (21,7%) i sa 1* zvjezdicom 23 hotela (5,9%). Tokom 2017.godine kategorisano je 33 nova hotela sa ukupno 1.685 ležaja i to: sa 5* zvjezdica - 2 hotela (52 kreveta), sa 4* zvjezdice - 20 hotela (1.002 kreveta) i sa 3* zvjezdice - 1 hotel (432 kreveta) i 2 hotela sa 2* i 1* (199 kreveta).

U periodu od 2012. do 2016. godine prihodi od turizma su porasli za 25%¹⁵, a procjenjuje se da će u 2017.godini prihodi ovog sektora iznositi preko milijardu eura. Po procjenama Svjetskog savjeta za putovanja i turizam, za naredni desetogodišnji period očekuje se rast po stopi od 8,8% prosječno godišnje (1.877,3 mil. eura ukupan doprinos od turizma u 2024. godini, tj. 37,2% BDP-a).

Turizam bilježi rast posljednjih godina koji je praćen realizacijom novih infrastrukturnih projekata, koji će Crnu Goru učiniti privlačnom turističkom destinacijom. Prepoznavajući nove trendove i potrebu za jačanjem konkurentnosti, vizija je da Crna Gora postane vodeća mediteranska destinacija sa raznolikom ponudom tokom cijele godine.

U stvaranju kompleksne turističke ponude potrebno je povezati primorje i zaleđe, produžiti sezonu, čime bi i sjever dobio dodatan razvojni impuls. Istovremeno potrebni su dodatni hotelski objekti visoke kategorije, koji generišu najveće ekonomske efekte za BDP, zaposlenost, prihode države i produženje sezone. Razvoj novih visokokvalitetnih smještajnih kapaciteta i povećanje udjela hotela u ukupnim kapacitetima predstavlja osnovni cilj koji će povećati kvalitet turističke ponude. S obzirom na teritorijalnu ograničenost zemlje, potrebno je stvarati uslove za strukturne promjene u smještajnim kapacitetima odnosno da se postojeći hoteli niže kategorije vremenom osavremene i prerastu u hotele više kategorije.

Crna Gora nije isključivo ljetnja destinacija, već i destinacija koja ima što da ponudi ljubiteljima aktivnog odmora u zimskim mjesecima. U ukupnoj površini Crne Gore, blizu 8% pripada područjima pet nacionalnih parkova, koji uključuju najljepše i najreprezentativnije ekosisteme i prirodna staništa i u doglednoj budućnosti bi trebali postati generatori razvoja, posebno u sjevernom regionu.

Komplementarni sadržaji u ponudi, takozvani soft ski sportovi, našu destinaciju zimi jednako dobro promovisu kao i snijeg i skijanje. Potencijali i aktivnosti na pripremi zimske turističke sezone 2017/2018 upućuju na očekivanje da će efektivni pokazatelji biti uspješniji od prošlogodišnjih - rast turističkog prometa

¹⁵ Prema podacima Ministarstva održivog razvoja i turizma

i veći prihod. Međutim, osim strateških opredjeljenja na valorizaciji prirodnih potencijala planinskog područja i uloženi napora u pripremi zimske turističke sezone, vremenske prilike i dalje imaju veliki uticaj na ostvarivanje rezultata.

Vlada je novembra 2017.godine donijela Odluku o osnivanju Društva sa ograničenom odgovornošću „Skijališta Crne Gore“, čija će osnovna djelatnost biti upravljanje javnim skijalištima na prostoru Bjelasice i Komova, Durmitora, Hajle i drugih planina, gdje su u prethodnom periodu uložena značajna sredstva u infrastrukturne objekte – puteve, trafostanice, žičare i skijaške terene.

U cilju smanjenja negativnih uticaja vremenskih prilika i daljeg unapređenja ponude zimskih centara, u narednom periodu treba pristupiti dogradnji i rekonstrukciji skijališnih kapaciteta, sa topovima za vještačko osnježivanje staza i noćno skijanje, izgradnji klizališta, staza za nordijsko skijanje i bob. Takođe, potrebno je poboljšanje smještajnih kapaciteta na sjeveru zemlje i vanpansionskih sadržaja (bazena, sauna, spa centara,..), ostvariti bolju saradnju i koordinaciju rada državnih i lokalnih organa i službi, unapređenje komunalne i lokalne infrastrukture, putnih pravaca, prohodnost puteva, posebno prema zimskim turističkim centrima i skijalištima, kao i značajnije promotivne aktivnosti na lokalnom nivou.

Zdravstveni turizam kao oblik turizma od posebnog značaja doživljava veliku ekspanziju i predstavlja jedan od najbrže rastućih segmenata svjetske turističke ponude. Stoga je potrebno izraditi Strategiju zdravstvenog turizma kojom će se jasno definisati smjernice za njegov dalji razvoj.

Turistička privreda ukazuje na niz ograničenja iz prethodnih godina koji značajno umanjuju kvalitet ponude i predstavljaju izazove razvoja poslovanja u ovom sektoru.

Neophodno je blagovremeno otpočeti sa pripremom ljetnje i zimske sezone, a lokalne turističke organizacije treba da preuzmu destinacijski menadžment i time doprinesu većem kvalitetu ponude.

Iako je zabilježen pomak u suzbijanju sive ekonomije, i dalje je prisutna u skoro svim segmentima turističke djelatnosti. Primjeri su neprijavlivanje smještajnih kapaciteta, gostiju, neplaćanje boravišne takse, neizdavanje fiskalnih računa, neprijavlivanje zaposlenih u turizmu, posebno stranaca, neregistrovano pružanje turističkih usluga.

Predstavnici turističke privrede, već niz godina ukazuju da kvalitet turističke ponude umanjuju privremeni objekti koji ne doprinose upotpunjavanju ponude, ne ispunjavaju standarde i higijensko-tehničke uslove, a locirani su u neposrednoj blizini stalnih turističkih kapaciteta, i najčešće posluju u sivoj zoni.

Buka na otvorenom u blizini smještajnih kapaciteta je konstantan problem i njeno suzbijanje je jedan od prioriteta u pripremi turističkih sezona. Postojeći zakonodavni okvir¹⁶ je definisao ovu oblast, ali ostaje otvoreno pitanje potpune implementacije relevantnih propisa. Inspekcijski nadzor vrši komunalna policija kojoj su data veća ovlašćenja i omogućeno je da mjeri buku iz ugostiteljskih objekata na otvorenom kalibrisanim uređajima (fonometrima) i prekršajnim nalogom izriče novčane kazne u slučaju prekoračenja propisane granične vrijednosti nivoa buke.¹⁷ Time je komunalnoj policiji omogućeno da reaguje odmah i na licu mjesta. Prije izdavanja dozvola za rad ugostiteljskim objektima, posebno objektima privremenog karaktera, lokalne samouprave treba da vode računa o obavezama koje proističu iz Zakona o turizmu i Zakona o zaštiti od buke u životnoj sredini, kao i podzakonskih akata koji bliže definišu ovu oblast¹⁸ kako bi se obezbjedili svi uslovi da se emisija buke svede na minimum.

Saobraćajna infrastruktura, a samim tim i dostupnost destinacije, jedan je od izazova razvoja turizma, koji se može riješiti samo investicijama. Za nesmetano odvijanje toka predsezone i sezone, neophodno je na vrijeme sprovesti procedure javnih nabavki, kako bi se u roku realizovale planirane aktivnosti i obezbijedio završetak svih građevinskih radova najkasnije do kraja marta. U pravcu bolje dostupnosti destinacije, potrebno je preduzeti aktivnosti na unapređenju aerodromske infrastrukture, posebno osposobljavanje Aerodroma Tivat za noćne letove.

Sistem obrazovanja i osposobljavanja za rad u turizmu još uvijek ne odgovara zahtjevima i potrebama turističkih preduzeća i međunarodnim standardima. Veća orijentacija prema praktičnom radu i pojačana primjena dualnog sistema obrazovanja, treba da budu među prioritarnim aktivnostima na planu

¹⁶ Zakonom o zaštiti od buke u životnoj sredini, nadležnosti u oblasti buke se dijele između nacionalnog i lokalnog nivoa. Lokalne samouprave su obavezane da sprovode i obezbijede sprovođenje zaštite od buke u životnoj sredini. Odredbe Zakona o zaštiti od buke u životnoj sredini su nedvosmislene i nesporno jasne u dijelu koji se odnosi na nadzor i precizno su definisana i utvrđena prava, ovlašćenja i obaveze komunalne policije, kao i mjere koje mogu preduzeti u slučaju nepoštovanja odredbi ovog zakona.

¹⁷ Granična vrijednost nivoa buke elektroakustičkih i akustičkih uređaja na otvorenom iz ugostiteljskih objekata ne smije da prelazi 65 dB.

¹⁸ U skladu sa Pravilnikom o vrstama, minimalno tehničkim uslovima i kategorizaciji ugostiteljskih objekata, nadležni organ donosi rješenje za obavljanje ugostiteljske djelatnosti, utvrđuje uslove i mjere zaštite, koje između ostalih obuhvataju i mjere zaštite od buke. Prilikom otvaranja lokala i dobijanja dozvole za rad subjekat je dužan da sprovede propisane mjere zaštite od buke.

unapređenja stručnog kadra. Stoga se, uz kontinuirano sprovođenje obuka za stručno obrazovanje i kvalifikaciju, može prevazići nedostatak potrebnog broja kvalifikovanog kadra koji će zadovoljiti specifične zahtjeve ovog sektora. Predlozi za dugoročno unapređivanje ljudskih resursa odnose se na: unapređenje obrazovnih programa kroz povećanje praktične nastave, bolju saradnju poslodavaca (hotelijera i ugostitelja) u procesu pripreme kadrova, stimulisanje zapošljavanja domaće radne snage, promovisanje turističkih zanimanja, kao i stipendiranje učenika za ova zanimanja.

Spektar problema koji opterećuju poslovanje u turizmu može se riješiti samo strateški, partnerskom saradnjom i sinhronizovanim djelovanjem privrede i državnih institucija. Turistički poslenici su spremni da stave na raspolaganje svoje značajne potencijale i doprinesu unapređenju u svim segmentima turizma.

2.6. Saobraćaj

Sektor saobraćaja i skladištenja je u 2016. godini učestvovao sa 4,1% u strukturi BDP-a. U razvoju saobraćaja konstantno se teži povećanju nivoa bezbjednosti i kvaliteta usluga, valorizovanju komparativnih prednosti i smanjenju negativanih uticaja na životnu sredinu. Pored toga, teži se formiranju saobraćajnog sistema, koji će novom organizacijom, poboljšanom infrastrukturom i prevoznim sredstvima moći da konkuriše saobraćaju evropskih zemalja.

U sektoru saobraćaja je u period januar-septembar 2017.godine prosječno radilo 10,9 hiljada zaposlenih ili 4,9% više u odnosu na uporedni period (5,9% ukupno zaposlenih). U istom periodu prosječna bruto zarada je iznosila 809 eura (rast 3,9%), a prosječna neto zarada 540 eura i veća je 3,8% u odnosu na isti period 2016. godine.

Tokom prva tri kvartala 2017.godine u drumskom saobraćaju je prevezeno 5,8 miliona putnika ili 0,5% više u odnosu na uporedni period prethodne godine. Prevoz robe je veći za 4,9%, a prevezeno je 619 hilj. tona. U ovoj grani saobraćaja realizuju se programi redovnog održavanja, eliminisanja uskih grla, rekonstrukcije raskrsnica i sanacije kritičnih tačaka na državnim putevima.

U periodu od devet mjeseci 2017.godine željeznicom je prevezeno 726 hiljada putnika što je za 28,5% manje u odnosu na isti period prethodne godine, dok je prevoz robe iznosio 1.139 hilj. tona ili 38,4% više.

Broj prevezenih putnika u vazdušnom saobraćaju je u stalnom porastu. Ukupno je prevezeno 1.869,8 hilj. putnika što predstavlja rast od 17,4%, dok prevoz robe bilježi smanjenje od 3,5%.

Ukupan promet u lukama u prva tri kvartala 2017.godine je iznosio 1,7 mil. tona, što je za 29,5% više, od čega je izvoz veći za 44,8%, a uvoz za 17,9%.

Zakonski propisi i barijere koje negativno utiču na poslovanje privrednih društava u ovom sektoru su bili predmet rasprave na sjednicama odbora i grupacija u Komori. Privrednici iz oblasti drumskog prevoza putnika i tereta su proaktivnim djelovanjem uticali na izmjene novog Zakona o akcizama i uspjeli da povećaju udio povraćaja dijela plaćene akcize sa 5% na 7%.

Tehničko-eksploatacione karakteristike željezničke mreže su neadekvatne za pružanje kvalitetne usluge prevoza zbog visokog stepena dotrajalosti i niske dozvoljene brzine kretanja, te bi rekonstrukcija i modernizacija infrastrukture dovela do povećanja bezbjednosti, skraćanja vremena putovanja, smanjenja troškova i povećanja prihoda.

Nedostatak kvalifikovanih vozača za prevoz robe i putnika, kao i nedovoljna osposobljenost, predstavljaju problem domaćim transportnim preduzećima, te im je potrebna dodatna obuka koja povećava troškove. Pored činjenice da nedovoljna osposobljenost kadra utiče na kvalitet usluga i bezbjednost saobraćaja, poslodavcima se uvećavaju troškovi i zbog plaćanja raznih kazni, popravke vozila, nadoknade štete vlasniku robe i sl. Problem predstavlja i odliv kvalifikovane radne snage u inostranstvo. S tim u vezi, potrebno je izvršiti izmjene u sistemu obrazovanja, koje bi omogućile formiranje kadra obučenog da zadovolji potrebe ove grane saobraćaja.

Nelojalna konkurencija i nelegalni prevoz pričinjava veliku štetu legalnim prevoznicima, koji posluju u skladu sa propisima, posebno na sjeveru. Stoga bi pojačana inspekcijska kontrola u drumskom saobraćaju u velikoj mjeri doprinijela suzbijanju nelegalnog prevoza.

Program obnove voznog parka prevoznika ekološki naprednijim vozilima, između ostalog bi previđao državno dotiranje u iznosu od 10.000 eura po vozilu, uz uslov da prevoznik staro ekološki neprihvatljivo vozilo reciklira ili izveze. Ovaj program je usvojen prije par godina, ali je njegova realizacija odložena do stvaranja

finansijskih uslova za primjenu. Realizacija ovog Programa bi doprinijela jačanju konkurentnosti domaćih privrednih društava iz oblasti drumskog prevoza putnika i tereta.

Poslovi brodskih agenata nisu uređeni zakonskim propisima, pa se ovim poslovima može baviti svako fizičko lice. S tim u vezi, potrebno je donošenje zakonskih propisa u ovoj oblasti poslovanja što bi bilo značajno za sve učesnike u pomorskoj privredi.

Barijeru poslovanju predstavlja uvođenje naplate PDV-a za prevoznike koji nemaju sjedište na teritoriji Republike Hrvatske, a obavljaju povremeni prevoz putnika kroz ovu zemlju. Dakle, crnogorski prevoznici moraju da plate PDV Hrvatskoj srazmjerno broju pređenih kilometara na teritoriji ove zemlje, što u slučaju tranzita dodatno poskupljuje transport¹⁹. Na bazi reciprociteta, prema važećem Sporazumu između Vlade Crne Gore i Vlade Republike Hrvatske o međunarodnom drumskom prevozu putnika i tereta²⁰, domaći prevoznici koji povremeno obavljaju prevoz na teritoriji Hrvatske su oslobođeni nameta i dažbina vezanih za vlasništvo, registraciju i upravljanje vozilom. Stoga je potrebno u komunikaciji nadležnih organa dvije zemlje omogućiti primjenu pomenutog Sporazuma do donošenja novih odredbi. U slučaju negativnog odgovora sa hrvatske strane, rješenje bi bilo uvođenje recipročne mjere.

Privredni subjekti u sektoru saobraćaja ukazali su na problem administrativne takse u lukama koja se plaća za odobrenje za kretanje člana posade na području graničnog prelaza (Shore pass). Ovu taksu obavezni su da plate svi članovi posade plovila koja posjećuju naše luke i nemaju validnu vizu, a podliježu viznom režimu. Zakonom propisani iznos takse je povećan sa 10 na 55 eura po osobi, odnosno 105 eura za grupnu dozvolu. U periodu važenja starog režima ostvarivao se mnogo veći prihod nego nakon uvođenja novih taksi. Zbog uvođenja ove i drugih naknada naše luke postaju nekonkurentne, što može dovesti do preusmjerenja brodova ka drugim destinacijama. Svoje negodovanje su izrazile velike kruzing kompanije i brodovi trgovačkih mornarica koji dopremaju robu u naše luke jer su njihovi članovi posade uslovljeni visokim troškovima po izlasku sa broda. Stoga je potrebno smanjiti iznos ove takse i drugih naknada kako bi naše luke i dalje bile konkurentne.

¹⁹ Ova mjera će indirektno uticati i na poskupljenje turističke ponude, imajući u vidu činjenicu da je značajan broj dolaska inostranih gostiju u našu zemlju preko aerodroma Čilipi, kao i to da se dnevni izleti u Hrvatsku obave sa više desetina autobusa.

²⁰ Sl. List CG - Međunarodni ugovori, br. 6/2012

2.7. Informaciono-komunikacione tehnologije

ICT sektor je dobro razvijen i konkurentan na regionalnom nivou, prije svega zahvaljujući postojanju snažnih telekomunikacionih operatera sa stranim kapitalom. Tzv. „C“ dio ICT sektora jedan je od zamajaca crnogorske privrede. Osnovne karakteristike IT sektora su mali broj zaposlenih, mali finansijski, a samim tim i razvojni potencijali IT preduzeća i rad na malom i u informatičkom smislu nedovoljno razvijenom tržištu.

Prema podacima CRPS-a²¹ u Crnoj Gori je u ovom sektoru registrovano 968 privrednih subjekata, dok prema broju predatih finansijskih izvještaja Poreskoj upravi, posluje 484. Većina IT kompanija svoj portfolio bazira na hardveru, na drugom mjestu je razvoj softvera i usluga, a na trećem proizvodi softvera i usluge hardvera. Crnogorski IT sektor je uglavnom u lokalnom vlasništvu (84%), dok postoji 14% stranih kompanija i 2% lokalnih predstavnika stranih kompanija. Kao najveće izvozne prepreke, kompanije prepoznaju nedostatak podrške od strane institucija, nedostatak adekvatnog brendinga domaće IT industrije u inostranstvu, nedovoljno informacija o inostranom tržištu, nedostatak biznis kontakata na stranom tržištu, te nedostatak obuka i konsalting usluga.

U poređenju sa zemljama regiona Crna Gora ima najmanji prosječan broj zaposlenih u IT kompanijama, od kojih 46% ima do 5 zaposlenih. U funkciji razvoja digitalnog biznisa je i veća upotreba ICT tehnologija od strane MSP, koja je u ovom trenutku na relativno niskom nivou. Poseban nedostatak na IT tržištu predstavlja mali broj inovativnih start-up i spin-off kompanija, za čije intenzivnije učešće treba obezbijediti neophodne administrativne i tržišne uslove.

Prema istraživanju MONSTAT-a o upotrebi informaciono-komunikacionih tehnologija u preduzećima u Crnoj Gori u 2017.godini 98,4% koristi računare u svom poslovanju, i u odnosu na godinu ranije zabilježen je rast od 3,5%. Rast bilježi i dostupnost i korišćenje širokopojasnog interneta i trgovina putem interneta.

Prema novom Izvještaju Svjetskog ekonomskog foruma Crna Gora je u domenu konkurentnosti u oblasti informaciono-komunikacionih tehnologija

²¹ Centralni registar privrednih subjekata

pozicionirana na 51. mjesto od 139 zemalja i popravila je svoj rejting za četiri pozicije u odnosu na prethodnu godinu. Pored toga, Međunarodna telekomunikaciona unija²² rangirala je Crnu Goru na 62. poziciju od 175 zemalja prema ICT Development Index 2016.

U domenu legislative Crna Gora je u korak sa naprednijim ekonomijama i značajno ispred većine zemalja regiona. Donijeta je Strategija razvoja informacionog društva 2016-2020, kao i Strategija korišćenja Open Source tehnologija, što je svrstava u red zemalja koje se odgovorno ponašaju prema razvoju IT-a. Strategiji razvoja informacionog društva definiše potrebu da se u cilju razvoja ICT-a poboljša mogućnost broadband pristupa tj. pristupa velikim brzinama tako što će osigurati simetričan, garantovan broadband pristup.

Analiza finansijskih podataka IT kompanija pokazuje trend rasta i oporavak ovog sektora. Na osnovu podataka Agencije za elektronske komunikacije i poštansku djelatnost u julu 2017. godine, u Crnoj Gori je bilo 30 registrovanih operatora fiksne i mobilne telefonije, internet servis provajdera i operatora usluga distribucije AVM. Prihod telekomunikacionog sektora je oko 231,0 mil. eura, a investicije 117,0 mil. eura. Zajedničko korišćenje telekomunikacione kablovske kanalizacije u ukupnoj dužini od 421.350 m, što je za oko 21% više u odnosu na prethodnu godinu. Na teritoriji Crne Gore postoji ukupno 487 antenskih stubova, gdje se 50% prostora daje u zakup. Mobilni operatori koriste antenske stubove drugih operatora na oko 30% lokacija. Operatori raspolažu sa 596 objekata/zgrada/kontejnera, od kojih je na 210 lokacija zastupljeno zajedničko korišćenje, što čini oko 35% od ukupnog broja objekata.

Obezbijeđen je ubrzani razvoj mobilnih širokopoljnih mreža u ruralnim i slabo naseljenim oblastima pa će za tri godine biti pokriveno preko 95% stanovništva Crne Gore signalom LTE mreže (10 Mb/s ka korisniku).

Povećanje dostupnosti moguće je izgradnjom novih transportnih i pristupnih kapaciteta, što bi osim povećanja raspoloživosti uticalo i na smanjenje cijena. Ovo nije samo tržišna potreba provajdera telekomunikacionih servisa. Željeznička infrastruktura Crne Gore, Crnogorski elektroprenosni sistem i Regionalni vodovod su razvili sopstvene optičke transportne kapacitete, a Radio-difuzni centar kontroliše mrežu radio-relejnih linkova. Udruživanjem ovih transportnih kapaciteta i razvojem pristupnih kapaciteta u gradovima

²² Eng. International Telecommunication Union ITU - međunarodno specijalizovana agencija UN odgovorne za pitanja koja se tiču informacionih i komunikacionih tehnologija.

od strane lokalnih javnih preduzeća moguće je obezbijediti odličnu dodatnu teritorijalnu pokrivenost, povećanje konkurentnosti, smanjenje cijena – povećanje dostupnosti, kao konačni cilj.

Jedan od stubova razvoja društva, koji su identifikovani u Strategiji jeste elektronska uprava. Osnovni cilj elektronske uprave je da poveća dostupnost javnih službi građanima i privredi. Razvoj e-Uprave, iz perspektive ICT sektora, znači povećanu potrebu za uslugama (ukupan broj e-usluga na portalu e-uprava na dan 31.12.2016. godine je 192, a pruža ih 30 institucija).

2.8. Bankarstvo

Bankarski sektor karakteriše stabilnost, dobra likvidnost i zadovoljavajuća solventnost. Nastavak trenda smanjenja nekvalitetnih kredita i potraživanja i poboljšana likvidnost su ključne karakteristike ovog sektora.

Bankarski sistem čine 15 poslovnih banaka, od čega šest velikih banaka kontroliše 73% ukupne aktive i 74% depozita. Ukupno učešće sedam malih banaka na tržištu iznosi ispod 15%. Devet banaka je u većinskom stranom vlasništvu i one kontrolišu 75% bankarskog tržišta, a akcijski kapital koji potiče iz inostranstva predstavlja 79% ukupnog akcijskog kapitala svih banaka. Pet banaka su članice bankarskih grupacija iz zemalja EU.

Ukupna aktiva banaka je na kraju septembra tekuće godine iznosila 4.095 mil. eura, što je 0,6% više u odnosu na avgust i 9,5% više u odnosu na septembar 2016. godine. Ukupan kapital banaka je iznosio 522,6 mil. eura i veći je za 1,1% u odnosu na avgust, odnosno 4,2% u poređenju sa stanjem godinu ranije.

Ukupni depoziti su na kraju septembra iznosili 3.137,4 mil. eura i veći su za 1% u odnosu na prethodni mjesec i 9,9% u odnosu na septembar prethodne godine. U strukturi depozita najveće je učešće depozita fizičkih lica 51,4%, zatim nefinansijskih institucija 40,2% i opšte Vlade 5%.

Depoziti stanovništva su iznosili 1.614,2 mil. eura na kraju septembra 2017. godine i veći su u odnosu na prethodni mjesec za 0,6%, a u odnosu na septembar 2016. godine za 8,6%. U ročnoj strukturi depozita stanovništva depoziti po viđenju činili su 51,3%, a oročeni depoziti 48,7%.

Ukupno odobreni krediti banaka na kraju septembra 2017. godine iznosili su 2.699,7 mil. eura i bilježe rast od 7,7% na godišnjem nivou. Po osnovu kredita banke su najviše potraživale od stanovništva (40,9%) i privrede (37,1%).

Bruto nekvalitetni krediti i potraživanja na nivou sistema iznose oko 210 mil. eura, što je manje od 8% ukupnih bruto kredita i potraživanja, i imaju tendenciju pada.

Koeficijent krediti/depoziti iznosio je 0,86 na kraju septembra 2017. godine, i niži je nego u septembru 2016. godine kada je iznosio 0,88.

Trend smanjenja aktivnih kamatnih stopa se i dalje nastavlja. Na kraju septembra 2017. godine prosječna ponderisana efektivna kamatna stopa iznosila je 7,00%, dok je na kraju 2016. godine iznosila 7,45%. Slično je i sa pasivnim kamatnim stopama gdje je prosječno ponderisana efektivna kamatna stopa na depozite na kraju septembra iznosila 0,75%, i na godišnjem nivou je niža za 0,21 p.p.

U bankarskom sistemu na kraju septembra poslovalo je šest mikrofinansijskih institucija čija je ukupna bilansna suma iznosila 56,9 mil. eura i bilježi rast na godišnjem nivou od 2,5%. Odobreni krediti i potraživanja su iznosili 57,4 mil. eura i bilježe rast od 12,1% na godišnjem nivou. Od ukupnog iznosa kredita 96,4% je odobreno fizičkim licima.

U prvih devet mjeseci 2017. godine zabilježeni su pozitivni trendovi na tržištu kapitala u pogledu ostvarenog prometa i broja transakcija, dok vrijednosti berzanskih indeksa i tržišne kapitalizacije bilježe negativna kretanja.

Na tržištu osiguranja u 2017.godini poslove osiguranja obavlja 11 društava za osiguranje, 20 društava za zastupanje, 1 preduzetnik – zastupnik u osiguranju i 6 banaka, dok poslove posredovanja u osiguranju obavlja 8 društava za posredovanje.

Ukupan akcijski kapital društava za osiguranje na dan 30. 06. 2017. godine iznosio je 50,9 mil. eura, pri čemu je strani kapital 83%, a domaći 17%. U odnosu na stanje godinu ranije akcijski kapital je povećan za 3 mil. eura. Fakturisana bruto premija je iznosila 54,2 mil. eura i veća je za 2,8% u odnosu na isti period prethodne godine, od čega se 84% odnosilo na premije neživotnih osiguranja.

2.9. Građevinarstvo

Značaj sektora građevinarstva potvrđuju podaci o povećanju učešća u strukturi BDP-a sa 3,5% u 2006. na 5,6% u 2016. godini, kao i kontinuirani trend rasta ovog sektora.

Ukupna vrijednost izvršenih građevinskih radova za devet mjeseci 2017. iznosila je 379,0 mil.eura i veća je za 43,4% u odnosu na uporedni period prethodne godine, dok je vrijednost radova mjerena efektivnim časovima rada veća za 21,6%. Nove narudžbe na zgradama su na nivou uporednog perioda prethodne godine, i iznose 32,3 mil. eura, dok su narudžbe za ostale građevine povećane za 60,7% i iznose 43,3 mil.eura.

U sektoru građevinarstva u periodu januar-septembar 2017. godine je prosječno radilo 10,8 hilj. zaposlenih ili 7,8% više u odnosu na isti period prethodne godine (5,8% ukupno zaposlenih). Prosječna bruto zarada je iznosila 656 eura, dok je prosječna neto zarada iznosila 439 eura i niža je 2,2% u odnosu na uporedni period. Najveći uticaj na rast aktivnosti građevinskog sektora u ovom periodu ima izgradnja autoputa Bar-Boljare. Prosječno je na gradilištu angažovano preko 2.500 radnika. Izvođač radova kompanija CRBC iz Kine je do sada angažovala 76 kompanija kao podizvođače, dok je od tog broja njih 67 iz Crne Gore. Saglasno ugovoru 30% radova treba da bude dodijeljeno crnogorskoj operativi, a očekuje se da će taj procenat biti premašen. Vrijednost radova do sada dodijeljenih crnogorskim kompanijama iznosi 29,5% od ukupne vrijednosti.

Kontinuirano se realizuju i brojni investicioni projekti u turizmu (Luštica bay, Porto Montenegro, Portonovi, Adriatic Properties...) čime se otvaraju mogućnosti za angažovanje domaćih građevinskih kompanija.

Privrednici ukazuju na postojanje nelojalne konkurencije na tržištu građevinskih materijala posebno zbog velikog uvoza materijala neadekvatnog kvaliteta čime se značajno ugrožavaju domaći proizvođači.

U periodu januar-septembar 2017. godine uvezeno je 72,4 mil.eura raznih građevinskih materijala što čini 4,3% ukupnog uvoza, a izvezeno svega 1,98 mil.eura ili 0,7% ukupnog izvoza. Najviše se izvozilo željezo 1,9 mil. eura, što je za 62,8% manje u odnosu na uporedni period 2016. godine.

Tabela 13: Izvoz i uvoz građevinskog materijala (u mil. eura)

Izvor: MONSTAT

Proizvod	tarifa	2015		2016		I-IX 2017	
		izvoz	uvoz	izvoz	uvoz	izvoz	voz
Cement	2523	-	24,28	0,06	26,52	-	28,62
Mermer	680221	0,016	0,90	0,005	1,09	0,016	0,88
Granit	680223	0,003	0,67	0,002	0,43	0,005	0,35
Kamen	6801/2	0,008	0,27	-	0,35	-	0,31
Zidarske opeke	6904	-	4,35	-	5,24	-	4,63
Keramičke pločice	6907 /8	0,009	13,21	0,06	13,22	0,10	11,45
Željezo	7213/14	15,29	20,13	5,46	24,83	1,86	26,43
Ukupno		15,33	68,81	5,59	71,68	1,98	72,36
% u ukupnom		4,83	3,74	1,72	3,48	0,73	4,31

Uvoz željeza za devet mjeseci 2017. godine iznosio je 26,4 mil. eura, odnosno 51,1% više u odnosu na isti period godinu ranije. U istom periodu uvezeno je 28,6 mil. eura cementa što je za 56,0% više. Uvoz cementa, predstavlja značajnu stavku u crnogorskom uvozu, pa bi izgradnja cementare u Pljevljima bila opravdana.

2.10. Komunalne usluge

U prethodnom periodu uložena su značajna sredstva u komunalnu privredu kroz rješavanje problema infrastrukture (vodosnabdijevanje, regulacija otpadnih voda, sanitarne deponije i reciklažni centri, poboljšanje putne infrastrukture). I pored toga, postoji potreba za daljim unapređenjem u ovoj oblasti.

U periodu od 2006. do 2016. u dijelu vodosnabdijevanja izgrađeno je i rekonstruisano 150km vodovodne i 155km kanalizacione mreže, a u toku je izgradnja još 35km. Efikasnost vodovodnih preduzeća je i dalje niska, jer su gubici na mreži veći od 65%. S tim u vezi, neophodno je napraviti akcioni plan smanjenja gubitaka na vodovodnim mrežama u svim opštinama, čime će se na najbrži način povećati efikasnost privrednih subjekata u ovoj oblasti. Ulaganje u mrežu bez saniranja gubitaka nije adekvatan put, te je potrebna jasna vizija, kako bi se vodovodni sistem u Crnoj Gori približio evropskom prosjeku.

Značajan problem za komunalnu privredu predstavlja kanizacioni mulj koji nastaje u procesu prečišćavanja otpadnih voda. Postojeći Državni plan upravljanja otpadom 2015-2020 i Strategija upravljanja otpadom Crne Gore

do 2030. godine ne daju adekvatna rješenja, te je neophodno uz pomoć eksperata iz ove oblasti, definisati smjernice za kvalitetno i ekonomski isplativo otklanjanje problema kanalizacionog mulja.

U cilju unapređenja kvaliteta vode za piće posebna pažnja se mora posvetiti zonama sanitarne zaštite i stalnom monitoringu vode za ljudsku upotrebu. Vodovodna preduzeća, prevashodno sa sjevera, zbog otežane finansijske situacije nisu u mogućnosti da ispune uslove za dobijanje vodnih akata koja su obavezna shodno Zakonu o vodama. Stoga je potrebno da zajedničkim djelovanjem sa svojim osnivačem (lokalnom samoupravom) definišu prihvatljiva rješenja.

Problemi upravljanja komunalnim otpadom nisu ravnomjerno izraženi u svim lokalnim samoupravama, a sprovođenje aktivnosti na uvođenju integralnog sistema zavisi prvenstveno od ekonomske strukture pojedinih opština. Osnovni problemi kod uspostavljanja međuopštinske saradnje je sklonost da se upravljanje otpadom posmatra parcijalno, a ne kao sistem u kome sve karike moraju biti sinhronizovane i međusobno povezane. U ovom trenutku je odlaganje otpada na lokalne deponije praktično jedini način upravljanja otpadom u većini lokalnih samouprava, a lokalne deponije, sa veoma malo izuzetaka, ne zadovoljavaju ni osnovne higijenske niti tehničko-tehnološke uslove. Stoga je neophodno ojačati sprovođenje Zakona o otpadu, naročito u oblasti nezakonitog odlaganja otpada i privremenih lokacija za odlaganje. Prema evidenciji Agencije za zaštitu životne sredine u Crnoj Gori postoji oko 350 neuređenih odlagališta (deponija), koja su veliki izvor zagađenja životne sredine, a u periodu pred nama njihova rekultivacija predstavljaće poseban izazov. Takođe, u seoskim područjima izražen je problem nepokrivenosti kontejnerima, te se komunalni otpad pali ili odlaže u potocima rijeka.

Nepostojanje tačnih i preciznih podataka o sastavu i količinama komunalnog otpada negativno utiče na efikasno obavljanje aktivnosti u zbrinjavanju komunalnog otpada, ali i na nedovoljno efikasno planiranje obavljanja i razvoja upravljanja otpadom u cjelini. Tačni i vjerodostojni podaci o količinama i sastavu komunalnog otpada su neophodni kako u svakodnevnim aktivnostima na zbrinjavanju otpada, tako i za srednjoročno i dugoročno planiranje obavljanja i razvoja upravljanja otpadom.

U oblast upravljanja čvrstim komunalnim otpadom posebnu pažnju treba posvetiti sprovođenju lokalnih planova za upravljanje otpadom, jer su opštine ovim planovima odredile koliko će u narednom periodu reciklirati papir, karton, plastiku, metal i staklo. Zakon o upravljanju otpadom propisuje da je potrebno reciklirati 25% otpadnog materijala do kraja 2017. godine, a realne mogućnosti lokalnih samouprava kreću se u rasponu od 5 do 25%.²³

Primarna selekcija komunalnog otpada je važan korak ka standardima EU, a kod nas se još uvijek ne primjenjuje u dovoljnoj mjeri. Pogrešna je koncepcija u kojoj se različite vrste otpada skupljaju zajedno i tako pomiješane odlažu na deponiju. Na takav način onemogućuje se i/ili znatno poskupljuje odvajanje, sortiranje i reciklaža, a samim tim je i otežana kontrola protoka materijala na deponijama. U ovoj oblasti napredak je moguć ukoliko se organizuje edukativna kampanja kojom bi se stanovništvo informisalo o načinu i značaju primarne selekcije, uz pojačan nadzor komunalne inspekcije. Takođe i sistem selektivnog odlaganja još uvijek nije zaživio, i isti se i dalje odlaže na gradskim odlagalištima otpada.

Shodno odredbama Zakona o komunalnim djelatnostima (član 54, stav 4) predviđeno je da cijena komunalnih usluga, odnosno komunalnih proizvoda po jedinici mjere, ne smije biti različita za pojedine korisnike - pravna i fizička lica, te da će se ova odredba primjenjivati 18 mjeseci od stupanja na snagu Zakona (član 80 stav 2). Na osnovu zaključaka koje je donio Odbor udruženja komunalne privrede, kao i stavova po ovom pitanju Udruženja vodovoda Crne Gore i Udruženja komunalnih preduzeća Crne Gore, primjenu ove odredbe potrebno je odložiti do avgusta 2021. godine. Izjednačavanje cijena potrošačkih kategorija „fizička lica“ i „ostali korisnici“, nedvosmisleno bi uticalo na smanjenje finansijskih rezultata, posebno preduzeća iz oblasti vodosnadbijevanja, kao i na povećanje cijene vode fizičkim licima, što će predstavljati udar na budžete potrošača.

2.11. Mala i srednja preduzeća

MSP u Crnoj Gori čine 99% ukupnog broja preduzeća, učestvuju sa 60% u BDP-u i 67% u ukupnoj zaposlenosti. Sektor MSP, pokazuje tendenciju rasta, posmatrano po broju preduzeća i zaposlenih.

²³ Utvrđene lokalnim planovima upravljanja komunalnim i neopasnim građevinskim otpadom.

U 2016. godini je bilo 28.268 privrednih subjekata što je povećanje od 8,2% u odnosu na godinu ranije. Više od trećine je locirano u Podgorici (36,6%), zatim u Budvi (11,6%) i Baru (9,6%). Od ukupnog broja privrednih subjekata, mala preduzeća čine 98,9% (27.954), srednjih je 0,9% (268) i velikih 0,2% (46). Većina preduzeća je u sektoru trgovine (33,8%), turizmu (12,1%), građevinarstvu (10,4%) i prerađivačkoj industriji (7,9%). Iako su mikro i mala preduzeća brojčano najveća, preduzeća srednje veličine generišu najveći broj zaposlenih.

U cilju poboljšanja poslovnog ambijenta sprovode se aktivnosti na prevazilaženju identifikovanih problema kroz pojednostavljivanje postupaka za dobijanje dozvola za poslovanje, pružanje usluga podrške biznisu i poslovno savjetovanje, jačanje poslovne infrastrukture (biznis centri, inkubatori), pružanje informacija za osnivanje i poslovanje, unapređenje znanja i vještina, nefinansijsku podršku početnicima u biznisu.

Poboljšanje konkurentnosti ekonomije je fokusirano na privlačenju SDI kroz uspostavljanje biznis zona, klastering, kao i poboljšanje ambijenta za investitore. U tom cilju novembra 2016. godine usvojena je Uredbu o biznis zonama, kojom je definisan model uspostavljanja zona, olakšica u poslovanju, upravljanja i funkcionisanja biznis zona na nacionalnom i lokalnom nivou.

Realizuju se aktivnosti na uspostavljanju zakonskih preduslova za uvođenje e-servisa u radu katastarskih službi, kao i aktivnosti u pravcu pojednostavljenja postupaka plaćanja poreza.

U dijelu regulatornih reformi, nastavljena je primjena Analize procjene uticaja propisa (RIA) sa ciljem kreiranja preduslova da se ne stvaraju nove barijere u propisima. Od formalnog uvođenja RIA-e u crnogorski regulatorni sistem od 2012. do 31. juna 2017. godine, Ministarstvo finansija je dalo preko 1.930 mišljenja na predloge akata i prateće obrasce Izvještaja o sprovedenoj analizi procjene uticaja propisa. U dijelu implementacije preporuka „Giljotine propisa“ nastavljena je izmjena propisa u smislu prihvatanja preporuka (stepen realizacije, zaključno sa II kvartalom 2017. iznosio je 83,4% preporuka, odnosno od ukupno prihvaćenih 1.446 realizovano je 1.206 preporuka). U decembru 2016. godine predstavljen je novi pristup i planirane aktivnosti u okviru novog ciklusa procjene SBA (Akt o malim preduzećima), kao i fokus na pristup finansijama MSP, posebno kroz alternativne finansijske instrumente, faktoring i lizing, kao i rizični kapital.

Investiciono-razvojni fond (IRF) je od januara do 16. oktobra 2017.godine odobrio 297 kredita u ukupnom iznosu od 84,2 mil. eura, od planiranih 120 mil. eura za ovu godinu. IRF plasira sredstva kroz 33 kreditne linije, i to za razvoj preduzetništva za mlade, početnike, žene, visokoškolce, tehnološke viškove, poljoprivredne proizvođače, inovativno preduzetništvo, ICT, klustersku proizvodnju, kao i osobe sa invaliditetom.

Uspostavljen je i prvi Centar izvrsnosti u bioinformatici – BIO ICT na Elektrotehničkom fakultetu. Započete su aktivnosti na uspostavljanju Naučno tehnološkog parka u Podgorici, u cilju jačanja veza između akademskog i privrednog sektora i podsticanja inovacija.

Projekat Enterprise Europe Network pruža podršku inovativnim preduzećima i onim koji imaju potencijal za dalji rast i razvoj. U tom dijelu je značajna podrška pružena u pravcu promocije i što boljeg korišćenja Programa Istraživanje i Inovacije - Horizon 2020.

Najznačajnije barijere sa kojima se MSP suočavaju u poslovanju su: visoka nelikvidnost i nemogućnost naplate potraživanja, siva ekonomija i nelojalna konkurencija, barijere u pravnoj regulativi, problemi nedovoljne fleksibilnosti tržišta rada, neusaglašenosti sistema obrazovanja i vještina sa potrebama tržišta rada, netransparentnost u postupcima javnih nabavki.

Pored toga, MSP karakteriše: nizak nivo produktivnosti i konkurentnosti, mali broj MSP zasnovanih na inovacijama, znanju i modernim tehnologijama, nedovoljna izvozna orijentisanost, neadekvatne marketinške aktivnosti i vještine, nedovoljna primjena međunarodnih standarda poslovanja, neefikasnost pri izvršenju ugovora, nizak nivo dodate vrijednosti u proizvodnji.

3. ZAKONODAVNI OKVIR

Uticaj regulatornog okvira na obavljanje privredne aktivnosti je dominantan jer definiše uslove za poslovanje. Privrednici ukazuju na potrebu poštovanja principa predvidljivosti, očekuju blagovremeno informisanje o planiranim izmjenama, te sprovođenje analize efekata na poslovanje.

U praksi je čest slučaj nedovoljne transparentnosti prilikom izrade i usvajanja propisa bez javnih rasprava, te se dešava da se donose zakoni koji se u poslovnoj praksi teško mogu primijeniti ili stvaraju znatne i nepotrebne troškove za poslovanje privrednih subjekata.

Selektivna primjena dovodi u različit položaj privredne subjekte koji posluju u skladu sa propisima, zbog čega se oni zalažu za poštovanje principa neselektivnosti i dosljednu primjenu važećih zakona.

U cilju stvaranja povoljnog poslovnog ambijenta, uspješnog poslovanja i rasta zaposlenosti, nužno je mnogo više uvažavati potrebe privrede, prilikom sagledavanja efekata primjene propisa koji se predlaže ili mijenja. Drugim riječima, potrebno je stalno uključivanje predstavnika privrede prilikom izrade propisa koji direktno utiču na njihovo poslovanje.

Propisi koje je potrebno inovirati i usvojiti u narednom periodu:

3.1. Zakon o privrednim društvima

Nacrt novog Zakona o privrednim društvima donosi značajne izmjene. Uvodi se dvodomni sistem upravljanja i detaljnije uređuje poslovanje društava sa ograničenom odgovornošću, kao dominantnog oblika organizovanja preduzeća u Crnoj Gori. Dvodomni sistem organizacije uprave privrednih društava, bio je koncept koji se primjenjivao u bivšoj državnoj zajednici od 1996. do 2002. godine, kada su preduzeća pored upravnih, konstituisala i nadzorne odbore.

Nacrtom Zakona o privrednim društvima razrađene su, između ostalog, zloupotrebe osnivača društva sa ograničenom odgovornošću ili direktora, odnosno definisane mogućnosti za sankcionisanje ovih zloupotreba. Privrednici očekuju da će novi Zakon donijeti više reda u obavljanju privredne

djelatnosti, na način što će se izbjeći pojave da faktički isti privredni subjekt posluje pod više različitih poslovnih imena, uz upravljanje od strane istih lica u cilju izbjegavanja poštovanja obaveza, prvenstveno urednog izmirenja novčanih obaveza prema povjeriocima. Prema podacima Centralne banke Crne Gore na dan 30.09.2017. bili su blokirani računi 16.068 pravnih lica i preduzetnika (većinom d.o.o.), sa vrijednošću duga u iznosu od 625,4 mil. eura.

Značajnu novinu predstavlja i imenovanje nezavisnih direktora u odborima kompanija, što će svakako promijeniti način i organizaciju rada odbora koji obavljaju upravljačke funkcije u kompanijama.

Upotreba pečata više neće biti obavezna za privredne subjekte, što je značajna novina i izazov za poslovanje, kao i pravnu sigurnost.

U slučaju formiranja izdvojene poslovne jedinice, privredna društva će biti u obavezi da donesu odluku o obrazovanju podružnice sa podacima o nazivu i odgovornim licima, koja se dostavlja Centralnom registru privrednih subjekata radi evidencije.

Takođe, nacrtom Zakona je propisan status privrednog društva za ortačka društva, što do sada nije bio slučaj, čime se ova forma društva lica praktično izjednačava sa društvom sa ograničenom odgovornošću, što će uticati na opredjeljenje prilikom izbora oblika organizovanja novih subjekata.

Nacrt Zakona o privrednim društvima predviđa da se registracija i dalje vrši kod Ministarstva finansija - Poreske uprave, što se u praksi nije pokazalo kao uspješan ogled, u vezi čega je od strane stručne javnosti predloženo da se registar vrati kod Privrednog suda ili da se organizuje kao posebna agencija.

Nakon usvajanja Zakona, privredni subjekti će imati obavezu da usklade svoja interna akta i organizaciju poslovanja sa odredbama novog Zakona. U prvom redu velika privredna društva, koja su taj status stekla po osnovu Zakona o računovodstvu i reviziji, imaju obavezu da formiraju organe upravljanja i organizuju poslovanje kao akcionarska društva iako su registrovani u drugom obliku.

Sve izmjene koje se izvrše u privrednim društvima nakon stupanja na snagu zakona će se morati evidentirati kod Centralnog registra privrednih subjekata - podnošenjem prijave o izmjeni podataka.

	2014.	2015.	2016.	I-X 2017.
Broj otvorenih stečajnih postupaka	474	519	540	450
Broj zaključenih stečajnih postupaka	412	517	568	459
Broj pokrenutih sporova	7.500	5.953	6.910	3.974
Broj okončanih sporova	8.619	5.915	7.514	3.895

Tabela 14:
Pregled stečajnih postupaka
i privrednih sporova pred
Privrednim sudom

Izvor: Privredni sud Crne Gore

3.2. Zakon o radu

Važeći Zakon o radu je stupio na snagu avgusta 2008. godine i u međuvremenu je više puta mijenjan i doradivan. Kao takav loše je ocijenjen od strane najviših predstavnika Vlade, cjelokupne privrede, investitora, predstavnika EU, Svjetske banke i samih zaposlenih. Privrednici su kontinuirano ukazivali na potrebu da se oblast radnih odnosa uredi na cjelovit i moderan način, koji će odgovoriti njihovim potrebama i ukupnom ekonomskom razvoju. U svim zemljama okruženja pokrenute su ili sprovedene reforme radnog zakonodavstva u pravcu fleksibilizacije tržišta rada.

Podsjećamo da je pokrenut postupak izrade novog Zakona o radu u cilju stvaranja uslova za veću fleksibilnost tržišta rada.

Uz troškove rada, najčešće se kao prepreka većem zapošljavanju navodi rigidno radno zakonodavstvo, odnosno visok nivo zakonske zaštite zaposlenih, što je prepoznato i u izvještajima i analizama međunarodnih institucija koje prate i ocjenjuju uslove poslovanja (npr. Doing business, OECD...).

Na evidenciji Zavoda za zapošljavanje, na dan 30.09.2017. godine bilo je 48.752 nezaposlena lica što je 14,8% više u odnosu na uporedni period godinu ranije (42.483). Stopa registrovane nezaposlenosti je 21,0%, a na isti dan prethodne godine je iznosila 18,3%. Nezaposlenost mlađih kategorija (do 25 godina) u ukupnoj nezaposlenosti je smanjena sa 17,2% na 11,4%, ali je povećano učešće starijih od 50 godina sa 22,8% na 29,6% što znači da je u ukupnoj nezaposlenosti ostalo na približno istom nivou učešće nezaposlenih u optimalnoj radnoj dobi.

Odlukom o utvrđivanju godišnjeg broja dozvola za privremeni boravak i rad stranaca za 2017. godinu²⁴ i izmjenom ove Odluke utvrđeno je ukupno 18.185 radnih dozvola za strance, od čega je izdvojeno 7.000 radnih dozvola koje se mogu dodatno rasporediti od strane Ministarstva rada i socijalnog staranja. Ministarstvo je do 30.09.2017. godine donijelo odluku o raspodjeli 4.800 radnih dozvola, što znači da je u posmatranom periodu ukupno izdato 15.985 dozvola za rad stranaca.

Razlozi za održavanje visokog nivoa angažovanja strane radne snage treba sagledati i u okviru rigidnog radnog zakonodavstva, čijom fleksibilizacijom se u svakom slučaju može postići veće zapošljavanje domaće radne snage.

Na tržištu rada institucionalna se rigidnost ogleda u vrlo krutom regulisanju procesa i ponašanja učesnika. Rigidnost u pogledu zakonske zaštite zaposlenja najčešće se procjenjuje upotrebom indeksa EPL (eng. Employment Protection Legislation Index) koji je razvio OECD. Dugi niz godina Crna Gora ima vrlo visoke vrijednosti tog indeksa u međunarodnim poređenjima (visoku rigidnost). Visoka rigidnost donosi i probleme na tržištu rada. Poznato je da visoki troškovi zapošljavanja i otpuštanja negativno utiču na prilike za zapošljavanje, odnosno dovode do niže zaposlenosti i dugotrajne nezaposlenosti.

Po ocjeni predstavnika privrede pripremljeni tekst Nacrta Zakona o radu će usložiti regulisanje radnih odnosa u samim privrednim društvima, kroz nepotrebno administriranje, nemogućnost pružanja valjanog odgovora potrebama tržišta i uslovima poslovanja.

Formalni pristup regulisanja radnih odnosa, koji se nameće obavezom striktnog raspoređivanja radnih zadataka i organizacijom poslovnih procesa kroz opšti akt, odnosno akt o sistematizaciji po ovom Nacrtu, ne ide u prilog jačanju konkurentnosti privrede i nije u skladu sa samom prirodom poslovanja u savremenim tržišnim uslovima.

Obim posla i vrsta djelatnosti koja će se obavljati tokom životnog ciklusa jednog preduzeća su kategorije koje se ne mogu unaprijed predvidjeti i normirati, te je u tom smislu neophodno značajno izmijeniti odredbe Nacrta Zakona o radu o obaveznosti akta o sistematizaciji i njegovog nerealno obimnog i isuviše detaljnog sadržaja koji se ne mogu sprovesti u praksi.

24 Sl. list Crne Gore br. 83/16

Takođe, postojanje disciplinskih sudova i utvrđivanja odgovornosti zaposlenih koji ne ispunjavaju radne obaveze u radnom zakonodavstvu, kao relikv prošlosti je neodrživo i nepotrebno.

Nacrt Zakona nije dosegao potreban nivo fleksibilnosti ni u dijelu zasnivanja radnog odnosa, te je u tom smislu potrebno značajno pojednostaviti odredbe koje se odnose na zasnivanje radnog odnosa i otklanjanje nepotrebnih administrativnih barijera kod Zavoda za zapošljavanje.

Nakon analize pripremljenog teksta Nacrta Zakona o radu može se konstatovati da isti nije išao u pravcu fleksibilizacije radnog zakonodavstva i tržišta rada, kao i stvaranju uslova za povećanje broja zaposlenih, odnosno smanjenje broja nezaposlenih, te se iz navedenih razloga ne može pozitivno ocijeniti i preporučiti za dalju zakonodavnu aktivnost.

3.3. Zakon o socijalnom savjetu

Nacrt Zakona o socijalnom savjetu pripremljen je početkom ove godine. Privredna komora Crne Gore inicirala je povlačenje nacrta ovog Zakona iz dalje procedure ili eventualnu izradu novog akta, kojoj bi se pristupilo na način i sa pažnjom koju predmetna materija zavređuje.

Pripremljeni Nacrta je konfuzan i gubi svaki smisao kroz prenošenje određenih odredbi iz sličnih zakona zemalja okruženja, a sve u namjeri da bude sam sebi cilj i pokuša opravdati sredstva koja u Budžetu trebaju biti opredijeljena za njegov rad, uključujući i troškove Sekretarijata.

Podsjećamo da se normativno utvrđivanje reprezentativnosti udruženja poslodavaca i sindikata sprovodi u cilju određivanja ugovornih strana ovlašćenih za zaključenje kolektivnih ugovora, isključivo u smislu radno pravnih odnosa poslodavaca i zaposlenih i procesu pregovaranja kolektivnih ugovora, što ni u kom slučaju ne smije značiti da uz Vladu oni trebaju biti jedini konstituenti Socijalnog savjeta.

Nužno je razumjeti da pojmovi socijalni dijalog i pregovaranje kolektivnih ugovora nijesu ekvivalentni.

Privredne komore su konstitutivni članovi Ekonomsko – socijalnih savjeta najrazvijenijih zemalja EU kao što su Austrija, Francuska, Belgija, Danska, Njemačka. Ovo su primjeri koje treba da slijedi i Crna Gora.

Da bi se kompleksni zadaci ovog tijela mogli valjano obaviti, bilo bi nužno da i sastav Savjeta, definisan članom 16 nacrtu Zakona o socijalnom savjetu, bude šire postavljen, na način koji će obezbijediti da svi oni na koje se odnose odluke ovog tijela, u njemu budu zastupljeni preko svojih predstavnika.

Problemi funkcionisanja prethodnog Savjeta bili su posljedica nerazumijevanja opsega njegovog rada, zbog čega se i svodio na krnji dijalog pregovarača kolektivnih ugovora. Upravo zbog toga, Nacrt Zakona o socijalnom savjetu predstavlja neodgovarajući okvir za rad. Privrednici ukazuju da Socijalni savjet ovakvog sastava nije u mogućnosti da se bavi djelokrugom rada koji mu je dat, a jedan od razloga, i to krucijalni, je neadekvatna zastupljenost privrede u ovom tijelu.

3.4. Zakon o javnim nabavkama

Skupština Crne Gore je juna 2017. godine usvojila Zakon o izmjenama i dopunama Zakona o javnim nabavkama.

Privrednici su na organima i radnim tijelima Komore ukazivali na konkretna ograničenja i probleme sa kojima se susrijeću prilikom pripreme ponuda i tokom sprovođenja postupaka javnih nabavki, a koji direktno utiču na povećanje troškova i otežavaju poslovanje.

Tokom perioda praktične primjene ovog Zakona, ukazano je na potrebu korekcije određenih normativnih rješenja radi eliminisanja suvišnog formalizma i rigidnosti pojedinih odredbi koje se odnose na uslove i način sprovođenja postupka, kao i faktičku pripremu ponuda.

Izmjenama i dopunama Zakona o javnim nabavkama na odgovarajući način se otklanjaju teškoće u sprovođenju postupaka javnih nabavki i definišu slučajevi koji se javljaju u praksi, te se očekuje i značajno smanjenje broja žalbi i postupaka koji se vode pred Komisijom za kontrolu postupaka javnih nabavki.

Usvojenim izmjenama Zakona predviđeno je ukidanje obaveze primjene postupaka javnih nabavki prilikom nabavke roba, usluga ili radova na tržištu za preduzeća koja obavljaju komercijalnu ili industrijsku djelatnost, bez obzira na postojanje vlasničkog kapitala od strane države. Pojednostavljen je postupak pripreme ponuda (u formalnom smislu, radi otklanjanja slučajeva odbijanja povoljnih ponuda zbog manjih tehničkih odstupanja), Zakon je usklađen sa novim Zakonom o upravnom postupku, pojednostavljen je povrat takse za žalbu ponuđaču u slučaju uspjeha u sporu, te su usklađeni vrijednosni razredi za primjenu Zakona o javnim nabavkama sa direktivama EU.

3.5. Zakon o izvršenju i obezbjeđenju

Ustavni sud je na sjednici 29. septembra 2017.godine donio odluku o ukidanju člana 218a Zakona o izvršenju i obezbjeđenju, kojim je bilo propisano izvršenje po osnovu mjenice. Izvršenje je jedna od najbitnijih funkcija prava i odraz njegove efikasnosti, te se Zakonom o obezbjeđenju i izvršenju stvaraju uslovi za život pravnog sistema. Izdavanje i promet mjenice bez efikasnog namirenja potraživanja je nesvrishodno.

Nakon ukidanja odredbe kojom je sprovedena naplata potraživanja u slučaju kada je dužnik pravno lice ili preduzetnik po izdatoj mjenici, neophodno je detaljno sagledati sve elemente i razloge za ukidanje ove norme, kako bi se u što skorijem roku adekvatno izmijenio Zakon o izvršenju i obezbjeđenju ili neki drugi propis, u cilju propisivanja postupka efikasne naplate potraživanja i zaštite povjerilaca.

Odredbom Zakona o izvršenju i obezbjeđenju, koja nije osporena, je definisano da je mjenica vjerodostojna isprava koja je podobna za izvršenje, te je narednom izmjenom neophodno uspostaviti balans između prava povjerilaca i prava dužnika. U tom smislu poštujući odluku Ustavnog suda Crne Gore i zahtjeve privrede, potrebno je normativno definisati kvalitetan model naplate potraživanja koja su obezbjeđena mjenicom u skladu sa Ženevskom konvencijom i domaćim propisima.

3.6. Zakon o državnim i drugim praznicima

Ovim Zakonom se utvrđuju praznici i način svetkovanja, u smislu određenja neradnih dana. Članom 5 Zakona o državnim i drugim praznicima utvrđeno je

da privredni subjekti mogu raditi i tokom praznika ako priroda djelatnosti ili tehnologija zahtijevaju neprekidan rad. Dozvolu za radu u ovim slučajevima izdaje Ministarstvo ekonomije u skladu sa kriterijumima i pravilima koje donosi, uz prethodno pribavljeno mišljenje organa državne uprave nadležnog za poslove rada, reprezentativnih organizacija poslodavaca i sindikata.

Ovako propisan član 5 Zakona o državnim praznicima predstavlja barijeru poslovanju. Stoga je Komora inicirala izmjene ovog Zakona, kojima se zahtijeva brisanje obaveze pribavljanja dozvole za rad u toku praznika, jer je postavljeno rješenje u praksi neodrživo i suprotno potrebama privrede. Krajnje je sporno i neodrživo zakonsko rješenje kojim se zabranjuje rad privrednim subjektima ukoliko nemaju dozvolu za rad, izdatu od strane Ministarstva ekonomije.

U cilju otklanjanja ove poslovne barijere potrebno je brisati obavezu privrednih subjekata da nadležni organ obavještavaju o radu tokom praznika. Ovo administrativno ograničenje predstavlja suprotnost ustavnoj slobodi preduzetništva i nije zabilježena u uporedno-pravnoj poslovnoj praksi i regulativi iz oblasti radnih odnosa.

3.7. Zakon o zaradama zaposlenih u javnom sektoru

Zakon o zaradama zaposlenih u javnom sektoru izmijenjen je marta 2017. godine na inicijativu Komore odnosno predstavnika privrednih društava, prvenstveno sektora komunalnih usluga, osnovanih od strane lokalne samouprave.

Primjedbe su se odnosile na pravnu prirodu ovog zakonskog teksta i nesklad u odnosu na potrebe i mogućnosti regulisanja radnih odnosa u privredi. Naime, članom 2 je bilo definisano da su zaposleni u javnom sektoru, pored ostalog, i zaposleni u privrednom društvu osnovanom u većinskom državnom vlasništvu ili vlasništvu lokalne samouprave. Dalje, u članu 41 Zakona bila su utvrđena izuzeća, koja su obuhvatila samo privredna društva u većinskom državnom vlasništvu, a ne i privredna društva u većinskom vlasništvu lokalne samouprave, čime je pričinjena značajna diskriminacija. S tim u vezi, Zakon je izmijenjen na način da se isti ne primjenjuje na privredna društva bez obzira na svojstvo i pravnu prirodu osnivača tih privrednih subjekata, a u cilju obezbjeđenja konkurentnosti i redovnog vršenja komunalnih djelatnosti od javnog interesa.

3.8. Zakon o unutrašnjoj trgovini

Zakonom o unutrašnjoj trgovini uređena je oblast prometa roba i usluga na tržištu, propisani su uslovi i oblici vršenja trgovine, zaštita od nelojalne konkurencije u trgovini i nadzor nad primjenom propisa. Sam Zakon je u dijelu ispunjenja uslova za obavljanje trgovine liberalno koncipiran, na način što je za početak rada privrednog subjekta, utvrđeno da se nadležnim organima dostavlja prijava početka obavljanja trgovine, bez prethodne provjere.

Izmjenom teksta Zakona potrebno je definisati zabranu prodaje proizvoda ispod nabavne vrijednosti, kako bi se spriječile zloupotrebe, utaje poreza i zaštitila domaća proizvodnja. Zabrana ne bi važila za određene slučajeve isteka roka trajanja, prestanka obavljanja djelatnosti, zatvaranja objekata.

3.9. Krivični zakonik

Privrednici ukazuju na čestu pojavu sitnih krađa u trgovinskim objektima koje shodno važećim propisima mogu biti sankcionisane isključivo po osnovu privatne tužbe. S tim u vezi, potrebno je izmijeniti Krivični zakonik na način što će se definisati da se i sitna krađa počinjena na štetu privatne imovine goni po službenoj dužnosti. Članom 246 Krivičnog zakonika je propisano:

“(1) Ko učini sitnu krađu, utaju ili prevaru, kazniće se novčanom kaznom ili zatvorom do šest mjeseci.

(2) Krađa, utaja i prevara smatraju se sitnom, ako vrijednost ukradene ili utajene stvari, odnosno šteta prouzrokovana prevarom ne prelazi iznos od 150 eura, a učinilac je išao za tim da pribavi malu imovinsku korist, odnosno da prouzrokuje malu štetu.

(3) Za djelo iz stava 1 ovog člana, ako je izvršeno na štetu privatne imovine, gonjenje se preduzima po privatnoj tužbi.”

Izmjena ove odredbe Krivičnog zakonika je neophodna zbog učestalih ponavljanja sitnih krađa koje se svakodnevno vrše od strane istih počinitelaca u maloprodajnim objektima, u iznosu do 50 ili 100 eura, čime se izbjegava procesuiranje od strane policije i tužilaštva, i pričinjava šteta privredi. Ukradena roba se kasnije preprodaje na crnom tržištu, što utiče i na pojavu sive ekonomije, čemu je dokaz prodaja robe široke potrošnje na ulici bez dokaza o porijeklu.

U razvijenom svijetu, krivično djelo je krivično djelo, bez obzira na njegovu visinu, a počinitelj istog odgovara po zakonu i po automatizmu, ne prepuštajući eventualno preduzimanje mjera-privatnih tužbi oštećenim licima. Počinioci „sitnih krađa“ učiniće i „velike krađe“ kada im se za to ukaže prilika, pa i teža krivična djela, pogotovo kada uvide da se država ne bavi time, već ih na ovaj način „podstiče“, što je neshvatljivo za društvo koje teži da implementira EU standarde i principe.

Stoga, smatramo potrebnim da se pokrene postupak za izmjenu važećeg Krivičnog zakonika u dijelu člana 246, stav 3 na način da se gonjenje za krivično djelo sitne krađe, utaje i prevare ne preduzima isključivo i samo po privatnoj tužbi, već da isto potpada pod gonjenjem po službenoj dužnosti državnih organa.

3.10. Zakon o inspekcijском nadzoru

Zakonom o inspekcijском nadzoru uređuju se načela inspekcijского nadzora, način i postupak vršenja nadzora, obaveze i ovlašćenja inspektora. Takođe, Zakon definiše da inspektor obavlja prvenstveno preventivnu funkciju, a upravne mjere i radnje preduzima kada se preventivnom funkcijom ne može obezbijediti svrha i cilj nadzora. U poslovanju se privrednici susrijeću sa sasvim drugačijim postupanjem inspekcijских organa, koji gotovo isključivo izriču visoke novčane kazne zanemarujući obaveze preventivnog djelovanja. U cilju pravilne primjene propisa i zaštite od neloyalne konkurencije, neophodno je eliminisati selektivnost postupanja i unaprijediti rad inspekcijских organa, kao i sam način vršenja nadzora, poštujući načela inspekcijского nadzora u smislu veće edukacije izvršilaca nadzora i sprovođenja preventivnih kontrola.

Prilikom obraćanja za davanje mišljenja ili instrukcija u pogledu načina primjene propisa koji se skoro svakodnevno mijenjaju, nadležne inspekcije ne daju jasne i precizne smjernice za primjenu propisa čije sprovođenje kontrolišu. Često se ista pitanja različito tretiraju od strane različitih ovlašćenih lica i od slučaja do slučaja.

U tom smislu neophodno je sagledati efekte reforme sistema inspekcijского nadzora, koja je sprovedena formalnim objedinjavanjem u Upravu za inspekcijски nadzor i opravdanost potreba za kvalitetnijim povezivanjem sa nadležnim organima uprave za određenu upravnu oblast, radi punije primjene propisa i praćenja stanja na tržištu.

3.11. Zakon o administrativnim taksama

Brojne i visoke takse za dozvole za uvoz, kao i druge administrativne takse, česte analize prilikom uvoza sirovina i repromaterijala, predstavljaju ograničenje za konkurentno poslovanje realnog sektora. U tom smislu potrebno je izvršiti reviziju Zakona o administrativnim taksama, kako bi se naknade svele na realne troškove sprovođenja radnji i izrade spisa pred državnim organima.

3.12. Zakon o poreskoj administraciji

Zakon o poreskoj administraciji propisuje da žalba ne odlaže izvršenje akata poreskog organa. Ova odredba u praksi izaziva probleme poreskim obveznicima, naročito kad se ima u vidu trajanje postupka po izjavljenoj žalbi. Poreska administracija ima ovlaštenja da u redovnom postupku naplati obaveze po osnovu javnih prihoda sa računa poreskih obveznika. Kada se rješenje ukine, poreskom obvezniku se novac vraća uz zakašnjenje. Činjenica je da zbog ovakvog zakonskog rešenja obveznici često dolaze u situaciju blokade računa i otežanog poslovanja, a krajnji rezultat može biti i stečaj.

Potrebno je izmijeniti Zakon o poreskoj administraciji, na način što će se propisati da žalba odlaže izvršenje do konačnosti poresko-upravnog akta.

3.13. Zakon o reprogramu poreskog potraživanja

Imajući u vidu pozitivne efekte koji su postignuti uvođenjem mogućnosti reprograma poreskog duga, predlaže se izmjena Zakona radi omogućavanja ovog prava i drugim privrednim društvima. Izmjenu Zakona o reprogramu poreskog potraživanja treba sprovesti na način što će se definisati da svaki privredni subjekat koji nije koristio instrument reprogama ili ga nije koristio u prethodne dvije godine ima pravo da zaključi sporazum sa Poreskom upravom radi odlaganja plaćanja duga u slučaju otežanog poslovanja.

3.14. Zakon o planiranju prostora i izgradnji objekata

U septembru 2017. godine usvojen je Zakon o planiranju prostora i izgradnji objekata. Ključne novine tiču se planiranja i planskih dokumenata, uređivanja građevinskog zemljišta, uslova izgradnje objekata, stručnog nadzora i legalizacije bespravnih objekata. U dijelu koji se tiče planiranja, predviđa se uvođenje dvije vrste planskih dokumenata Prostorni plan Crne Gore i Plan

generalne regulacije Crne Gore. Jedna od najznačajnijih novina koju Zakon predviđa je ukidanje građevinske i upotrebne dozvole i uvođenje prijave radova sa dokumentacijom propisanom zakonom kao uslova za građenje. Umjesto upotrebne dozvole, rješenje predviđa objedinjavanje tehničkog pregleda i stručnog nadzora, čime se sistem oslobađa duplih kontrola. Zakon tretira i legalizaciju bespravno sagrađenih objekata i u tom dijelu predviđa legalizaciju jedino i samo ako je bespravni objekat predviđen važećim planskim dokumentom ili Planom generalne regulacije Crne Gore.

3.15. Zakon o porezu na nepokretnosti

Stupanjem na snagu Zakona o planiranju i izgradnji objekata oktobra 2017. godine, kao što je već navedeno, ukinuta je obaveza izdavanja građevinske dozvole, uz izuzetak za slučaj složenih inženjerskih objekata.

Nasuprot tome, Zakon o porezu na nepokretnosti konstituiše rok za plaćanje ovog poreza, odnosno poreza na nepokretnost za objekat u izgradnji upravo od trenutka izdavanja građevinske dozvole, u skladu sa ranije važećim zakonskim rješenjem kojim je regulisana oblast planiranja prostora i izgradnje objekata.

Imajući u vidu nastale promjene regulative u oblasti planiranja i izgradnje objekata, neophodno je uskladiti i fiskalni okvir, odnosno Zakon o porezu na nepokretnosti, na način što će se izmijeniti član 10 stav 4 ovog Zakona, koji glasi: *“Porez na nepokretnosti ne plaća se na građevinske objekte i posebne djelove stambene zgrade u svojini investitora koji se u poslovnim knjigama iskazuju kao “investicije u toku” ili “zalihe gotovih proizvoda” i koji su namijenjeni za dalju prodaju, u periodu od tri godine od godine u kojoj je izdata građevinska dozvola.”* Naime, ukoliko u ovoj formi ostane u primjeni može negativno da utiče na poslovanje izazivajući pravne nedoumice i nejasnoće kod poreskih organa i privrednih subjekata.

Izmjenu odredbe treba izvršiti na način što će se brisati riječi : *“u periodu od tri godine od godine u kojoj je izdata građevinska dozvola.”*

Pravni osnov za sprovođenje predložene izmjene u skraćenoj proceduri, sadržan je u prelaznim i završnim odredbama Zakona o planiranju i izgradnji objekata (član 243) kojim je propisano da se ostali propisi sa ovim zakonom imaju uskladiti u roku od 120 dana od dana stupanja na snagu.

3.16. Zakon o finansijskom lizingu, faktoringu, otkupu potraživanja, mikrokreditiranju i kreditno-garantnim poslovima

Postojećim regulatornim okvirom kojim se uređuje pružanje finansijskih usluga²⁵, pored banaka obuhvaćen je i dio nebankarskih finansijskih institucija (mikrokreditne finansijske institucije, kreditne unije, kreditno garantni fondovi, platne institucije i institucije za elektronski novac).

Finansijske usluge koje nisu obuhvaćene važećim zakonodavnim okvirom su finansijski lizing i faktoring. Poslovi lizinga su uređeni Zakonom o lizingu, što je doprinijelo razvoju ovog segmenta finansijskih usluga, ali nisu propisani uslovi za osnivanje, poslovanje i kontrolu ovih subjekata. Kada su u pitanju poslovi faktoringa, ne postoji zakon kojim se uređuje način obavljanja ovih poslova što je jedan od razloga male zastupljenosti ovih usluga na našem finansijskom tržištu.

S tim u vezi, potrebno je donijeti poseban zakon kojim će se pored već regulisanih finansijskih usluga (mikrokreditiranje i kreditno-garantni poslovi) regulisati i druge finansijske usluge (lizing, faktoring, otkup potraživanja), kao i osnivanje, poslovanje i kontrola poslovanja privrednih društava koja pružaju ove finansijske usluge.

Regulacijom i supevizijom ovih finansijskih institucija stvoriće se preduslovi za dalji razvoj ovog segmenta finansijskih usluga, obezbjeđivanje sveobuhvatnije baze podataka o poslovanju subjekata koji pružaju finansijske usluge, unaprjeđenje Kreditnog registra koji vodi Centralna banka, kao i unaprjeđenje zaštite potrošača - korisnika usluga koje pružaju ove finansijske institucije. Zakon je prošao proceduru javne rasprave i očekuje se njegovo usvajanje do kraja godine.

3.17. Zakon o sanaciji banaka i Zakon o izmjenama i dopunama Zakona o bankama

U postupku pristupanja EU Crna Gora je, između ostalog, preuzela obavezu da svoje zakonodavstvo usaglasa sa Direktivom o uspostavljanju okvira za oporavak i sanaciju kreditnih institucija i investicionih društava 2014/59 (tzv. BRRD). Usaglašavanje sa predmetnom Direktivom treba da se izvrši u okviru

²⁵ Zakon o bankama i Zakon o platnom prometu

dva zakonska projekta, i to dominantno u okviru Zakona o sanaciji (pokretanje postupka sanacije, sanacioni planovi, postupak sanacije, mjere i instrumenti sanacije, sanacioni fond), a dijelom i kroz izmjene i dopune Zakona o bankama (dio BRRD-a kojim se uređuju mjere iz nadležnosti organa za superviziju banaka i koji obuhvata pitanja planova oporavka banaka, obezbjeđivanje finansijske pomoći u okviru bankarske grupe kao i supervizorske mjere rane intervencije).

Iz navedenih razloga, pripremljeni su Zakon o sanaciji banaka i Zakon o izmjenama i dopunama Zakona o bankama. Donošenjem ovih propisa stvorice se uslovi za primjenu ovlašćenja i instrumenata sanacije koji su propisani pomenutom Direktivom EU i time značajno unaprijediti regulatorni okvir za rješavanje pitanja problematičnih banaka. Za ove zakone je završena javna rasprava, slijedi dostavljanje resornim ministarstvima i Evropskoj komisije na mišljenje, nakon čega će biti stavljeni u dalju proceduru.

3.18. Porezi, takse i ostale dažbine

U cilju identifikovanja nameta koje je moguće eliminisati, smanjiti, te doprinijeti rasterećenju privrede i unapređenju ukupnog poslovnog ambijenta Komora je tokom aprila i maja ove godine uradila Analizu fiskaliteta na nacionalnom i lokalnom nivou. Razlog za izradu ove analize bila je i činjenica da privrednici često ukazuju na postojanje neopravdano visokih nameta koji opterećuju poslovanje i smanjuju konkurentnost privrede.

Analizom je utvrđeno da su porezi na nacionalnom nivou trenutno konkurentni budući da porez na dobit iznosi 9%, dok je stopa poreza na dohodak fizičkih lica 9%, odnosno 11% na iznos primanja iznad 720 eura u bruto iznosu. U primjeni su dvije pozitivne poreske stope poreza na dodatu vrijednost (PDV) i to standardna stopa od 19% i snižena stopa od 7%. Stopa poreza na promet nepokretnosti je proporcionalna i iznosi 3% od poreske osnovice. Doprinosi za obavezno socijalno osiguranje su na nivou od 34,3%.

Akciza se plaća na akcizne proizvode proizvedene na području Crne Gore i akcizne proizvode koji se uvoze i to na: alkohol i alkoholna pića, duvanske proizvode, mineralna ulja, njihove derivate i supstitute i gazirana pića.

Privrednici u Crnoj Gori obaveznicima su plaćanja administrativnih, sudskih, registracionih i komunalnih taksi.

U cilju povećanja prihoda budžeta odnosno servisiranja deficita i javnog duga Vlada je juna tekuće godine usvojila Fiskalnu strategiju Crne Gore 2017-2020, kojom je predviđeno povećanje opšte stope PDV-a sa 19% na 21% od 1. januara 2018. Strategija predviđa i fazno povećanje akcize na etil-alkohol i to:

- od 1. jula 2017. do 1. januara 2018. godine – 850 eura po hektolitru,
- od 1. januara 2018. do 1. januara 2019. godine – 1.050 eura po hektolitru,
- od 1. januara 2019. do 1. januara 2020. godine – 1.250 eura po hektolitru,
- od 1. januara 2020. do 31. decembra 2020. godine – 1.500 eura po hektolitru.

Povećanje visine akcize na cigarete u skladu sa standardom u EU, vršiće se na sledeći način:

- od 1. jula 2017. do 1. januara 2018. godine – 30 eura za 1.000 komada,
- od 1. januara 2018. do 1. januara 2019. godine – 40 eura za 1.000 komada,
- od 1. januara 2019. do 1. januara 2020. godine – 50 eura za 1.000 komada.

Dodatno je planirano povećanje akcize na gaziranu vodu sa dodatkom šećera ili drugih sredstava za zaslađivanje ili aromatizaciju i to sljedećom dinamikom:

- od 1. januara 2018. godine – 30 eura po hektolitru,
- od 1. januara 2019. godine – 40 eura po hektolitru,
- od 1. januara 2020. godine – 50 eura po hektolitru.

Shodno daljoj harmonizaciji akcizne politike sa standardima EU, uvodi se i postepeno će se povećavati akciza na ugalj i to:

- u 2019. godini-0,15 eura/GJ,
- u 2020. godini-0,30 eura/GJ.

U cilju sagledavanja nivo opterećenja privrede fiskalitetima na nacionalnom nivou poredili smo ih sa praksom u zemljama regiona i EU. Uporedna analiza je pokazala da:

- trenutno niže stope PDV-a od Crne Gore u regionu imaju jedino Makedonija i BiH. Stopa je ista kao u Njemačkoj, a da ostale zemlje regiona i EU imaju veće stope PDV.
- povećanjem stope PDV-a od 1.januara 2018. godine na 21% Crna Gora će imati najveću opštu stopu PDV-a u regionu.

- jedinstvena stopa poreza na dobit od 9% u Crnoj Gori, je najniža i najkonkurentnija ne samo u regionu već i u poređenju sa zemljama EU. Praksa u pojedinim zemljama jeste primjena progresivnog oporezivanja u zavisnosti od visine ostvarene dobiti ili prihoda.
- porez na nepokretnosti koji se kod nas kreće u rasponu od 0,25 do 1% na sličnom je nivou u poređenju sa zemljama regiona i EU, izuzev Srbije i Grčke gdje stopa ovog poreza dostiže 2%. Kada je u pitanju porez na nepokretnosti karakteristični su primjeri Slovenije i Hrvatske koje ne naplaćuju ovu vrstu poreza.
- porez na dohodak fizičkih lica od 9-11%, takođe, je među najnižim od analiziranih zemalja (izuzev Albanije gdje je 5%), s tom razlikom što neke zemlje poput BiH, Njemačke i Austrije za niže lične dohotke, do određenog iznosa imaju stopu 0%, dok maksimalna stopa iznosi 50% za veoma visoke dohotke.

Zakonom o finansiranju lokalne samouprave propisano je da privredni subjekti koji posluju na teritoriji određene lokalne zajednice pored porez na nepokretnosti i prireza porezu na dohodak fizičkih lica, plaćaju i lokalne administrativne i komunalne takse, naknade za komunalno opremanje građevinskog zemljišta i korišćenje opštinskih puteva, te naknade za zaštitu i unapređenje životne sredine. U zavisnosti od nivoa razvijenosti i investicionih planova razvoja pojedinih lokalnih samouprava visina pojedinih lokalnih nameta značajno varira.

Rezultati istraživanja o fiskalitetima, kojim je anketirano 110 privrednih subjekata, su pokazali sljedeće:

- većina anketiranih privrednika je u potpunosti upoznata sa fiskalitetima na nacionalnom i lokalnom nivou koje treba da plaćaju u toku godišnjeg poslovanja;
- preko 80% anketiranih smatra da su izdaci za različite vrste poreza visoki ili izrazito visoki.
- najveće opterećenje privrednicima predstavljaju porezi i doprinosi na zarade, dok porez na dodatu vrijednost i akcize negativno djeluju na konkurentnost;
- izdaci za takse, naknade, ostale vrste plaćanja su izrazito visoki ili visoki za preko 75% anketiranih privrednih subjekata, dok ostali smatraju da je visina ovih izdatka podnošljiva;
- anketirani privrednici su u prethodne dvije godine za razna fiskalna

- plaćanja na nacionalnom i lokalnom nivou izdvajali 25-30% od ukupnog prihoda ili prometa;
- visina taksi ne prati vrijednost i kvalitet izvršene usluge smatra preko 68% anketiranih.

Dodatno, istraživanje je pokazalo da prema mišljenju 23,4% anketiranih privrednika regulatorni okvir u Crnoj Gori ne djeluje stimulatивно za bavljenje biznisom, dok 10% smatra da je ambijent destimulativan. Razloga za takve ocjene je više, a neke od njih su:

- niska stopa poreza na dobit, koja je najniža u region i šire, je veoma privlačna za investitore, dok povećanje osnovne stope PDV-a i raznih taksi i drugih naknada djeluju destimulativno;
- stalne promjene u fiskalnoj sferi stvaraju neizvjesnost koja je najveća prepreka poslovanju;
- selektivnost u primjeni propisa, jer se propisi ne primjenjuju jednako na sve poslovne subjekte, što djeluje destimulativno na bavljenje biznisom.

Analizom fiskaliteta na nacionalnom i lokalnom nivou utvrđeno je da su privrednici u Crnoj Gori opterećeni brojnim nametima koje propisuju oba nivoa vlasti (državni i lokalni), a koji značajno opterećuju njihovo poslovanje i otežavaju opstanak, čineći negativnu komponentu poslovnog okruženja. Najčešća opterećenja predstavljaju administrativne takse, komunalne takse, doprinosi lokalnim turističkim organizacijama, naknada za pristup putu i drugo.

Dodatna otežavajuća okolnost jeste dostupnost informacija o nametima na lokalnom nivou, s obzirom da podaci o ovim nametima nisu centralizovani na jednom mjestu. Izmjene i dopune odluka koje definišu oblast fiskalnih nameta impliciraju potrebu za pripremom prečišćenih tekstova ovih podzakonskih akata, što nije slučaj u većini lokalnih samouprava, a što otežava rad privrednih subjekata kojima su informacije potrebne. Pored navedenog, analizom je utvrđeno da informacije o svim fiskalnim obavezama nisu dostupne na web stranicama lokalnih samouprava, što otežava potencijalnim i/ili postojećim investitorima da dobiju informacije o neophodnim troškovima prilikom pokretanja biznisa, ali i redovnog poslovanja na području određene lokalne samouprave.

Na osnovu predmetne analize, istraživanja koje je sprovedeno među privrednim subjektima, te direktnog razgovora sa privrednicima, dajemo sljedeće preporuke:

- Privrednici smatraju da će povećanje PDV-a za 2 p.p. oslabiti konkurentnost privrede, te da bi proširenje poreske osnovice i smanjenje sive ekonomije bilo adekvatnije rješenje za prevazilaženje poteškoća u saniranju javnih finansija. Takođe se predlaže:
 - *dalja diferencijacija stope PDV-a* uvođenjem i druge, niže stope za osnovne proizvode za ljudsku ishranu, dok bi za određene grupe proizvoda poreska stopa mogla biti veća.
 - primjena *jedinstvene niže stope PDV-a u svim turističkim objektima za ugostiteljske usluge*, bez obzira na kategoriju, čime bi se izbjegao sadašnji povlašćeni položaj koji imaju hoteli visoke kategorije i čime bi se podstakao razvoj turizma kao prioritetne grane.
 - Jačanju konkurentnosti domaće proizvodnje doprinijela bi primjena *jedinstvene niže stope PDV-a i na sirovine i prerađevine od istih* (meso, mlijeko, brašno..).
- *Potrebno je obezbijediti veći nivo transparentnosti* - Kreirati sveobuhvatni elektronski registar fiskalnih i parafiskalnih nameta koje privredni subjekti moraju plaćati.
- Ukupno *poresko opterećenje troškova* rada iznosi 40%, što je još uvijek visoko i treba težiti njegovom daljem smanjenju. Ovakvo opterećenje ima negativan uticaj na zaposlenost, sivu ekonomiju, otvaranje radnih mjesta.
- *Uskladiti visinu taksi srazmjerno cijeni pružene usluge*
 - Visine administrativnih taksi na oba nivoa su neproporcionalne uslugama koje se pružaju za plaćanje istih. Stoga se predlaže njihovo usklađivanje i smanjenje posebno u dijelu taksi za ovjere raznih dokumenata.
 - U dijelu lokalnih komunalnih taksi iz član 11 Zakona o lokalnim komunalnim taksama visine su jasno navedene te postoji usklađenost po jedinicama lokalnih samouprava. U ostalim slučajevima visine taksi, imajući u vidu da se razlikuje po jedinicama lokalnih samouprava, ne predstavlja realan trošak

uvažavajući navedeno iz Zakona: "obveznik lokalne komunalne takse je korisnik prava, predmeta i usluga za čije je korišćenje propisano plaćanje takse." U tom dijelu potrebno je Zakonom dati jasnije smjernice kako bi se propisane takse ujednačile i odredili maksimalni iznosi za pružanje istih usluga, sa slobodom lokalnih samouprava da, vodeći računa o svojoj konkurentnosti, propišu visinu taksi. Time bi se primjenjivala ista pravila u lokalnim samoupravama, povećala transparentnost i pravna sigurnosti obveznika lokalne komunalne takse, te smanjili troškovi.

- *Eliminisati parafiskalne nemete za koje se ne dobija nikakva usluga*
 - Komunalna taksa za držanje brenti, gatera i cirkulara za rezanje građe se naplaćuje u većini crnogorskih lokalnih samouprava (od 10-70 eura mjesečno), a privredni subjekti ne dobijaju nikakvu uslugu kao protiv vrijednost za plaćanje ove takse. Osim toga, ovakvo opterećenje negativno djeluje na regionalni i ruralni razvoj, kao i rješavanje problema zastarjele opreme, te se predlaže njeno ukidanje.
 - Lokalne komunalne takse koje se naplaćuju za postavljanje reklamnih panoa, bilborda, metro-lajta, megaborda, natpisa i drugih reklama (zastave i jarboli), koje privrednici postavljaju na svojim poslovnim objektima su visoke, neprecizno određene i opterećuju poslovanje, pa se predlaže ukidanje naplate takse za postavljanje reklama na objektima u vlasništvu privrednih subjekata.
- *Eliminisati višestruko plaćanje istih nameta*
 - Privredni subjekt koji u okviru svoje firme na jednom mjestu ima više objekata (upravnu zgradu, magacin i sl.) za svaki posebno plaća naknadu za korišćenje komercijalnih objekata kojima je omogućen pristup za isti opštinski put;
 - Praksa je da pristup na opštinski put plaća i vlasnik poslovnog prostora i ponovo za isti prostor i isti pristupni put privredni subjekt koji iznajmi dio poslovnog prostora.

Članski doprinosi koje privredni subjekti plaćaju turističkim organizacijama su visoki. Metodologija obračuna ovih doprinosa je neadekvatna jer se kao osnovica za obračun uzima obim ostvarenog prihoda što nije realni pokazatelj

uspješnosti poslovanja privrednog subjekta. Umjesto obima ostvarenog prihoda kao element za utvrđivanje visine treba koristiti ostvarenu dobit, i smanjiti iznos članskog doprinosa koji su privredni subjekti obavezni da plaćaju. Takođe, Pravilnikom o razvrstavanju djelatnosti za koje se plaća članski doprinos turističkim organizacijama obuhvaćene su i neke od djelatnosti koje ne ostvaruju prihod obavljanjem turističkih, ugostiteljskih i s turizmom neposredno povezanih djelatnosti (npr. djelatnost 6201 Kompjutersko programiranje), te je predmetni Pravilnik potrebno izmijeniti u cilju adekvatnijeg razvrstavanja djelatnosti koje direktno ili indirektno ostvaruju prihode po osnovu turizma.

3.19. Zaštita konkurencije i državna pomoć

Zaštita konkurencije predstavlja oblast koja ima neposredan i značajan uticaj na privredni razvoj, stanje i mogućnosti investicione aktivnosti, podizanje stepena kvaliteta roba i usluga, stvaranja uslova za snižavanje cijena i, konačno, kreiranja moderne, otvorene tržišne ekonomije sa mogućnošću uključivanja u jedinstveno tržište EU i druge međunarodne tržišne tokove.

Evropska Komisija je posebnu pažnju posvetila zaštiti konkurencije, prilikom ocjenjivanja napretka u sprovođenju Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju (SSP), budući da je i u samom Sporazumu apostrofirana kao jedna od prioritetnih. S tim u vezi, Crna Gora se i obavezala da će, prema odredbama člana 73 SSP-a, obezbijediti standarde primjene pravila konkurencije²⁶, što podrazumijeva uvođenje transparentnog zakonodavnog okvira, osnivanje operativno nezavisne institucije i efikasnu implementaciju.

Usklađivanje propisa o zaštiti konkurencije sa praksom evropskih sudova i Evropske Komisije obezbjeđuje pravnu sigurnost za sve učesnike na tržištu i sigurnost planiranja dugoročnog poslovanja u Crnoj Gori, sa znanjem da je njihov kapital zaštićen od zabranjenog uticaja dominantnih učesnika na tržištu, privrednih kartela ili nedozvoljenog spajanja privrednih društava. U tom smislu, Crna Gora je poslala jasnu poruku svim domaćim i stranim kompanijama, da neće tolerisati bilo kakve radnje i aktivnosti koje mogu imati za cilj ili posljedicu eliminisanja postojećih učesnika sa tržišta ili pak predstavljati prepreku za ulazak novih kompanija i kapitala.

²⁶ koji proizlaze iz članova 81, 82 i 86 Ugovora o osnivanju Evropske Zajednice, odnosno članova 101,102 i 106 Sporazuma o funkcionisanju Evropske Unije

Zakon o zaštiti konkurencije, koji se primjenjuje od oktobra 2012.godine, osnovni je propis kojim se uređuju način, postupci i mjere zaštite konkurencije u Crnoj Gori. Primjenjuje se na sve oblike sprječavanja, ograničavanja ili narušavanja konkurencije od strane učesnika na tržištu na teritoriji Crne Gore, ali i na akte i radnje donesene, odnosno učinjene van njene teritorije, a koje za cilj ili posljedicu imaju narušavanje ekonomskih sloboda. Zakon je stvorio preduslove za jačanje discipline među učesnicima na tržištu, a formiranoj Agenciji za zaštitu konkurencije dao instrumente za preventivno djelovanje u slučajevima nepoštovanja zakonodavnih rješenja.

U skladu sa preporukama Evropske Komisije, pristupilo se izmjenama i dopunama Zakona s ciljem formiranja jedinstvenog organa koji bi obavljao poslove zaštite konkurencije i državne pomoći. Izmjenama je predviđeno da se nadležnosti i postupanja Komisije za kontrolu državne pomoći stavljaju u nadležnost Agencije za zaštitu konkurencije. Na ovaj način će se omogućiti da se poslovi kontrole državne pomoći obavljaju u okviru postojećih institucionalnih rješenja, bez proširenja mreže regulatornih tijela.

4. OBRAZOVANJE

Vizija crnogorskog obrazovnog sistema je razvoj Crne Gore kao društva znanja, u kojem će obrazovanje, kao ključni faktor ekonomsko-socijalnog razvoja biti kvalitetno, fleksibilno, efikasno. Pored toga, obrazovni sistem treba da stvori stručni kadar koji posjeduje konkurentna znanja, vještine i kompetencije, i koji je kvalifikovan da učestvuje na tržištu rada, gdje svaki pojedinac ima jednake mogućnosti za lični i profesionalni razvoj.

U cilju unapređenja obrazovnog sistema u toku 2017. godine je izvršena promjena zakonske regulative. Izmjenama seta zakona se nastoji unaprijediti obrazovni ambijent, stvoriti dostupniji besplatni obrazovni sistem, bolje uskladiti obrazovanje sa potrebama tržišta rada i stvoriti uslovi za sticanje i praktičnu primjenu teorijskih znanja i vještina. U julu 2017.godine usvojene su izmjene i dopune Opšteg zakona o obrazovanju i vaspitanju, Zakona o osnovnom obrazovanju i vaspitanju, Zakona o stručnom obrazovanju, Zakonu o obrazovanju odraslih, Zakonu o vaspitanju i obrazovanju djece sa posebnim potrebama, Zakona o gimnaziji i Zakona o predškolskom vaspitanju i obrazovanju.

Izmjenama i dopunama Opšteg zakona o obrazovanju i vaspitanju, precizirane su odredbe koje se odnose na: osnivanje ustanova, uslove za izbor direktora ustanova, povećanje kvaliteta obrazovno-vaspitanog rada, polaganje stručnog ispita i profesionalnog razvoja nastavnika, kao i unapređenje informacionog sistema obrazovanja. Predviđeno je formiranje Fonda za kvalitet i talente.

Izmjenama i dopunama Zakona o predškolskom vaspitanju i obrazovanju je predviđeno: da je predškolsko vaspitanje i obrazovanje jednako dostupno svakom djetetu i ne može biti neposredno ili posredno ograničeno po osnovu: pola, rase, boje, jezika, vjere, nacionalnog, etičkog ili drugog porijekla, smetnje i teškoće u razvoju, socijalnog porijekla ili drugog ličnog svojstva ili okolnosti, u skladu sa posebnim propisom. Od školske 2017/18. godine uvodi se nastava engleskog jezika u svim javnim predškolskim ustanovama. Nastava će biti organizovana za svu djecu uzrasta od tri godine i više, ako to žele. Takođe, vrste programa obrazovanja koji se realizuju u predškolskoj ustanovi i dužina trajanja programa su jasnije definisani. Obrazovni program realizuje se kao cjelodnevni program u trajanju od šest do devet sati, poludnevni od četiri do šest sati, kraći u trajanju od tri sata i specijalizovani do četiri sata, u skladu sa

potrebama roditelja i interesovanjem djece. Omogućeno je da ustanova može, u skladu sa prostornim i kadrovskim mogućnostima, da organizuje program boravka djece kao i druge programe za animaciju i zabavu djece, kao podrška roditeljima. Za druge programe roditelji plaćaju naknadu, čiju visinu utvrđuje organ upravljanja ustanove, uz saglasnost Ministarstva prosvjete. Uvedeni su jasnije i pojednostavljene procedure licenciranja vrtića i jaslica, olakšan je nadzor nad njihovim radom, a sve u cilju poboljšanja kvaliteta predškolskog vaspitanja i obrazovanja.

Uključivanje djece sa posebnim obrazovnim potrebama odvija se u skladu sa Zakonom o obrazovanju i vaspitanju djece sa posebnim obrazovnim potrebama i njegovim izmjenama i dopunama, kao i Pravilnikom o načinu, uslovima i postupku za usmjeravanje djece sa posebnim obrazovnim potrebama. Vodeće načelo Strategije inkluzivnog obrazovanja 2014-2018 je poštovanje prava i karakteristika djece sa posebnim obrazovnim potrebama, čije razvojne i obrazovne mogućnosti treba ispuniti i zadovoljiti kroz kvalitetno vaspitanje i obrazovanje, u cilju osposobljavanja za samostalan život.

Izmjenom Zakona o osnovnom obrazovanju i vaspitanju predviđeno je smanjenje norme nastavnika za oko 10%, smanjenje broja učenika u odjeljenjima, uvođenje nastave engleskog jezika od prvog razreda kao obavezni predmet, uvođenje nastave drugog stranog jezika od šestog razreda, kao obavezni predmet, smanjenje časova nedjeljnog opterećenja učenika, smanjenje sedmične norme časova nastavnika, testiranje učenika na kraju drugog ciklusa, umjesto dosadašnje provjere znanja učenika na kraju prvog i drugog ciklusa.

Izmjenom Zakona o gimnaziji je definisano osnivanje specijalističkih gimnazija (matematička, filološka, sportska i dr.), uvođenje bodovnog limita za upis u gimnaziju na osnovu utvrđenih kriterijuma, smanjenje broja učenika u odjeljenju sa 30 na 28, kao i mogućnost polaganja maturalnog ispita (ispiti iz matematike i stranog jezika) na osnovnom i višem nivou.

U cilju unapređenja srednjeg stručnog obrazovanja izmjenama Zakona o stručnom obrazovanju definisano je da se zbog usklađivanja zahtjevnosti stručnog i maturalnog ispita, pojedini djelovi ispita mogu polagati na višem i osnovnom nivou, koji učenik bira. Takođe se unapređuju uslovi za realizaciju dualnog obrazovanja i podsticaja za poslodavce koji se uključe u ovaj vid obrazovanja. Naknade učenicima koji se obrazuju kod poslodavca

U cilju stimulisanja učenika za upis na deficitarne kvalifikacije u ovoj godini je podijeljeno 87 stipendija. Sredstva za 15 stipendija obezbijedila je Privredna komora Crne Gore. Stipendije su dobili učenici koji se obrazuju po obrazovnim programima kuvar, konobar, monter telekomunikacionih sistema, vodo-instalater i keramičar.

za prvi i drugi razred obezbjeđuju se iz Budžeta, dok su za treći razred obaveza poslodavca. Nakon deceniju, dualno obrazovanje je opet zaživjelo od tekuće školske godine gdje učenik dobija i mjesečnu naknadu. Po ovom sistemu će se od ove školske godine obrazovati skoro 300 učenika kod 97 renomiranih poslodavaca (uključeno je 17 škola u 12 crnogorskih opština, i to sa 14 obrazovnih programa - smjerova). Navedeni podaci pokazuju da se trenutno 40% od ukupnog broja djece koja su na trećem stepenu, obrazuje po dualnom sistemu, koji podrazumijeva da učenik prve godine od pet radnih dana u nedjelji provodi jedan dan kod poslodavca, druge godine dva i treće godine tri dana kod poslodavca. Dužnost poslodavca u dualnom obrazovanju jeste da obezbijedi uslove da učenik kroz redovno pohađanje praktičnog obrazovanja stekne vještine i kompetencije, u skladu sa programom.

Uloga Komore je i u podsticanju uključivanja što većeg broja poslodavaca u obrazovni sistem. Jedna od takvih aktivnosti je i participacija u dualnom sistemu obrazovanja koji ove godine uključuje veliki broj učenika i kompanija. Praktična nastava kod poslodavca razvija kod učenika pozitivnu orijentaciju prema zanimanju. Učenik stiče trajna i primjenjiva znanja, veću pouzdanost i rutinu, što omogućava njegov povoljniji položaj na tržištu rada i stvara mogućnost zapošljavanja kod poslodavca kod kojeg se obrazovao. Poslodavac ima mogućnost da pripremi kadar profila koji odgovara poslovanju njegovog preduzeća i zaposli ga po završetku školovanja.

Izmjene i dopune Zakona o obrazovanju odraslih su donijele preciznije definisanje programa kojima se stiče neformalno obrazovanje, kao i potrebne andragoške osposobljenosti kadra koji realizuje nastavu.

Suštinski cilj donošenja Zakon o izmjenama i dopunama Zakona o visokom obrazovanju je rješavanje problema neusklađenosti obrazovanja s potrebama tržišta rada, što za posljedicu ima i rast stope nezaposlenosti. Racionalizacijom upisne politike, praćenjem kretanja na tržištu rada, saradnjom sa poslodavcima, redovnom analizom odnosa ponude i tražnje i uvođenjem obavezne praktične nastave od minimum 25% na svim studijskim programima dodatno će se uskladiti upisna politika sa potrebama tržišta rada i izbjeći stvaranje suficitarnih kvalifikacija. Na Univerzitetu Crne Gore je sprovedena reforma modela studija, kojim je postojeći model studiranja 3+1+1+3 zamijenjen sa 3+2+3, osim za regulisane profesije.

U cilju unapređenja zapošljivosti mladih i ove godine se realizuje Program stručnog osposobljavanja lica sa stečenim visokim obrazovanjem (petu godinu zaredom poslodavci su oglasili 9.173 slobodna mjesta za stručno osposobljavanje, a za učešće u Programu se prijavilo 3.439 lica). U 2017. godini 3.274 korisnika će se stručno osposobljavati kod izabranog poslodavca.

Preporuke

- U segmentu predškolskog vaspitanja i obrazovanja potrebno je obezbijediti rad predškolskih ustanova u dvije smjene i vikendom u cilju usklađivanja rada ovih ustanova sa radnim vremenom roditelja. Takođe, potrebno je omogućiti upis djece u predškolske ustanove i tokom godine;
- Istraživanja Privredne komore su pokazala da poslovna zajednica smatra potrebnim osavremenjivanje nastave i veće korišćenje ICT tehnologija za prenošenje znanja. Takođe, potrebno je uvesti poreske olakšice kako bi se stimulisali privredni subjekti koji učestvuju u obrazovnom sistemu.
- Neophodno je razviti veći broj primijenjenih studija koja nedostaju tržištu rada, te sprovoditi aktivnosti u pravcu upoznavanja privrede sa novim konceptom visokog obrazovanja 3+2+3. Na ovaj način obezbijediće se da tržište rada prepozna osnovne trogodišnje studije validnim što će doprinijeti bržem zapošljavanju mladih (do sada su to uglavnom bile četvorogodišnje studije ili nivo VII1 NOK-a);
- Reformu obrazovanja treba nastaviti u pravcu:
 - povećavanja standarda i kriterijuma za dobijanje diplome,
 - većeg uključivanja zainteresovanih strana u obrazovanje,
 - osavremenjivanja procesa učenja kroz korišćenje novih digitalnih tehnologija, i
 - jačanje saradnje sa privredom kroz realizaciju zajedničkih projekata.

5. DOMAĆI PROIZVODI – POZICIONIRANJE I PLASMAN NA TRŽIŠTU

Uvoz nadmašuje izvoz u brojnim sektorima crnogorske ekonomije i pored bogatstva prirodnih i proizvodnih resursa, kao i kvaliteta proizvoda koji je vrlo često superioran. Domaći proizvođači još uvijek traže mjesto za svoje proizvode prvenstveno na domaćem tržištu. Za uspješniji nastup na inostranim tržištima proizvođači ukazuju, pored ostaloga, na potrebu jače podrške kada je u pitanju plasman (kroz djelovanje ekonomske diplomatije, podršku sajamskim nastupima, istraživanja tržišta...).

Negativni bilansi Crne Gore u prometu sa inostranstvom naglašavaju potrebu sagledavanja uspješnosti plasmana domaćih proizvoda, te konkretne aktivnosti na povezivanju ponude i tražnje. Spoljnotrgovinsko poslovanje Crne Gore karakteriše visoka uvozna zavisnost, nizak nivo pokrivenosti uvoza izvozom i rastući deficit trgovinskog bilansa. Podaci o realizovanom spoljnotrgovinskom prometu poljoprivrednih i prehrambenih proizvoda pokazuju još nepovoljniji bilans razmjene sa inostranstvom. Stalni rast deficita naglašava potrebu djelovanja države i svih aktera u lancu proizvodnje, prometa i potrošnje.

Turizam u funkciji potrošnje domaćih proizvoda

Turizam bi mogao da bude izuzetno značajno tržište za domaće proizvode, ali ta realna mogućnost, čak i imperativ, nije ni izbliza dovoljno iskorišćena. Značaj turizma kao tržišta za plasman domaćih proizvoda, posebno poljoprivredno-prehrambenih, dodatno je naglašen snažnim globalnim trendom kreiranja prepoznatljivosti/brendiranja destinacije upravo kroz ponudu jedinstvenih domicilnih proizvoda, gastronomske originalnosti nacionalne kuhinje, čime se snažno podiže kvalitet i jedinstvenost, a samim tim i konkurentnost, turističke ponude. Na taj način u državama sa razvijenim turizmom ova grana predstavlja snažan generator razvoja proizvodnje (hrane i svih proizvoda za potrebe turizma).

Nacionalno brendiranje kroz intenzivnije povezivanje domaće proizvodnje sa turizmom nije kratotrajan proces, tim više što nužno obuhvata širi krug raznorodnih subjekata iz oblasti proizvodnje i uslužnih djelatnosti, kao i odgovarajuće učesće lokalnih i državnih organa i institucija, prevashodno na planu obezbjeđivanja neophodne infrastrukture i logistike.

Savremena trgovina

Proteklih decenija, paralelno sa industrijskom, odvijala se i trgovinska revolucija. Nju karakterišu snažni integrativni procesi, okrupnjavanje, visok stepen tehnološke sofisticiranosti i sve izraženija dominacija trgovine u odnosu na proizvodnju. Vijekovima održavana tradicionalna struktura trgovine, u kojoj su dominirale male porodične firme i mali objekti, bespovratna je prošlost. Opšta je tendencija jačanje dominantne pozicije trgovine u odnosu na proizvodnju.

Glavni problemi za uspješan nastup na tržištima kako zemalja u tranziciji, tako i razvijenog svijeta, nisu u proizvodnju, cijeni ili promociji, već prije svega u kanalima distribucije. Preciznije, potrebno je ispuniti mnoge uslove koje diktira trgovina, odnosno veliki lanci. Ovakva realnost kojoj se moramo prilagoditi je kod nas prilično nova, a u zemljama EU traje duže od dvije decenije. Ulazak u kanale distribucije znači ulazak na tržište. U uslovima današnje konkurencije to je izuzetno zahtjevan zadatak.

Konkurentne strategije danas se temelje na liderstvu u troškovima (troškovi proizvodnje moraju biti niži nego kod konkurenata), diferencijaciji (da se pojedinim osobinama proizvoda ili usluge bolje od konkurencije zadovoljava želje i potrebe kupaca), pa do fokusiranja, koje se svodi na izbor jednog segmenta u okviru grane.

Stavovi potrošača

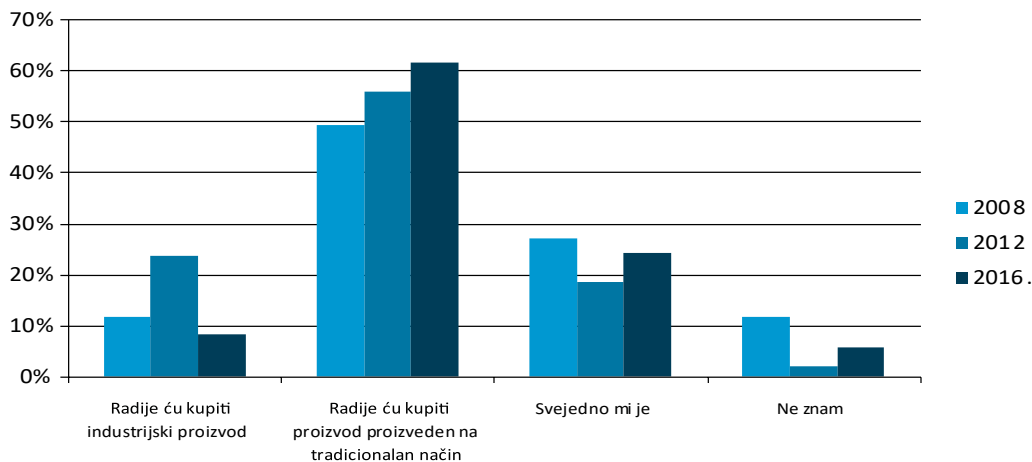
U Crnoj Gori postoji potreba da se kroz proces objektivnog informisanja i fer promocije, djeluje na rast svijesti potrošača o realnom kvalitetu domaćih proizvoda i usluga, i u tom kontekstu postepeno napuštanje predrasuda o navodnoj inferiornosti svega što je domaće u poređenju sa svim što je uvezeno. U marketinškom smislu, ovaj proces ima za cilj poboljšanje percepcije potrošača prema domaćem kvalitetu.

Kroz projekat Dobro iz Crne Gore Privredna komora od 2008. godine kontinuirano prati i analizira navike, ponašanje i preferencije potrošača prilikom kupovine proizvoda široke potrošnje, procjenjuje nivo spremnosti za kupovinu domaće hrane i pića, te ispituje moguće načine promocije tradicionalnih crnogorskih proizvoda i vrijednosti.

Uočen je stalan rast potrošača koji daju prednost domaćim proizvodima u odnosu na uvezene. Rezultati istraživanja²⁷ su pokazali da se uslovi pod kojima bi potrošači više kupovali domaće proizvode nisu značajno mijenjali. Kupovali bi proizvode iz Crne Gore ukoliko bi imali povoljnije cijene (26,4%) od uvoznih i ukoliko bi imali sertifikate kvaliteta (34,8%).

Za kupovinu tradicionalnih proizvoda ispitanici se najčešće odlučuju zbog provjerenog kvaliteta, ukusa i mirisa domaće hrane (59,9%) i iz navike (31,6%). Interesantno je saznanje da se prilikom kupovine građani, posebno pripadnice ženskoga pola i osobe sa višim obrazovanjem, češće odlučuju za proizvode proizvedene na tradicionalan način (61,6%), nego za industrijske proizvode. Potrošači su u 2016. godini identifikovali²⁸ kompanije: 13. jul – Plantaže, Pivara Trebjesa, MI Goranović, Mesopromet-Franca i Mljekaru Lazine kao pet

Grafik 5:
Preferencije potrošača

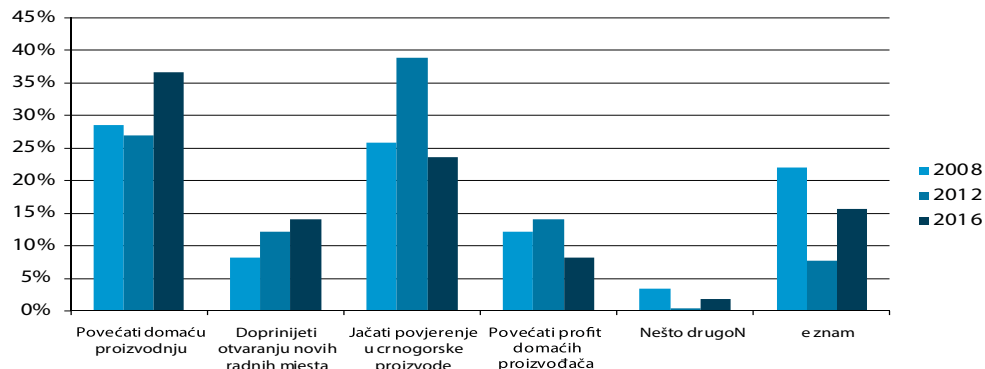


²⁷ Ispitivanje javnog mnjenja realizovano je decembra 2016. godine sa ciljem ocjene znanja, svijesti i stavova javnosti o projektu "Dobro iz Crne Gore", kao i da se utvrdi odnos i stavovi građana prema proizvodima iz Crne Gore. Istraživanje je realizovala agencija Damar na reprezentativnom uzorku od 1005 punoljetnih građana iz devet opština, uključujući sva tri regiona.

- ⇒ ²⁸ Kada je u pitanju kupovina alkoholnih pića (rakija, vino i pivo), osam godina unazad, uz trend rasta, potrošači radije biraju proizvode proizvedene u Crnoj Gori u odnosu na uvezene proizvode. Posebno se izdvajaju 13 jul-Plantaže i Pivara Trebjesa;
- ⇒ Pri kupovini suhomesnatih proizvoda, od 2008. godine primjetan je trend povećanja broja ispitanika koji se odlučuju za proizvode proizvedene u Crnoj Gori. Od domaćih proizvođača izdvajaju: Goranović (45%) i Mesopromet/Franca (31,6%);
- ⇒ Crnogorski potrošači se izjašnjavaju da prilikom kupovine mlijeka podjednako (40,1%) biraju domaće i uvezene proizvode. Od domaćih proizvođača izdvajaju se mljekare Lazine (55,6%) i Srna (21,4%), dok se od inostranih proizvođača posebno se izdvaja Imlek (92,3%);
- ⇒ Crnogorski potrošači pri odabiru sira najčešće se odlučuju za onaj koji je proizveden u Crnoj Gori (50,2%). Najčešće se kupuje domaći sir od individualnih proizvođača;
- ⇒ Što se tiče kupovine vode približno jednako su zastupljeni i proizvodi iz Crne Gore (25,7%) i uvezeni proizvodi (23%). Od domaćih marki najčešće navode Suzu (35,4), Divu (17,9), Aqua Bianku (14%), a od uvoznih Rosu (40%)

najprepoznatljivijih marki proizvoda u Crnoj Gori. Mljekara Srna i Martex su od strane domaćih potrošača pozicionirani na šestom i sedmom mjestu.

Projekat i nosioci žiga „Dobro iz Crne Gore“ uživaju povjerenje građana i potrošača i iz godine u godinu bilježe uspjehe na domaćem i inostranim tržištima. Prema mišljenju potrošača, najvažniji doprinos projekta je rast domaće proizvodnje i jačanje povjerenja u crnogorske proizvode, ali i kreiranje novih radnih mjesta.



Grafik 6: Doprinos projekta „Dobro iz Crne Gore“

Istraživanja su pokazala da građani najčešće (62,9%) ne znaju ko je pokrenuo i vodi kampanju. Među identifikovanim nosiocima ovog projekta Privredna komora Crne Gore ima učešće 18,4%.

Uporedna iskustva

Stimulisanje kupovine domaćih proizvoda, bilo da je podržavano ili osporavano, doprinosi nacionalnom prosperitetu. Bez obzira na to što povezanost kupovine domaće robe sa ekonomskim napretkom ne počiva na temeljnim načelima međunarodne trgovine (nacionalnom tretmanu i principu najpovoljnije nacije), to nije nova ideja u svijetu i sprovode je mnoge razvijene zemlje.

U cilju jačanja svojih ekonomija i povećanja zaposlenosti, vodeće zemlje EU se okreću domaćoj hrani, sve učestalije promovirajući kupovinu lokalnih, domaćih prehrambenih proizvoda. Sve češće se naglašava da lokalni proizvodi moraju biti značajno više zastupljeni na policama trgovina i u posluženjima državnih institucija.

Privredna komora Crne Gore je početkom 2009. godine kod Zavoda za intelektualnu svojinu Crne Gore i kod Međunarodne organizacije za zaštitu prava intelektualne svojine (WIPO, Ženeva) registrovala Kolektivni žig Dobro iz Crne Gore. Žig predstavlja postupak brendiraja domaćih proizvoda i usluga koji za to posjeduju realan potencijal, koji se utvrđuje i provjerava u strogoj proceduri ispunjavanja kriterijuma natprosječnog kvaliteta. Kolektivni žig predstavlja garanciju posebnog kvaliteta proizvoda i usluge koje označava.

Do sada je pravo korišćenja nacionalnog žiga „Dobro iz Crne Gore“ stekao 21 crnogorski proizvođač za 95 proizvoda (prilog 4).

Tokom svake godine u realizaciju projekta Privredna komora Crne Gore je ulagala od 60.000 do 100.000 eura. Učešće nosilaca kolektivnog žiga je iznosilo oko 10%, dok su ostala sredstva angažovana iz redovnog doprinosa privrede.

U Francuskoj²⁹ je objavljen vodič pod nazivom „Kako promovisati lokalne proizvode u ugostiteljstvu“. Zagovara se kupovina hrane od proizvođača iz najbližeg okruženja ističući potrebu uključivanja „što manje posrednika u lancu snabdijevanja i kvaliteta svježih sezonskih proizvoda“.

U Velikoj Britaniji se država obavezuje³⁰ da do 2017. kupuje svježu sezonsku hranu i piće od lokalnih proizvođača, čime će njihov prihod godišnje biti uvećan za 400 miliona funti. Na taj način ulažu u razvoj, otvaranje novih radnih mjesta, ali i podstiču zdraviji stil života Britanaca.

Odbrana sopstvene proizvodnje nije briga jedino Francuza i Britanaca, nego i Njemaca, Iraca, Slovenca i ostalih. Hrvati promovišu „Hrvatsku kvalitetu“ i „Izvorno hrvatsko“, Republika Srpska „Naše je bolje“, Srbija „Najbolje iz Srbije“.

U Srbiji je promocija i plasman domaćih proizvoda organizovan na više načina i to:

- kroz udruženja koja promovišu domaće proizvode i rade na unapređenju distribucije domaćih proizvoda (primjer Udruženje poljoprivrednih proizvođača i pravnih lica „Baš iz Srbije“);
- označavanjem i naglašavanjem domaćih proizvoda (primjer označavanja „Srpski kvalitet“);
- dodjeljivanje priznanja za najkvalitetnije domaće proizvode kao preporuka za potrošače (primjer „Moj izbor“).

Srbija kroz Uredbu³¹ o označavanju poljoprivrednih i prehrambenih proizvoda nacionalnom oznakom višeg kvaliteta „srpski kvalitet“ definiše označavanje poljoprivrednih i prehrambenih proizvoda koji se po svojim svojstvima, načinu proizvodnje, korišćenim sirovinama ili po nekoj drugoj karakteristici jasno razlikuju od drugih proizvoda iste kategorije i koji su proizvedeni od sirovine koja potiče isključivo sa teritorije Srbije. Oznaka „srpski kvalitet“ namijenjena je za označavanje poljoprivrednih i prehrambenih proizvoda u sektoru proizvodnje i prerade mlijeka, mesa, voća, povrća, žitarica, uljarica, grožđa i meda, osim za označavanje jakih alkoholnih pića, vina i aromatizovanih proizvoda od vina. Do sada su pravo korišćenja ove oznake dobilo osam proizvoda mesnih industrija „Topola“, „Carnex“ i „Zlatiborac“.

²⁹ Ministar poljoprivrede Stefan Le Fol

³⁰ Saopštio je premijer David Cameron

³¹ „Sl. glasnik RS“, br. 90/2016

Hrvatska već dvadeset godina realizuje akciju "Kupujmo hrvatsko". Hrvatska gospodarska komora je 2006. godine u sklopu prvobitne akcije pokrenula kampanju "Budimo kreativni - proizvodimo i kupujmo kvalitetno". Cilj akcije je uticati na svijest građana o važnosti proizvodnje i kupovine hrvatskih proizvoda. Ova akcija je nastala sa ciljem upoznavanja hrvatskih preduzeća sa znakovima "Izvorno hrvatsko" i "Hrvatska kvaliteta". Razvojem projekta, akcija „Kupujmo hrvatsko“ je redefinisana 2016. godine kroz specijalizovani projekat „Kupujmo hrvatsko – Hrvatski proizvodi za hrvatski turizam“.

Realizujući Doručak sa hrvatskih farmi, zvaničnici naglašavaju da svi građani Hrvatske mogu dati svoj doprinos. Poručuju svim stanovnicima da insistiraju na domaćim proizvodima, da prisile trgovačke lance na nabavku domaćih proizvoda. Pozivaju da "ljubav prema domovini zajedno pokažu djelima, jer od riječi se ne živi."³² Organizovanje Doručka sa hrvatskih farmi u Budimpešti, pored prezentovanja proizvoda radi intenzivnije prodaje, imalo je cilj i upoznavanje mađarskih turista sa hrvatskom hranom.

Unapređenje plasmana u Bosni i Hercegovini, osim kroz rad Ministarstva vanjske trgovine i ekonomskih odnosa, vrši se i kroz promociju domaćih proizvoda u trgovinskim lancima. Promociju i plasman domaćih proizvoda, kao i podizanje svijesti građana o značaju kupovine i korišćenja domaćih proizvoda i usluga, kao jednu od osnovnih aktivnosti ima udruženje „Kupujmo i koristimo domaće - kvalitetno proizvedeno u BiH³³“ koje je počelo sa radom 2005. godine. Danas udruženje čini više od 500 kompanija iz cijele Bosne i Hercegovine. Posebna aktivnost udruženja je dodjeljivanje znaka "Zvijezda - Kvalitetno proizvedeno u BiH" kojim obilježava domaće proizvode.

U Sloveniji je pokrenuta kampanja "Volim Sloveniju" koja predstavlja Sloveniju kao zelenu, aktivnu i zdravu turističku destinaciju. Nova turistička marketinška kampanja, osim zamjene tradicionalne jednosmjerne komunikacije sa korisnicima turističkih usluga, ima za cilj da kroz pričanje priča napravi dodatnu vrijednost turističkim i gastro proizvodima i samim tim ojača brend "Volim Sloveniju".

Aktivnosti za promociju domaće hrane u Sloveniji su se sprovodile kroz nekoliko nacionalnih projekata. Jedan od najpoznatijih je projekat "Tradicionalan slovenčki doručak". Drugi projekti su se sastojali od promotivnih kampanja ("Mi smo povezani sa delikatesama iz našeg kraja", "Svježa hrana iz Vašeg kraja"

32 13. mart 2017. godine, Ministar Tomislav Tolušić otvorio Doručak s hrvatskih farmi u Vukovaru

33 www.kupujmodomace.ba

i "Budimo svjesni lokalnog porijekla"), u saradnji sa školama ("Škola voća", "Škola mlijeka"), promocija događaja ("Ljepote farmi u Ptuj", "sela u gradu"), promocije na internetu ("Kupujmo domaće"), kao i definisanje i jačanje brenda "Kupujmo slovenačko".

Preporuke

- U okviru procesa pridruživanja EU, što je strateški cilj državne politike Crne Gore, *potrebna je postepena i potpuna transformacija privrede Crne Gore u funkcionalnu tržišnu ekonomiju, kao i osposobljavanje privrede da se pozicionira na jedinstvenom tržištu EU i suoči sa pritiskom konkurencije koja postoji u Uniji.*
- Projekat Dobro iz Crne Gore, kojeg realizuje Privredna komora Crne Gore, promoviše domaće kvalitetne proizvode i doprinosi da se domaće firme osposobe da budu uspješne na otvorenom tržištu, u ravnopravnoj utakmici sa drugima. *Nužna je tješnja saradnja sa nadležnim resorima državne vlasti, a posebno sa Ministarstvom poljoprivrede i ruralnog razvoja i Ministarstvom ekonomije.* Obrazac uspješnog tržišnog nastupa je primjena svih elemenata marketing miksa (cijena, proizvod, promocija, distribucija). *Udruženim sredstvima i zajedničkom akcijom svih aktera u lancu proizvodnje i potrošnje, države, udruženja, proizvođača, trgovaca, potrošača, kroz turizam - potrebno je stvoriti ambijent za bolje pozicioniranje domaćih proizvoda.*
- *Potrebno je nastaviti sa promocijom i boljom valorizacijom domaćih razvojnih potencijala: vrijednosti crnogorske privrede, korporativnih i robnih brendova, kao i tradicionalne proizvodnje koja doprinosi prepoznatljivosti zemlje.*
- Pokretanje akcije "Kupujmo domaće - Dobro iz Crne Gore" je šira akcija kojom se želi postići: (1) optimalno korišćenje domaćih resursa, (2) kvalitativni i kvantitativni razvoj i unapređenje domaće proizvodnje roba i usluga, (3) povećanje BDP, (4) povećanje životnog standarda stanovništva, (5) smanjenje uvozne zavisnosti, (6) otvaranje novih radnih mjesta, (7) brand loyalty (pozitivni utisak pripadnosti brendu domaćeg i organskog iz Crne Gore). *Potrebno je kontinuirano djelovanje kako na svijest potrošača, tako i svih učesnika u proizvodnji i prometu.*

KONSTATACIJE I PREPORUKE

Ekonomiju Crne Gore u 2017.godini karakteriše rast bruto domaćeg proizvoda, zaposlenosti, zarada, obima usluga, posebno u turizmu, građevinarstvu i saobraćaju, neto stranih investicija, poreskih prihoda, depozita, kredita i aktive banaka, ali i još uvijek visoka nezaposlenost i visok deficit robnog prometa sa inostranstvom.

Ostvareni rezultati i ograničenja poslovanju osnova su za definisanje sledećih konstatacija i preporuka opšteg karaktera:

- Dosljedna i efikasna primjena zakonskih propisa nameće se kao potreba radi obezbjeđivanja pravne sigurnosti, predvidljivosti, te privlačenja novih investicija.
- Budući da će povećanje PDV-a za 2 p.p. potencijalno oslabiti konkurentnost privrede neophodno je razmotriti i druge modalitete za saniranje javnih finansija, a koji će istovremeno održati i/ili unaprijediti konkurentnost. Tu se, prije svega misli, na dalju diferencijaciju stope PDV-a uvođenjem i druge, niže stope za osnovne proizvode za ljudsku ishranu, primjenu jedinstvene niže stope PDV-a u svim turističkim objektima za ugostiteljske usluge, bez obzira na kategoriju, kao i primjena jedinstvene niže stope PDV-a i na sirovine i prerađevine od istih (meso, mlijeko, brašno..).
- Povećanje PDV-a i akciza može uticati na dalje povećanje obima nelegalnog poslovanja, te je potrebno intenzivirati aktivnosti nadležnih organa na suzbijanju poslovanja van legalnih tokova. Pored toga, efikasnije suzbijanje sive ekonomije zahtijeva ponovno uključivanje predstavnika privatnog sektora u rad nadležne komisije.
- Veliki broj i visoki iznosi taksi, na nacionalnom i lokalnom nivou, opterećuju poslovanje privrede, te je potrebno preispitati njihove iznose i smanjiti na način da će odražavati stvarne troškove pruženih usluga.
- Naophodno je nastaviti aktivnosti na unapređenju uslova za investiranje, prvenstveno kroz dalji razvoj biznis zona od strateškog

i lokalnog značaja, čime će se doprinijeti intenzivnijem korišćenju potencijala i privlačenju investicija, posebno investicija u proizvodnju, koje su značajan pokretač ekonomskog rasta;

- Rast crnogorske ekonomije moguće je postići povećanjem izvoza roba i usluga čemu moraju prethoditi podsticaji za rast produktivnosti i konkurentnosti, koje je potrebno definisati strategijom za podsticaj izvoza. Ublažavanje robnog deficita ostvarivo je uz tzv. izvoz „na pragu“ (veći plasman domaćih proizvoda na našem tržištu kroz turizam), izvoz gotovih proizvoda, a ne sirovina i poluproizvoda, kao i supstituciju uvoza domaćim proizvodima.
- Nacionalno brendiranje u svim elementima koji ga čine, posebno turizam, investicije i izvoz (robe i usluge) predstavlja šansu Crne Gore. Potrebno je intenzivirati aktivnosti na brendiranju domaćih proizvoda, usluga i uopšte ponude, kako bi se unaprijedila prepoznatljivost.
- Potrebno je stvoriti ambijent za bolje pozicioniranje domaćih proizvoda i to udruženim sredstvima i zajedničkim djelovanjem svih aktera u lancu proizvodnje i potrošnje, države, udruženja, proizvođača, trgovaca, potrošača.
- Neadekvatna kvalifikaciona i starosna struktura radne snage zahtijeva intenziviranje saradnje između obrazovnih institucija i privrede, nastavak aktivnosti na razvoju dualnog obrazovanja, a sve u cilju stvaranja odgovarajućeg kadra za razvoj privrede.
- U dijelu zakonodavstva potrebno je na adekvatan način urediti oblast radnih odnosa kako bi se dostigao odgovarajući nivo fleksibilizacije tržišta rada, te unaprijedili uslovi za otvaranje novih radnih mjesta. U okviru radnog zakonodavstva, posebnu pažnju treba posvetiti socijalnom dijalogu (savjetu), koji sada nije uređen na adekvatan način.
- Unapređenje saobraćajne infrastrukture i regionalno povezivanje važno je za razvoj turizma i ukupne privrede.

U godini pred nama očekuje se nastavak ekonomskog rasta, slabijom dinamikom. Crna Gora kao otvorena ekonomija suočava se, ne samo sa unutrašnjim, već i sa spoljnim rizicima. Rizik može predstavljati servisiranje

javnog duga zbog apresijacije dolara, dok nasuprot tome snažniji rast u zemljama EU može dati podstrek rastu domaće ekonomije. Istovremeno, u narednom periodu mora se voditi računa o dinamici u sprovođenju strukturnih reformi, nastavku fiskalne konsolidacije, daljem privlačenju investicija, posebno u proizvodnju, te snažnijem jačanju konkurentosti domaće privrede.

Preporuke po sektorima

Poljoprivreda i prehrambena industrija

- Potrebno je vršiti obuku privrednih subjekata za bolje korišćenje IPARD fondova;
- Bolja zastupljenost i pozicioniranje domaćih proizvoda u ugostiteljskim i trgovačkim objektima, što bi imalo direktan uticaj na smanjenje deficita u robnoj razmjeni sa inostranstvom;
- Smanjiti iznose taksi za izdavanje dozvola za uvoz ili produžiti rok važenja, te povećati broj dobavljača na koje se odnosi;
- Razvijati svijest proizvođača o prednostima proizvodnje organskih proizvoda, proizvoda sa oznakom porijekla, geografskom oznakom, uzgoja ranog voća i povrća, kao i proizvodnje u zaštićenom prostoru – plastenicima, jer su to specifični proizvodi, višeg nivoa kvaliteta i vrijednosti, primamljiviji za krajnjeg kupca odnosno tržište;
- Kroz izmjenu Zakona o porezu na dodatu vrijednost potrebno je uvesti jedinstvenu nižu stopu PDV-a za veći broj proizvoda namijenjenih ishrani ljudi (meso, mlijeko, brašno);
- Smanjiti broj kontrola u skladu sa analizom rizika, naročito ako se radi o proizvodima kod kojih do sada nisu nađene nepravilnosti, budući da ovakva praksa utiče na povećanje troškova i cijene proizvoda.

Šumarstvo i drvoprerađiva

- Zbog kasno dodijeljenih šuma na korišćenje (septembar i oktobar) predlaže se odlaganje plaćanja posljednje dvije rate naknade za korišćenje šuma. Predlog je da se plaćanje rata za novembar i decembar tekuće godine odloži za april i maj 2018.g, a da se realizacija ugovora potpisanih zaključno sa 31. decembrom 2017. odloži do 1. juna naredne godine. Odlaganje je potrebno zbog činjenice da korisnici šuma nisu u mogućnosti da u zimskom periodu obavljaju poslove na sječi drvnih sortimenata.

- Obračunavanje i plaćanje posebne naknade za korišćenje šuma od 10% na ugovorenu cijenu je nerealno za korisnike godišnjih koncesija za 2017. godinu, jer se posebna naknada za korisnike dugoročnih koncesija ne naplaćuje Odlukom Vlade iz 2008. i nije naplaćivana u posljednjih 15 godina. Stoga se predlaže da se ne obračunavaju i ne naplaćuju ni po ugovorima iz ove godine, jer se time obezbjeđuje ravnopravan položaj za sve korisnike šuma.
- Ponovo pokrenuti proces sertifikacije šuma po FSC standardima, koji potvrđuju da su proizvodi šumarstva proizvedeni odgovornim gazdovanjem šumama, i dokazuje da nije bilo nekontrolisane eksploatacije šuma. Sa sertifikacijom šuma pomaže se domaćoj drvnoj industriji da izađe na zapadno tržište, gdje je uslov da drvo potiče iz sertifikovanih šuma, kojima se gazduje na održiv način.

Energetika, rudarstvo i metalurgija

- Potrebno je istrajati u naporima da se izgradi veći energetska objekat kojim bi se obezbijedila energetska nezavisnost zemlje, sigurnost i stabilnost u snabdijevanju i riješilo pitanje deficita;
- Potrebno je proizvodnju u metalnom sektoru usmjeriti ka višim fazama prerade aluminijuma i čelika, koji imaju veću dodatu vrijednost, čime bi se postigli bolji ekonomski efekti;
- Neadekvatna kvalifikaciona i starosna struktura u industriji aluminijum i čelika zahtijeva intenziviranje saradnje između obrazovnih institucija i privrede, a sve u cilju stvaranja odgovarajućeg kadra za razvoj metalnog sektora.

Unutrašnja trgovina

- Nastaviti aktivnosti na suzbijanje nelagalnog poslovanja posebno u dijelu neprijavlivanja zaposlenih i neadekvatnog obračuna zarada, neregistrovanog obavljanja djelatnosti, te u slučaju izbjegavanja prijavljivanja prihoda. Takođe, potrebno je pojačati kontrolu trgovine akciznim proizvodima;
- Raditi na ukidanju i/ili smanjenju lokalnih taksi i naknada koje stvaraju nepovoljne uslove za poslovanje privrednih subjekata; Uskladiti visinu taksi srazmjerno cijeni pružene usluge;
- U cilju prevazilaženje problema čestih kontrola na granici odnosno

uzorkovanja potrebno je uspostaviti efikasniji sistem analize rizika, kako bi kontrole bile ciljane, i kako se ne bi stvarali dodatni troškovi privredi.

Posredničke usluge u spoljnotrgovinskom poslovanju

- Proširiti i adekvatno opremiti najprometnije granične prelaze, kako bi se obezbijedili uslovi za veću efikasnost graničnih službi, što će ubrzati protok robe, otkloniti zastoje i smanjiti troškove;
- Povećati broj službenika i obezbijediti dvanaestočasovno prisustvo inspekcijskih organa na najprometnijim graničnim prelazima i terminalima, posebno u ljetnjem periodu;
- Unaprijediti sistem upravljanja rizikom svih relevantnih državnih organa kako bi lakše identifikovali pošiljke visokog rizika, čime će se smanjiti broj fizičkih pregleda, i postići veća efikasnost;
- Uspostaviti sistem za elektronsku komunikaciju između privrede i inspekcijskih organa, što će omogućiti bolju organizaciju službenika na obje strane, ubrzati postupke i smanjiti troškove;
- Omogućiti širu primjenu pojednostavljenih carinskih postupaka - kućno carinjenje;
- Uložiti dodatni napor na uspostavljanju sistema za bespapirno poslovanje.

Turizam i ugostiteljstvo

- Raditi na promociji i razvoju potencijala zdravstvenog, sportskog, kulturnog, vjerskog, seoskog i nautičkog turizma, u cilju unapređenja kvaliteta i diverzifikacije turističke ponude, regionalne saradnje, produženje sezone i povećanja turističkog prometa;
- Podsticati investiranje u izgradnju hotelskih objekata visoke kategorije, te stvarati uslove za strukturne promjene postojećeg smještaja u više kategorije, a u cilju unapređenje smještajnih kapaciteta i kvaliteta turističke ponude;
- Nastaviti aktivnosti na suzbijanju sive ekonomije, umanjiti obim neregularnog poslovanja, podsticati širenje obuhvata neformalnih objekata i usluga u registrovanu turističku ponudu, te unaprijediti registar smeštajnih i ugostiteljskih kapaciteta;
- Intezivirati aktivnosti na rješavanje problema buke na otvorenom u blizini smještajnih kapaciteta, što zahtijeva kontinuiranu i dosljednu

primjenu zakonskih propisa u ovoj oblasti na nacionalnom i lokalnom nivou;

- Raditi na podsticanju većeg učešća sektora poljoprivrede u turističkoj ponudi kroz aktivnosti na uvezivanju ponude i tražnje, kreiranju zajedničkih projekata za obezbjeđivanje kvaliteta, kvantiteta i kontinuiteta ponude domaćih prehrambenih proizvoda, a sve u cilju podizanja nivoa kvaliteta i konkurentnosti na svjetskom turističkom tržištu;
- Obezbeđivanje odgovarajućih kadrova za potrebe turizma zahtijeva obrazovanje novih i stručno usavršavanje postojećih kadrova, kao i intenzivniju saradnju turističke privrede sa institucijama obrazovanja;
- Nastaviti aktivnosti na unapređenju saobraćajne i aerodromske infrastrukture, posebno na osposobljavanju Aerodroma Tivat za noćne letove, s ciljem stvaranja bolje dostupnosti destinacije.

Saobraćaj

- Nastaviti sa poboljšanjem kvaliteta saobraćajne infrastrukture i saobraćajnih usluga u svim vidovima saobraćaja;
- Otpočeti sa realizacijom Programa obnove voznog parka ekološki naprednijim vozilima;
- Intenzivirati aktivnosti na izgradnji Jadransko-jonskog auto puta, zbog strateškog značaja koji bi imao u privrednom razvoju Crne Gore;
- Nastaviti sa suzbijanjem nelojalne konkurencije i sive ekonomije kroz pojačan inspekcijski nadzor;
- Zakonski regulisati poslove brodskih agenata kako bi samo licencirana preduzeća mogla da se bave ovom djelatnošću;
- Smanjiti iznos administrativne takse odnosno naknade za odobrenje za kretanje člana posade na području graničnog prelaza kako bi naše luke bile i dalje konkurentne;
- Naplata PDV-a prilikom prevoza preko teritorije Hrvatske predstavlja ograničenje poslovanju što zahtijeva dosljednu primjenu važećeg Sporazuma, do postizanja dogovora nadležnih organa dvije zemlje. U suprotnom potrebno je uvesti recipročne mjere;
- Obezbijediti finansijske i ekonomske olakšice za kombinovani transport, kako bi se povećalo učešće ove vrste transporta i naglasile komparativne prednosti, te stvorili uslovi za realizaciju koncesionih aranžmana i razvoja privrednih društava koja se bave ovom vrstom transporta.

Informaciono komunikacione tehnologije

- U cilju uklanjanja limitirajućih faktora razvoja primjene IT tehnologija potrebno je raditi na razvoju i dostupnosti telekomunikacione infrastrukture, te razvoju i dostupnosti servisa državne uprave, lokalne samouprave i banaka namijenjenih građanima i privredi;
- Obezbjediti povoljne kreditne linije i podsticaje razvoju softverskih proizvoda namijenjenih izvozu;
- Kontinuirano raditi na poboljšanju pravnog okvira kojim se uređuje ova oblast i njegova fleksibilnost prema trendovima razvoja informacionog društva;
- Jačati postojeći institucionalni okvir;
- Intenzivirati razvoj ljudskih resursa i njihovo formalno i specijalističko obrazovanje;
- Kontinuirano raditi na promociji informacionog društva i organizovanju informatičkih edukacija građana.

Bankarstvo

- Istrajati u naporima na smanjenju nekvalitetnih kredita s ciljem poboljšanja kreditnog potencijala banaka;
- Težiti očuvanju stabilnosti finansijskog sektora, kroz obezbjeđenje nesmetanog i stabilnog funkcionisanja svih segmenata i efikasno posredovanje u oblasti finansijskih usluga;
- Nastaviti aktivnosti na unapređenju regulatornog okvira, u cilju njegovog usaglašavanja sa direktivama EU, što će ojačati stabilnost finansijskog sektora i doprinijeti njegovom razvoju.

Građevinarstvo

- Razmotriti mogućnost i načine za podsticanje supstitucije uvoza građevinskog materijala revitalizacijom postojećih objekata i opreme i nabavkom nove, čime bi se omogućila valorizacija raspoloživih resursa (drvena masa, mineralni resursi) i pokrenula domaća privreda;
- Potrebno je kroz sistem srednjeg obrazovanja osposobljavati mlade ljude za rad u građevinskoj djelatnosti u cilju smanjenja broja nezaposlenih i manjeg angažovanja sezonske radne snage iz zemalja okruženja;
- Neophodne su promjene u primjeni standarda o kvalitetu gradnje i

građevinskih materijala, prije svega EU standarda, kako se nestručnom gradnjom i odsustvom kvalitetnog nadzora u svim fazama ne bi ugrožavala bezbjednosti ljudi i stabilnosti objekata;

- U cilju zaštite domaćih proizvođača građevinskih materijala potrebno je veće angažovanje domaćih resursa u realizaciji infrastrukturnih projekata.

Komunalne usluge

- Rješenje pitanja kanalizacionog mulja zahtijeva definisanje jasnih smjernica za kvalitetno i ekonomski isplativo otklanjanje ovog problema;
- Preduzeća u sektoru vodosnabdijevanja, koja zbog finansijskih problema ne mogu dobiti vodna akata (obavezna shodno Zakonu o vodama), potrebno je da u zajedničkim naporima sa osnivačima (lokalnim samoupravama) definišu i iznađu adekvatna rješenja;
- Neophodno je odložiti primjenu odredbe Zakona o komunalnim djelatnostima koja predviđa izjednačavanje cijena komunalnih usluga za pravna i fizička lica do avgusta 2021. godine. Prije same primjene ove odredbe potrebno je:
 - da se u saradnji sa Ministarstvom održivog razvoja i turizma izradi akcioni plan smanjenja gubitaka na vodovodnim mrežama u svim opštinama, sa jasno definisanim rokovima i dinamikom smanjenja gubitaka na nivo od 20%;
 - da se u koordinaciji sa Ministarstvom održivog razvoja i turizma i Ministarstvom javne uprave uspostavi sistem saradnje lokalnih komunalnih preduzeća i državnih organa u cilju pribavljanja adekvatnih podataka i ažuriranja njihovih baza;
 - da se u saradnji sa Ministarstvom održivog razvoja i turizma, i Ministarstvom unutrašnjih poslova i Ministarstvom pravde, pripremi protokol u vezi sa suzbijanjem nelegalne potrošnje i priključenjem „divljih objekata“ na vodovodnu mrežu.

Mala i srednja preduzeća

- Unapređenje nefinansijske podrške MSP, razvoj i obezbjeđivanje potrebnih savjetodavnih usluge i obuke u cilju podizanja potrebnih znanja i vještina;
- Bolje korišćenje raspoloživih sirovina, orijentacija ka razvoju

proizvodnje koja će omogućiti supstituciju uvoza; snažnija promocija izvoza i uključivanje u međunarodne lance dobavljača; razvoj proizvoda sa većom dodatom vrijednošću;

- Unapređenje okvira za razvoj poslovne infrastrukture: biznis zone, tehnološki parkovi, poslovni inkubatori, sistem infrastrukture kvaliteta, naučno-istraživačka infrastruktura;
- Povezivanje visokog obrazovanja i privrede, uspostavljanje modela cjeloživotnog učenja i podizanje preduzetničko-inovativnog karaktera obrazovanja.

Prilog 1: Realne stope rasta

- u procentima -

	2016.	Projekcije	
		2017.	2018.
Ekonomije svijeta	3,2	3,6	3,7
Napredne ekonomije	1,7	2,2	2,0
USA	1,5	2,2	2,3
Eurozona	1,8	2,1	1,9
Njemačka	1,9	2,0	1,8
Francuska	1,2	1,6	1,8
Italija	0,9	1,5	1,1
Španija	3,2	3,1	2,5
Japan	1,0	1,5	0,7
Velika Britanija	1,8	1,7	1,5
Kanada	1,5	3,0	2,1
Ostale napredne ekonomije	2,2	2,6	2,5
Ekonomije u ekspanziji i razvoju	4,3	4,6	4,9
Zajednica nezavisnih država	0,4	2,1	2,1
Rusija	-0,2	1,8	1,6
Ekonomije u ekspanziji i razvoju (Azija)	6,4	6,5	6,5
Kina	6,7	6,8	6,5
Indija	7,1	6,7	7,4
ASEAN-5	4,9	5,2	5,2
Ekonomije u ekspanziji i razvoju (Evropa)	3,1	4,5	3,5
Turska	3,2	5,1	3,5
Poljska	2,6	3,8	3,3
Rumunija	4,8	5,5	4,4
Mađarska	2,0	3,2	3,4
Bugarska	3,4	3,6	3,2
Srbija	2,8	3,0	3,5
Hrvatska	3,0	2,9	2,7
Makedonija	2,4	2,5	3,2
Bosna i Hercegovina	2,0	2,5	2,6
Crna Gora	2,5	3,0	2,8
Latinska Amerika i Karibi	-0,9	1,2	1,9
Brazil	-3,6	0,7	1,5
Meksiko	2,3	2,1	1,9
Bliski Istok, Sjeverna Afrika, Afganistan i Pakistan	5,0	2,6	3,5
Saudijska Arabija	1,7	0,1	1,1
Podsaharska Afrika	1,4	2,6	3,4
Nigerija	-1,6	0,8	1,9
Južna Afrika	0,3	0,7	1,1
Evropska Unija	2,0	2,3	2,1

Izvor: MMF, World Economic Outlook, oktobar 2017

Prilog 2: Struktura bruto domaćeg proizvoda Crne Gore u tekućim cijenama*- u procentima -*

Klasifikacija djelatnosti	2014.	2015.	2016.
Poljoprivreda, šumarstvo i ribarstvo	8,1	8,1	7,5
Vađenje rude i kamena	1,1	1,1	1,1
Prerađivačka industrija	3,9	4,1	3,8
Snabdijevanje el.energijom, gasom parom i klimatizacija	4,0	3,5	3,6
Snabdijevanje vodom	1,8	1,9	1,8
Građevinarstvo	3,4	3,8	5,6
Trgovina na veliko i malo, popravka mot. vozila i motocikala	11,5	12,3	12,2
Saobraćaj i skladištenje	3,6	3,7	4,1
Usluge pružanja smještaja i ishrane	6,6	7,5	7,1
Informisanje i komunikacija	4,2	4,2	3,9
Finansijske djelatnosti i djela. osiguranje	4,7	4,6	4,4
Poslovanje nekretninama	6,5	6,3	6,0
Stručne, naučne i tehničke djelatnosti	2,8	2,6	2,4
Administrativne i pomoćne uslužne djelatnosti	1,1	1,1	1,3
Državna uprava i odbrana i obavezno socijalno osiguranje	7,3	7,5	7,4
Obrazovanje	4,4	4,3	4,3
Zdravstvo i socijalna zaštita	3,8	3,8	3,8
Umjetničke, zabavne i rekreativne djelatnosti	1,3	1,5	1,5
Ostale uslužne djelatnosti	0,7	0,7	1,0
Djelatnosti eksteritorijalnih organizacija i tijela	0,2	0,9	0,0
Ukupno	81,0	82,7	82,7
Porezi na proizvode minus subvencije na proizvode	19,0	17,3	17,3
BRUTO DOMAĆI PROIZVOD	100,0	100,0	100,0

Izvor: MONSTAT

Prilog 3: Robna razmjena poljoprivredno-prehrambenih proizvoda

- u mil. eura -

Naziv	2015.		2016.		I-IX 2017.	
	Uvoz	Izvoz	Uvoz	Izvoz	Uvoz	Izvoz
Ukupno rr	1.840,54	317,12	2.059,2	325,8	1.681,04	272,71
Poljoprivreda ukupno	468,8	59,4	481,8	56,0	399,51	34,82
Ukupno 24 glave	467,8	54,1	480,6	51,1	398,93	31,36
% učešća poljoprivrede	25,4	18,7	23,4	17,2	23,8	12,8
Žive životinje	23,48	0,03	19,81	0,04	16,79	0,04
Meso i klanični proizv.	68,43	7,20	74,88	7,95	59,14	5,67
Ribe	1,26	0,00	11,12	0,09	10,41	0,07
Mlijeko, jaja, med	43,07	0,33	43,53	0,31	36,35	0,14
Proizv. život. porijekla	0,37	0,00	0,43	0,00	0,35	0,05
Drveće i cvijće	4,36	0,07	2,81	0,10	4,22	0,04
Povrće	15,15	3,60	18,20	4,63	15,05	1,78
Voće	24,15	3,22	29,18	2,47	23,29	2,33
Kafa, čaj, začini	10,10	0,77	10,81	0,53	9,20	0,43
Žitarice	11,21	0,01	9,54	0,00	5,03	0,00
Proiz. mlinske ind.	16,27	1,84	14,28	1,26	11,78	0,53
Uljano sjemenje	2,43	0,12	3,02	0,60	2,10	0,34
Šelak, gume	0,10	0,00	0,11	0,00	0,09	0,00
Materijali za pletarstvo	0,05	0,00	0,05	0,00	0,04	0,00
Masnoće i ulja	15,18	0,21	15,82	0,18	11,56	0,13
Mesne prerađevine	25,80	2,87	23,08	2,67	20,31	2,15
Šećer i proizvodi	20,74	2,86	10,44	0,02	8,23	0,06
Kakao i proizvodi	2,74	3,08	21,55	1,26	14,54	0,89
Proizv. na bazi žitarica	35,02	3,24	36,58	5,65	28,64	4,11
Proizv. od voća i povrća	16,17	0,04	16,70	0,07	13,21	0,04
Razni proizv. za ishranu	33,36	0,29	35,62	0,49	32,07	0,34
Pića, alkoholi i sirće	54,99	21,25	53,82	20,3	52,47	11,61
Otpaci prehram. ind.	17,92	0,00	16,57	0,27	12,19	0,25
Duvan i proizvod. duvana	12,02	5,58	12,60	2,19	11,86	0,35
Ostalo	1,0	5,3	1,2	4,9	0,58	3,46

Izvor: MONSTAT

Prilog 4: Lista nosilaca kolektivnog žiga Dobro iz Crne Gore

R.b	Kompanija	Proizvod/i
Važeće pravo: 16 proizvođača za 77 proizvoda		
1.	<p>„13. jul – Plantaže“ a.d. Podgorica</p> <p>od 16. aprila 2009. Obnovljeno pravo 26.12.2014. za 22 proizvoda</p> <p>Dopuna novim proizvodima 1.12.2017. Sada ukupno 29 proizvoda</p>	<p>Crvena vina:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Vranac kvalitetno vino, • Vranac vrhunsko vino, • Vranac Pro corde vrhunsko vino, • Vranac Bariq vrhunsko vino, • Vranac Reserve vrhunsko vino, • Vranac Premijer vrhunsko vino, • Crnogorska OKA vrhunsko vino, • Cabernet vrhunsko vino, • Merlot vrhunsko vino, • Sasso Negro vrhunsko vino, • Perla Nera vrhunsko vino, • Vladika vrhunsko suvo crveno vino, • Medun poluslatko crveno vino. <p>Bijela vina:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Krstač kvalitetno vino, • Podgoričko bijelo kvalitetno vino, • Krstač vrhunsko vino, • Chardonnay vrhunsko vino, • Sauvignon vrhunsko vino, • Shardonay Bariq vrhunsko vino • Luča, vrhunsko bijelo vino, • Pro Anima Chardonnay-Sauvignon, vrhunsko bijelo vino, • Pro Anima Pinot Blanc, vrhunsko bijelo vino, • Malvasija, bijelo vino. <p>Pjenušava vina:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Crnogorski Val ekstra suvo vrhunsko vino, • Crnogorski Val polusuvo vrhunsko vino <p>Lozove rakije:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Crnogorska Lozova rakija, • Crnogorski Prvijenac, • Crnogorska lozova rakija – Kruna, • Rakija od breskve.

R.b	Kompanija	Proizvod/i
2.	Industrija mesa Goranović d.o.o. Nikšić - od 16. aprila 2009. -obnovljeno pravo 26.12.2014. - za 3 proizvoda	Mesne preradevine: • Čajna kobasica, • Šunka u omotu, • Roštiljska kobasica.
3.	„Šljukić CO“ d.o.o. Nikšić – Mljekara Srna - od 16. aprila 2009. - obnovljeno pravo 26.12.2014. - za 10 proizvoda	Mlijeko i mliječni proizvodi: • Jogurt 3,2% m.m. (1 litar), • Jogurt 3,2% m.m. (0,5 l), • Jogurt 3,2% m.m. (0,18 l), • Dijet jogurt 0,9% m.m. (1 l), • Kisjela pavlaka 20% m.m. (0,18 l) , • Kisjela pavlaka 20% (0,5 l), • Pasterizovano mlijeko, • Jogurt „Fit“ 0% m.m. (1 l), • Jogurt „Vita“ sa inulinom, 1% m.m (1 l), • Kisela pavlaka sa 20% m.m. (1 l).
4.	„Mesopromet“ d.o.o. - Bijelo Polje -od 17. jula 2009. - obnovljeno pravo 23.12.2016. -za 13 proizvoda	Suhomesnati proizvodi i mesne preradevine: • Goveđi gulaš – sterilisana konzerva 200g, • Goveđi sudžuk – suva fermentisana kobasica (goveđi sudžuk, goveđi sudžuk VP), • Suva goveđa pršuta – (goveđa pršuta, goveđa pršuta VP i goveđa pršuta slajs – pakovana u zaštićenoj atmosferi), • Pileća pašteta – sterilisana konzerva od 30g, 50g, 75g, 95g i 150g; • Pileća prsa u omotu –pasterizovana konzerva od mesa u komadima u pakovanju od 400g i od 800g, • Kokošija pašteta – sterilisana konzerva, • Juneći narezak – tsterilisana konzerva od usitnjenog mesa od 95g i 150g, • Juneća čajna kobasica – suva fermentisana kobasica – rinfuz i vakuum pakovanje, • Juneći kulen – suva fermentisana kobasica – rinfuz, vakuum pakovanje i slajs, • Pizza pileća pašteta – sterilisana konzerva 95g, • Pikant pileća pašteta – sterilisana konzerva 95 g, • Pileća junior pašteta – sterilisana konzerva 95g, • Ovčija stelja – suhomesnati proizvod – rinfuz.

R.b	Kompanija	Proizvod/i
5.	„NIKSEN – TRADE“ ČAVOR Kotor -od 19. februara 2010. - obnovljeno pravo 23.12.2016. -za 1 proizvod	Suhomesnati proizvod: • Njeguški pršut – cijeli.
6.	„INTERPRODUCT“ d.o.o. Cetinje - 24. decembra 2010. - obnovljeno pravo 23.12.2016. - za 4 proizvoda	Suhomesnati proizvodi: • Crnogorski suvi pršut: cijeli – rinfuz, komad – vakuum pakovanje ili rezani – slajs, vakuum pakovano, • Crnogorska suva pečenica: rinfuz, rezano i vakuum pakovano, • Crnogorski suvi vrat: rinfuz, rezano i vakuum pakovano, • Crnogorska suva kobasica: rinfuz, rezano i vakuum pakovano.
7.	„Trebjesa“ d.o.o. Nikšić -24. decembra 2010. - obnovljeno pravo 23.12.2016. - za 1 proizvod	Pivo: NP staklena boca i limenka (0,33l, 0,5l), PET 2l i bure (30l i 50l).
8.	Bonesa d.o.o. Bar 24. decembra 2010. - obnovljeno pravo 23.12.2016. - za 4 proizvoda	• Koncentrat paradajza (paradajz pire), • Kečap ljuti, • Kečap pizza, • Kečap blagi.
9.	„Šimšić Montmilk“ d.o.o. Danilovgrad – Mljekara Lazine -21. septembar 2012. obnovljeno pravo 1.12.2017. -za 5 proizvoda	• Jogurt “Pitko” (2,8% mm), • Jogurt “Lazine” (3,4% mm), • Pasterizovano mlijeko (2,8% mm), • Kisjela pavlaka (20% mm) • Jogurt Extra dijetalni (0,5% mm).
10.	„Nikšićki mlin“ a.d. Nikšić -27. maja 2013. - za 2 proizvoda	• Pšenično brašno T – 400 (1 kg, 5 kg i 25 kg), • Pšenično brašno T – 500 (1 kg, 5 kg i 25 kg).
11.	„Montstate“ d.o.o. Cetinje - 23. decembra 2013. - za 1 proizvod	• Pršut u komadu, vakum.
12.	„Mianja“ d.o.o. – Cetinje -23. decembra 2013. - za 2 proizvoda	• Pršut u komadu, vakum, • Pršut – rezani, vakum.

R.b	Kompanija	Proizvod/i
13.	Agro Mont d.o.o. – Nikšić -23. decembra 2016. -1 proizvod	• Konzumna kokošija jaja
14.	„Amplitudo“ -1. decembar 2017. -1 proizvod	• Softver - eTenderi
15.	„Eko-Per“ -1. decembar 2017. -1 proizvod	• Voda Diva
16.	MDS Compani -1. decembar 2017. -4 proizvoda	• Extra djevičansko – virgino, • Djevičansko – virgino, • Maslinovo ulje sa ruzmarinom, • Maslinovo ulje sa dodatkom kantariona.
Pravo je isteklo za 5 proizvođača za 18 proizvoda		
1.	Mjekara „Nika“ d.o.o. Nikšić -17. jula 2009. - 6 proizvoda	Mlijeko i mliječni proizvodi: • „Jogurt“ – 3,2% m.m. (1l), • „Dijet jogurt“ – 1,6% m.m. (1l), • „Bio Nika“ jogurt – 0,8% m.m. (1l), • „Nika Laki sir“ – 25 % m.m. (500-1500 g), • „Nika Trapist“ – 45% m.m. (500 – 1500 g), • „Nika Kačkavalj“ – 45% m.m. (500 – 1500 g)
2.	„INPEK“ a.d. Podgorica -17. jula 2009. -6 proizvoda	Peciva: • Rolnica sa višnjom, • Rolnica sa sirom, • Rolnica sa jabukom, • Rolnica sa čokoladom, • Kroasan sa čokoladom, • Žu-žu pecivo
3.	„MARTEX“ d.o.o. Cetinje -19. februara 2010. -3 proizvoda	Suhomesnati proizvodi: • Suva pršuta – cijela, • Pršuta u komadu – vakuum pakovanje, • Pršuta rezana – vakuum pakovanje
4.	Fabrika vode „Lipovo“ d.o.o. Kolašin -15. aprila 2010. -1 proizvod	Flasirana voda: • Prirodna izvorska voda u staklenoj (0,25 l) i plastičnoj ambalaži (0,5 l i 1,5 l).
5.	„Gradina Company“ d.o.o. Rožaje -15. aprila 2010. -2 proizvoda	Suhomesnati proizvodi i mesne preradevine: • Goveda čajna, • Goveđi pršut.
Do sada je pravo korišćenja stekao 21 proizvođač za 95 proizvoda		













**PRIVREDNA KOMORA CRNE GORE
CHAMBER OF ECONOMY OF MONTENEGRO**

 +382 20 230 545

 +382 20 230 493

 pkcg@pkcg.org

 www.privrednakomora.me

 Novaka Miloševa 29/II
81000 Podgorica, Montenegro



PRIVREDNA
KOMORA
CRNE GORE



www.privrednakomora.me